

HELŠINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

Izveštaj Helsinškog
odbora, 2023.

SRBIJA: GEOPOLITIČKO I VREDNOSNO OPREDELJENJE

HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

Srbija:
IZVEŠTAJ
geopolitičko
HELSINŠKOG
i vrednosno
ODBORA
opredeljenje
2023.

Beograd, 2024.

Izveštaj Helsinškog odbora, 2023.

SRBIJA: GEOPOLITIČKO I VREDNOSNO OPREDELJENJE

Izdavač:

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Za izdavača:

Sonja Biserko

Beograd, 2024.

Autori:

Sonja Biserko, Aleksandra Bosić, Mića Jovanović, Aleksandar Radić,
Bojana Oprijan, Ljiljana Palibrk, Tomislav Marković

Priredila:

Sonja Biserko

Redaktor:

Seška Stanojlović

Grafičko oblikovanje, slog i naslovna strana:

Ivan Hrašovec

Fotografije: rf123.com

Štampa: Skripta, Beograd

tiraž: 200 primeraka

Izveštaj je pripremljen uz finansijsku podršku Evropske unije. Za sadržinu Izveštaja isključivo je odgovoran Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji i sadržina ne izražava nužno zvanične stavove Evropske unije.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

ISBN 978-86-7208-232-6
COBISS.SR-ID 135835401

Ceo CIP zapis je dostupan u elektronskom katalogu NBS

SADRŽAJ

Prolog	7
Daleko od opredeljenja za EU	9
ZAKLJUČCI I PREPORUKE	11
Preporuke za Kosovo	12
Preporuke za spoljnu politiku Srbije	13
I – Uvod	15
Državni i nacionalni identitet	20
Bezbednosni sistem.	21
Vojska u funkciji promocije vlasti	21
Slučaj Banjska – bezbednosni izazovi	22
Obrazovni sistem.	23
Zdravstveni sistem: krah socijalne države	24
Uticaj Srpske pravoslavne crkve na sužavanje ljudskih prava	24
Izborni inženjering.	25
Ljudska prava	28
II – Spoljna politika: geopolitičko i vrednosno opredeljenje	35
Politika Beograda prema regionu	37
Politika Srbije prema Ukrajini i Rusiji	39
Srpski mediji i odnos prema Zapadu i Istoku	41
Politika Srbije prema Zapadu.	43
Koliko je realno članstvo u EU	44
Kritika zapadne politike prema Srbiji.	46
III – Srbija: državni i nacionalni identitet	49
Politika identiteta nakon ratova devedesetih	51
Revizionizam i kreiranje narativa o “srpskoj nedužnosti”.	52
Postistina	54
Kosovo – zamrznuti konflikt	55
Puzajuća okupacija Crne Gore	56
Ambivalentnost prema Evropi i Zapadu	56
SPC i oblikavanje vrednosti.	57
Antijugoslovenstvo	58
ZAKLJUČCI I PREPORUKE	60

IV – Gde je politička alternativa u Srbiji, da li je ima? . . .	61
Politički zamah na talasu protesta	62
Apatičnost birača	67
Izbori kao iznuđena amortizacija krize	69
Dogovor za pobjedu	72
(Ne)moć opozicije	75
Jačanje autoritarizma i izazov opozicije	78
V – Politizacija religije	81
Justinovci	86
Simfonija à la Justin, actu Irinej	89
Osporavanje državnih suvereniteta	95
Oružje i SPC	103
Na bedemu hrišćanstva	105
Srpska patrijaršija između Drugog i Trećeg Rima	107
Unutarcrkvene napetosti u senci politizacije većinske crkve	109
Od čistke do osporavanja autonomije	115
Nastavak diskriminacije	119
Veronauka	121
Kuriozitet	122
VI – Sloboda medija u slobodnom padu	125
Pretnje, zastrašivanja i napadi na novinare	126
SLAPP tužbe	128
REM u službi vlasti	129
Monopolizacija medijskog prostora	131
VII – Bezbednosni sistem: daleko od reforme i parlamentarne kontrole	135
Nacrt zakona o unutrašnjim poslovima	139
Politička instrumentalizacija granične policije	141
Proganjanje ruskog demokratskog društva	144
Progon uzbunjivača u policiji	146
VIII – Vojska za promociju vlasti	151
Personalizovani uticaj politike	151
Modernizacija	153
Obnova vežbi sa NATO	156
Kosovska situacija	157
Zatvaranje informacija	159

IX – Obrazovanje: problem pseudomorfoze	161
Strategija obrazovanja: norma kao forma	161
Budućnost ili povratak prošlosti	167
Obrazovni sistem i bezbednost: kroz zidove škola	172
Obrazov(a)na politika?	175
ZAKLJUČAK	178
X – Organizacije civilnog društva	
i branioci ljudskih prava	181
Aktuelne tendencije u građanskom prostoru	183
ZAKLJUČCI I PREPORUKE	205
XI – Zdravstveni sistem: krah socijalne države	207
Društveno-politički kontekst	207
Usluge i pristup zdravstvu	212

PROLOG

Ovogodišnji izveštaj je nastavak prethodnog (<https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/izvestaj%202022.pdf>), koji je imao za cilj da stavi u fokus određene teme koje Helsinški odbor smatra ključnim za transformaciju društva i za usvajanje vrednosti koje će voditi ka njegovoj demokratizaciji. Imajući u vidu stepen devastacije društva, radikalnog nacionalizma, zarobljenih institucija i medija, etnokonfesionalne kulture i obrazovanja, revizionizama, taj proces će biti dug i zahtevan uz neophodno angažovanje svih segmenata društva, jer je pred njim ključno pitanje: šta smo mi i kuda stremimo?

Izveštaj pokriva teme koje je neophodno uzeti u obzir kad se razmatra strategija za Srbiju, između ostalih: politika državnog identiteta, bezbednosne politike, vojske, zdravstva, obrazovanja, medija, političke alternative, decentralizacije, i najzad spoljne politike i religije.

Sve ove teme, kao i one iz prethodnog izveštaja, opisuju vrednosni sistem koji neguje patrijarhalnost i konzervativizam.

Kao i prethodni, ovaj izveštaj nudi neke uvide koje je neophodno uzeti u obzir prilikom društvene debate sa ciljem da se definiše verodostojna platforma za preokret.

DALEKO OD OPREDELJENJA ZA EU

Srbija je, kako ističe predsednik Republike Aleksandar Vučić, “na putu za EU” mada ne ispunjava ključne kriterijume i standarde za članstvo. Aktuelna vlast se i ne trudi da taj put ubrza neophodnim reformama, već samo onoliko koliko je potrebno da ostane na evropskim fondovima i investicijama. Beograd je svestan da zapadna politika prema Srbiji počiva na nekoliko važnih premisa i nada se da se ona neće menjati uprkos “demokratskoj recesiji” i autokratiji koja se polako pretvara u vlast samo jednog čoveka.

Zapad svoju politiku bazira na činjenici da je Srbija centralna i najveća zemlja na Balkanu, da je zbog novih geostrateških pomeranja zemlja koja u tom smislu ima značajno mesto (migranti, trafficking, droga, oružje...) i da je to područje geopolitičke konkurencije između zapadnih zemalja i Rusije i Kine.

Srbija ima svest o tome i zato Vučić već deset godina vešto balansira između četiri stuba spoljne politike (Rusija, Kina, EU i SAD). Međutim, taj prostor se značajno smanjio, ali još uvek postoji iz navedenih razloga. Slučaj oružanog napada u selu Banjska na severu Kosova (24. septembar 2023) bio je okidač za novo razmišljanje i nove pristupe Zapada posebno kad je reč o sprečavanju tenzija povodom Kosova, a koje bi mogle da destabilizuju i širi region. Svi zapadni akteri markirali su Banjsku kao crvenu liniju i svaki sličan pokušaj se neće tolerisati.

Predsednik Vučić je na decembarskim izborima, krajem 2023, demonstrirao suštinu svog vladanja. Neregularnosti, koje je registrovala i prijavila međunarodna posmatračka misija, ali i lokalna NVO CRTA, i krađa izbora u Beogradu, pokazale su da neće birati sredstva za opstanak na vlasti. Populizam, rastakanje svih institucija i društva, korupcija, povezanost vlasti i organizovanog

kriminala, kontrola medija i toksična društvena atmosfera – sve to blokira društvo da, uprkos ogromnom nezadovoljstvu, bude učinkovitije. Vučić je razvio takav sistem koji mu omogućava takoreći, potpunu kontrolu nad društvom.

On uživa podršku i autoritarnih režima poput Putinovog, Orbanovog, Sijevog, Erdoganovog... Svi oni čekaju izbore tokom 2024. godine u Evropi i posebno u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) i svi se nadaju povratku Donalda Trampa, a time i definitivnom rastakanju svega što je ostalo od liberalnog poretka.

Urušavanje međunarodnog liberalnog poretka olakšalo je oživljavanje srpskog ekstremnog nacionalizma. "Srpski svet" je na Zapadu prepoznat kao opasnost tek nakon ruske agresije na Ukrajinu – kao koncept navodne odbrane srpskog naroda u regionu.

Sve navedeno ukazuje na to da je Srbija daleko od opredeljenja za članstvo u Evropskoj uniji (EU) i postavlja se pitanje da li Beograd to zaista i želi.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Imajući u vidu da Srbija nije odustala od revizije granica, te da, uprkos zvaničnoj retorici, još uvek nije (ili neće) jasno pokazala spremnost u opredeljenju za članstvo u EU, Helsinški odbor smatra da je neophodna promena politike prema Srbiji.

To podrazumeva:

- Napuštanje politike podilaženja Srbiji koja do sada nije dala rezultate. Kao najvažnija zemlja Zapadnog Balkana, Srbija mora preuzeti odgovornost za stabilnost regiona; u suprotnom, Evropska unija mora posegnuti za konsekvencama.
- Neophodan snažniji diplomatski i politički pritisak SAD i EU, pre svega na aktuelnu vlast.
- Neophodnost da se što pre formuliše *Mapa puta* za proširenje, kako bi se region ponovo mobilisao za evroatlantske integracije.
- Neophodnost aktivnijeg angažmana Evropske komisije u institucionalnim strukturama, kako bi se pomogle reforme posebno u poglavljima 23 i 24.
- Neophodnost aktivnijeg odnosa prema društvu koje se nakon tragičnih događaja u maju pokrenulo i polako se artikuliše proevropska orijentacija, ali je neophodna podrška EU.
- Aktuelna vlast, odnosno predsednik Republike Aleksandar Vučić mora da se stavi pred izbor – da sprovede Ohridski sporazum, ili da se Srbiji uskrati pristup evropskim fondovima.
- Novi zakon o medijima nije ispunio očekivanja medijskih poslenika, jer nije uspostavio garancije za slobodno i nepristrasno izveštavanje, pogotovo kad je reč o Javnom servisu (RTS) i televizijama s nacionalnim frekvencijama.
- Civilnu, demokratsku i parlamentarnu kontrolu bezbednosnih službi, što je i jedan od uslova za napredak ka EU.

PREPORUKE ZA KOSOVO

- Moderirani dijalog EU između Srbije i Kosova nakon 10 godina nije dao očekivane rezultate. Srbija nije pokazala spremnost da prizna novu realnost na Kosovu i shodno tome, u dijalogu ne učestvuje konstruktivno.
- Srbija je preko Srpske liste (političke organizacije kosovskih Srba pod patronatom Beograda), ne samo kontrolisala Srbe na Kosovu, nego je, osporavajući suverenitet Kosova, podrivala konsolidaciju kosovske države.
- Podela Kosova je jedina opcija za koju se Beograd zalaže, što je uprkos Briselskom i Ohridskom sporazumu, pokazao i upad na severu Kosova. Srbija (uz podršku Rusije) preferira zamrznuti konflikt koji u svakom “pogodnom trenutku” može da se aktivira, što je pokazao slučaj Banjska.
- Upad na sever Kosova pokazao je fragilnost regiona i destruktivni potencijal Srbije za destabilizaciju regiona, ali i Evrope.
- Strategija podržavanja najvećih “igrača” na Zapadnom Balkanu (Albanije i posebno Srbije) kao stubova stabilnosti nije dala rezultate. Očekivanje da će Srbija reći *ne* Rusiji nije na pomolu. Politika “trenutnog rešenja” i ekonomskog razvoja nije dovoljna, jer se zanemaruje uloga religije, politike identiteta i uverenja.
- Politika identiteta trebalo bi da postane deo procesa društvene integracije čime bi se dugoročno rešavale etničke tenzije koje usko definisani etnoidentiteti proizvode. Neophodno je definisati širi nacionalni identitet s integrativnim potencijalom koji bi uzimao u obzir različitosti, ali i liberalne demokratske vrednosti.
- Dekontaminacija Srbije može se sprovesti samo u okviru promena medijske, obrazovne i kulturne politike. Presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) trebalo bi da budu okvir za uspostavljanje pravne države,

kao i polazna tačka za dijalog o prošlosti i sprečavanje nekažnjivosti.

- Da bi Zapad bio kredibilan u Srbiji, mora posegnuti za strategijama i politikama koje zadiru u srž društva koje je devastirano ratnim politikama, populizmom, korupcijom i kriminalom.

PREPORUKE ZA SPOLJNU POLITIKU SRBIJE

- Aktuelna vlast do sada nije pokazala ubedljivost u orijentaciji ka evroatlantskim integracijama, uprkos zalaganju EU i SAD, uz punu političku i finansijsku podršku.
- Predsednik Vučić ističe da je EU najveći investitor u Srbiji, ali ne promoviše liberalne vrednosti na kojima Unija počiva, pre svega, liberalnoj demokratiji, pravnoj državi i ljudskim pravima.
- Srbija nije angažovana na sprovođenju reformi koje bi je približile Uniji, prvenstveno kad je reč o poglavljima 23 i 24. Suprotno očekivanjima Zapada, Beograd ga stalno optužuje za pritiske i ucene.
- Vlast do sada nije promenila medijsku antizapadnu politiku, što zahteva podršku nezavisnim medijima, ali i njihov značajniji angažman na evropskoj agendi.
- Iz ove perspektive, Srbija i aktuelnom politikom na međunarodnom planu pokušava da gubitak Kosova kompenzira Republikom Srpskom, Crnom Gorom i podelom Kosova.
- Jačanjem “autoritarne” represije i propagande građani Srbije su marginalizovani kao kolektivna politička snaga u srpskoj politici. Atomizirano društvo nije u stanju da nadjača moć Vučićeve autoritarne države.
- U geopolitičkom smislu prisustvo Kine poslednjih godina, posebno nakon ruske agresije na Ukrajinu, predstavlja

jednu od najznačajnijih geopolitičkih promena i na Zapadnom Balkanu.

- Imajući u vidu složenost situacije u svetu, neophodna je što brža stabilizacija Zapadnog Balkana, kako bi se predupredili novi konflikti. Zato je potrebno ponovo motivisati javnost Zapadnog Balkana za članstvo u EU tako što će politika proširenja biti izvesnija i konkretnija.
- Neophodno je ojačati civilni sektor, kako bi se razbila politička blokada i otvorio prostor za alternativu koja će biti spremna da se distancira od dosadašnjih pogubnih politika, posebno onih koje se odnose na velikodržavne aspiracije.

I – UVOD

Rastakanje demokratskih vrednosti, koje su ionako bile krhke, je nastavljeno i tokom 2023. godine, s izraženom tendencijom ka autoritarnosti. Od dolaska Srpske napredne stranke (SNS) na vlast 2012. Srbija živi u stalnoj napetosti i nekoj vrsti vanrednog stanja. Srbija je u stalnom previranju bez uspeha da se politički stabilizuje i demokratizuje. Još uvek ne postoji kritička masa koja bi se suprotstavila politici i vladavini Aleksandra Vučića. Osim što kontroliše situaciju u Srbiji, Vučić je uspeo da se Zapadu nametne kao jedini faktor na koga se sa sigurnošću mogu osloniti. Srbija nikad nije bila udaljenija od EU, a odnos prema Rusiji je ključni test za pristupanje Srbije EU, jer je to pre svega vrednosno pitanje.

Držanje srpskog nacionalnog pitanja središnjom tačkom nacionalne politike tokom poslednjih 35 godina, bez sposobnosti da se napravi bilans te politike, unazadilo je društvo i politički život. Insistiranje na toj politici dovelo je do civilizacijskog pada, primitivizacije i uništavanja tekovina XX stoleća, posebno druge Jugoslavije, kao i napore koji su učinjeni nakon 2000. godine.

Spregom kriminala, crkve i politike uništene su sve moralne vrednosti na kojima bi društvo trebalo da počiva, što je dovelo do totalnog srozavanja političke, društvene, kulturne i medijske sfere.

Na izborima koji su održani 17. decembra 2023. godine trijumfovala je konzervativna i antievropska desnica, čime je zaokružena jedna etapa koja je Srbiju sada čvrsto svrstala uz Putina i Orbana. Srbija na Balkanu deluje kao ruski proksi.

Mada je opozicija, uz sve slabosti, ostvarila značajan uspeh na poslednjim izborima, ona je pred velikim izazovom da konačno formuliše svoj program i viziju evropske Srbije za koju se zalaže. Njen ključni problem je odnos prema Kosovu, pa je Zapad ne percipira kao snagu koja bi jamčila normalizaciju odnosa s Kosovom.

Srbija jeste poražena zemlja, ali njena velikodržavna ideologija nije. Upravo zahvaljujući politici podilaženja Zapada, ta ideologija opstaje i čeka trenutak da se realizuje. Ona se na Zapadu percipira kao iracionalna (što ona i jeste); međutim, ona i dalje opstaje u političkom životu Srbije. Zato je neophodno da Zapad na najvišem nivou javno osudi sve takve politike i ukine etnički princip kao ključan u rešavanju regionalnih problema. Nacionalizam i šovinizam nametnuti su odozgo, kao i mantra da balkanski narodi ne mogu živeti zajedno.

Politika identiteta utiče na donošenje političkih odluka, kulturne politike i društvene dinamike na Balkanu. Nacionalistički sentiment i etničke tenzije i dalje postoje, iako u različitim stepenima, u različitim zemljama regiona. Srpski etnoklerikalizam još uvek mobilise Srbe (kao i početkom devedesetih godina prošlog veka), prvenstveno na tezi o ugroženosti, ali i na potrebi da Srbija revidira svoje poraze. Takav revizionizam može imati značajne posledice po regionalne odnose, razumevanje istorije i napore za postizanje pomirenja i stabilnosti.

Politika identiteta trebalo bi da postane deo procesa integracije, čime bi se dugoročno rešavale etničke tenzije koje, usko definisani etnoidentiteti proizvode. Trebalo bi definisati širi nacionalni identitet koji ima integrativni potencijal, koji će uzeti u obzir različitost ali i liberalne demokratske vrednosti.

Dekontaminacija Srbije može se sprovesti samo u okviru promena medijske, obrazovne i kulturne politike. Presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) trebalo bi da budu okvir za uspostavljanje pravne države, kao i polazna tačka za dijalog o prošlosti i sprečavanje nekažnjivosti.

Da bi Zapad bio kredibilan u Srbiji, mora posegnuti za strategijama i politikama koje zadiru u srž društva koje je devastirano ratnim politikama, populizmom, korupcijom i kriminalom.

Dva događaja obeležila su 2023. godinu koja su značajno promenila situaciju u zemlji i njen imidž u inostranstvu. Prvi, tragičan događaj odigrao se 3. i 4. maja, kad je u Osnovnoj školi "Vladislav Ribnikar" u Beogradu i u dva sela u okolini Mladenovca u

masovnom zločinu uglavnom nad mladim ljudima, ubijeno njih devetnaestoro. To je izazvalo erupciju nezadovoljstva građana i spontano pokrenuli proteste “Srbija protiv nasilja” koji su u suštini, skrenuli pažnju na nasilje koje dominira društvenom i političkom scenom, kako verbalno tako i fizičko. Ti događaji su kristalilisali brojna pitanja koja već dugo opterećuju društvo. Odsustvo sistema vrednosti, morala i sloma obrazovanja – sve su to uzroci koje su državne institucije zanemarile. Toksičnost društvene i političke atmosfere su uzrok ta dva tragična događaja koji su pokrenuli društvo.

Drugi događaj je selo Banjska na severu Kosova, kada je 24. septembra srpska paravojna grupacija izvršila oružani napad, kojim prilikom je ubijen jedan kosovski policajac i trojica Srba koji su učestvovali u tom napadu. Zapadna međunarodna zajednica je promptno reagovala, ne samo osuđujućim saopštenjima i izjavama, već je odmah povećala sastav KFOR-a za hiljadu ljudi. NATO i ostali relevantni faktori su svojim izjavama dali na znanje da je to crvena linija preko koje se Srbija više neće tolerisati.

Bez obzira na to što se Srbija još 2006, opredelila za članstvo u EU i za saradnju sa NATO-om, ona je tokom poslednje decenije, od dolaska Srpske napredne stranke na vlast klizila ka autoritarnoj vladavini, koja je zaustavila sve reformske procese, a time i izgleda za napredovanje ka EU.

Fenomen Aleksandra Vučića i njegova vladavina, bez obzira na to koju funkciju obavljao, neminovno su podstakli i razmišljanje o tome – kakvo je društvo koje se ne opire i ne pokazuje zainteresovanost za promenu paradigme koja bi Srbiju okrenula Evropi. Jedna od karakteristika tradicionalnih i konzervativnih društava, što Srbija jeste, je svakako, snažna vezanost za naciju i nacionalnu politiku koja se nije promenila tokom poslednjih 40 godina. Težnja ka reviziji poraza iz devedesetih je artikulisana stalnim pozivanjem na pravo za ujedinjenje srpskog naroda o čemu najbolje svedoči i projekat “srpski svet”, koga je Zapad sa zakašnjenjem – tek sa ruskom agresijom na Ukrajinu – razumeo. Ruski svet je, naime, sličnošću argumenata i mehanizama koji se koriste, upozorio da je

Srbija još uvek jak centar destabilizacije čitavog regiona i upravo je slučaj Banjska bio manifestacija toga.

Podsticanje etničkih tenzija u regionu stalno su prisutni u medijskom diskursu. Pošto se Vučić izborio za poziciju autoritarnog vođe, nespreman za kompromisna rešenja, kako unutar zemlje, tako i u regionu, na pomolu nema potencijalnih rešenja, pogotovo što u društvu prevladava verovanje u pravednost vlastite grupe. Negovanjem mita o žrtvi i promovisanjem novog identiteta baziranog pre svega, na religiji i pripadnosti etničkoj grupi, onemogućava se regionalna normalizacija odnosa koja je ključ napretka svih postjugoslovenskih država. Srbija se nije distancirala od ratnog nasleđa i politike Slobodana Miloševića i sve dok se ne suoči s vlastitom odgovornošću za brutalni raspad Jugoslavije regionalni odnosi će stagnirati.

U suštini, nacionalizam i teza o ugroženosti Srba služi kao pokriće za zarobljavanje institucija i njihovo stavljanje u funkciju ogromne pljačke koja je na delu već deset godina. Ona prevazilazi sve pljačke koje su bile imanentne svim prethodnim vlastima. Međutim, treba napomenuti da je odgovorno i društvo koje se tome prilagodilo. Advokat Zdenko Tomanović ističe da je "grupa nedoraslih i neodgovornih otela Srbiju, otela budžet, pocepala Ustav, diskreditovala zakonska ograničenja i obaveze, odgovornost učinila nejasnom i još mnogo toga lošeg".¹

Srpske elite nisu zatvorile srpsko nacionalno pitanje, što je izvor stalnih tenzija u regionu, ali istovremeno, snažan oslonac za opstanak na vlasti. Takvo stanje se neminovno odražava i na njenu spoljnu politiku i sve dileme s kojim je društvo suočeno.

Srbija nije uspostavila pravnu državu koja garantuje vladavinu prava, poštovanje ljudskih prava i toleranciju. Mada je usvojila neka osnovna dokumenta, još ne postoji spremnost za njihovo sprovođenje u praksi. U tom smislu, reforme u skladu s poglavljima 23, i 24, osnovnog merila za člastvo u EU nisu ostvarene. U izveštaju Evropske komisije (EK) za 2023, se ističe: Revidirani akcioni plan

¹ Intervju advokata Zdenka Tomanovića, Danas, 30. decembar 2023.

za Poglavlje 23, usvojen u junu 2020. godine, i strategija razvoja pravosuđa za period 2020–2025, usvojena u martu 2022. godine, predstavljaju glavne strateške dokumente. Vlada još uvek kasni u sprovođenju sveobuhvatne analize uticaja reformi zemlje na osnovu funkcionalnog pregleda Svetske banke iz 2014. godine, uključujući rešavanje njenih preporuka, kao i preporuka iz prethodnih funkcionalnih pregleda.² Iz kartaktera vlasti prozilazi i praksa da se štiti organizovani kriminal. Prema navodima Globalne inicijative protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (septembar, 2023) Srbija je treća u Evropi i lider u regionu kad je reč o organizovanom kriminalu. U pogledu kriminalnih aktera u obrazlaženju Indeksa, navedeno je da političari štite organizovane kriminalne grupe u Srbiji, koje najviše sarađuju s kriminalnim grupama iz Crne Gore. Prema ovom ideksu u Srbiji je razvijeno kriminalno tržište narkotika, ilegalnog oružja i krijumčarenja/trgovine ljudima. Sveukupno borba protiv organizovanog kriminala u Srbiji ocenjena je kao neefikasna, posebno u politički osetljivim predmetima. Srbija se i dalje nalazi u samom vrhu evropskih zemalja po obimu organizovanog kriminala i u odnosu na 2021, situacija se pogoršala.³

Korupcija je jedan od najozbiljnijih problema koja je zarobila institucije i uništava potencijal za ozbiljne reforme. Evropska komisija u svom izveštaju ističe da je veoma ograničen napredak u vezi sa preporukama iz prethodne godine. Što se tiče preporuka Grupe država protiv korupcije (GRECO), Srbija je preduzela korake ka ispunjenju preostalih pet preporuka četvrtog kruga ocenjivanja u vezi sa sprečavanjem korupcije u vezi sa članovima parlamenta, sudijama i tužiocima, i o tome izvestila GRECO u martu 2023. godine. Srbija bi još uvek trebalo da usvoji nacionalnu strategiju za borbu protiv korupcije, uz prateći akcioni plan. Srbija je predstavila Evropskoj komisiji nacrt strategije za period 2021–2028. godine uz prateći prvi akcioni plan za period 2023–2024. Većina međupreglednih mera u vezi sa borbom protiv korupcije za Poglavlje 23,

2 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_695_Serbia.pdf

3 Zašto Srbija prednjači u kriminalu u regionu?, *Danas*, 29. decembar 2023.

kao i većina preporuka GRECO iz četvrtog i petog kruga ocenjivanja, uključene su u ove dokumente.⁴

Srbija još nije odlučila u kom pravcu ide, otvorena su sva pitanja, pre svega koncept države i društva. Bez obzira na to što je formalno usvojila evropski koncept institucija, koje su uspostavljene posle 2000. godine, nominalno Srbija je društvo gde institucije ne funkcionišu i ne uvažavaju se procedure. Nerešeni odnosi s Kosovom, ugrožena demokratija i stalne političke tenzije, ukinuta pravna država, sve izraženije autokratske ambicije, generišu nestabilnost, kako u samoj Srbiji, ali i u regionu. Slučaj Banjska je signalizirao i potencijal za veće bezbednosne poremećaje.

DRŽAVNI I NACIONALNI IDENTITET

Novi identitet uspostavlja se na antikomunističkoj, antijugoslovenskoj i antifašističkoj mantri, što je dovelo do promocije ekstremnih ideologija, onih od pre i tokom Drugog svetskog rata. Reč je prevashodno, o vraćanju na četništvo kao dominantnu ideologiju koja oblikuje vrednosni sistem, kulturu sećanja i reviziju istorije u ključu takve ideologije. Oblikuje se javno mnjenje lansiranjem teza o ugroženosti Srba, zakinutosti u obe Jugoslavije, promovisanju Rusije kao iskrenog zaštitnika srpskog naroda.

Nakon ratova kada su markirane “srpske teritorije” (Sever Kosova, Republika Srpska i Crna Gora) sistematski se dograđivao identitet kulturnim politikama i revizionizmom koji bi trebalo da istorijski dokaže koliko je srpski narod bio žrtva u obe Jugoslavije, što ga istovremeno amnestira od odgovornosti za sve zločine, posebno one iz devedesetih.

Zbog toga su svi dosadašnji naponi da se Srbija reformiše i evropeizira ostali bezuspešni. Jer demokratija se može uvesti više ili manje odmah, dok su kulturi liberalizma neophodne generacije da bi se razvila – neće spontano izniknuti sama od sebe. U Srbiji, kao i u većini postsocijalističkih zemalja, došlo je do modernizacije

4 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_695_Serbia.pdf

železnice, stadiona, aerodroma i autoputeva, ali ne i društva. To bi zahtevalo obrazovanje stanovništva i građenje identiteta na sasvim drugačijim premisama. Pre svega, na građanskim vrednostima koje sada nisu prioritetne niti su središnje mesto srpske političke elite.

BEZBEDNOSNI SISTEM

Duže od dve decenije nakon promena (2000), Srbija nije ostvarila proklamovane ciljeve u sektoru bezbednosti – da se osigura premoć civilne vlasti u bezbednosnoj politici i da sektor bezbednosti bude potčinjen legalnoj i legitimnoj demokratskoj i parlamentarnoj kontroli.

Ustaljena je praksa da su penzioneri bezbednosnih službi aktivni kao politički analitičari i tumači aktuelnih i geostrateških prilika. Oni dosledno zagovaraju antizapadni i anti-eu diskurs, koji je u medijima postajao sve dominantniji, posebno nakon ruske agresije na Ukrajinu.

Srbija kontroliše društvo upravo preko starih i novih bezbednosnih mreža. To isto radi i u regionu. Na ambadorska mesta u Crnoj Gori i BiH šalje iskuse ljude iz bezbednosnog sektora koji su uglavnom angažovani na projektu “srpski svet”.

VOJSKA U FUNKCIJI PROMOCIJE VLASTI

Vojska Srbije (VS) je snažan oslonac vlasti u izgradnji pozitivne slike pred domaćim javnim mnjenjem. To se ostvaruje vrlo čistim prikazima vojne moći u prisustvu državnog vrha uz televizijske direktne prenose. Redovne aktivnosti usmerene su na prikaze u kontekstu promocije prestiža vlasti, primarno predsednika Aleksandra Vučića.

U prvi plan se stavlja modernizacija VS, a nedostaju informacije o realnom stanju unutar odbrambenog sistema. Srbija je jedina zemlja u širem regionu koja ne objavljuje podatke o sumarnom

brojnom stanju Ministarstva odbrane i oružane sile i odnosa popune po formaciji i stvarne popune.

Ministarstvo odbrane pokrenulo inicijativu da se ponovo služi vojni rok, od koje, kako ističe ministar odbrane Miloš Vučević, se neće odustati. U obrazloženju se navodi da predlog dolazi “nakon detaljnog razmatranja opšte bezbednosne situacije i savremenih izazova sa kojima se suočava Srbija kao vojno neutralna zemlja”.⁵ Brojni analitičari smatraju da je ta inicijativa plasirana u više navrata do sada ali “po pravilu bez detaljnog obrazloženja, analiza i posledica” i da sve ukazuje da se Vojska Srbije suočava sa nagomilanim problemima popune jedinica, što dalje implicira da aktuelni menadžment to nije u stanju da reši”.⁶

SLUČAJ BANJSKA – BEZBEDNOSNI IZAZOVI

Oružani napad srpskih paravojnih jedinica na severu Kosova (24. septembar 2023), dramatično je promenio atmosferu i odnos zapadne međunarodne zajednice prema Zapadnom Balkanu i posebno, prema Srbiji. Promptna reakcija Zapada na teroristički akt u selu Banjska ogolila je dvoličnu politiku Srbije, ali i neuspeh zapadne politike podilaženja i tolerisanja Srbije. Na neki način, taj događaj delovao je otrežnjujuće na EU, SAD i NATO.

Mada zvanični i celoviti izveštaji o tom događaju još nisu dostupni, sudeći po intenzivnoj diplomatskoj aktivnosti koja je usledila, jasno je da je reč o ozbiljnom pokušaju Srbije da iskoristi fluidni međunarodni kontekst i bezbednosno ugrozi, ne samo region, već i Evropu. To je bio pokušaj da se silom stvore uslovi za aneksiju severa Kosova.

Kako bezbednost ima prioritet, posebno imajući u vidu da je Rusija u više navrata stajala iza destabilizirajućih pokušaja na

5 <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-obavezni-vojni-rok-inicijativa/32762793.html>

6 <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-obavezni-vojni-rok-inicijativa/32762793.html>

Balkanu (i još uvek je tu), promptna reakcija Zapada je bila očekivana, s obzirom da je to bila crvena linija i opomena da se više ne mogu tolerisati manipulacije i laži Beograda.

Nakon što je osujećena operacija na Kosovu, zvanični Beograd ulaže napor da se distancira i da odgovornost prebaci na kosovske Srbe, tvrdeći da oni imaju pravo na pobunu zbog diskriminacije koja se kontinuirano sprovodi nad njima. Milan Radoičić, koji je priznao da je bio organizator operacije, je priveden, ali je pušten i nema indicija da će mu se suditi u dogledno vreme. Zapad je javno tolerisao taj narativ, ali nije odustao od zahteva da se odgovorni privedu pravdi.

Teroristički akt u “organizaciji Radoičića” intenzivirao je rasprave o proširenju Evropske unije (EU), posebno na Zapadni Balkan, koji je očigledno postao najranjivija tačka kad je reč o novom bezbednosnom okviru Evrope u nastajanju. Ursula fon der Lajen, predsednica Evropske komisije (EK), je još u svom godišnjem obraćanju 13. septembra, poručila da je EU “sa 30 plus” strateški interes. Navela je da je proširenje najbolja investicija u mir, bezbednost i prosperitet EU, te da će proširenje biti “katalizator napretka”. A, predsednik Evropskog saveta Šarl Mišel je još u avgustu saopštio da bi EU trebalo da bude spremna da primi nove članice “do 2030. godine”.

Na svim konferencijama i sastancima koji su usledili nakon 24. septembra (ubistvo kosovskog policajca u Banjskoj) raspravljalo se o proširenju, ali još uvek nije jasno o kakvoj će dinamici biti reč. Međutim, postavljeni cilj – 2030. godina – nije ostvariv bez neophodnih promena i u samoj EU, kako je nagovestio predsednik Makron.

OBRAZOVNI SISTEM

Strategija obrazovanja i vaspitanja do 2030. godine, kao temeljni dokumenta čiji je zadatak da operacionalizuje obrazovnu politiku na empirijskom nivou, je u ozbiljnom neskladu između proklamovanih ciljeva i realnosti. Na delu je kontinuirani proces

implementiranja sadržaja koji ne odgovaraju, ili su čak suprotni projekciji “željenog stanja”.

Umesto proklamovanog stava da “sistem obrazovanja mora uspešno da gradi kapacitete mladih ljudi, tako da po izlasku iz sistema obrazovanja budu kompetentni za život i rad u XXI veku”, aktuelno stanje obrazovnog sistema svedoči upravo suprotno. A, država koja obezvređuje obrazovni sistem, neminovno hendikepira i degradira svoje građane, osuđujući ih na drugorazrednu ulogu u, kako u sadašnjem tako i u sutrašnjem, svetu.

ZDRAVSTVENI SISTEM: KRAH SOCIJALNE DRŽAVE

Zdravstveni sistem Srbije je snažan i neoboriv pokazatelj uništene ideje o socijalnoj državi. Umesto toga, građani su već dovedeni u još neravnopravniji položaj, povećan je jaz između bogatih i siromašnih, sveukupna socijalna nejednakost i diskriminacija su normalizovani. Stoga ne čudi da je Srbija već godinama na vrhu liste zemalja sa najvećom stopom smrtnosti u svetu. U postojećim društveno-političkim okolnostima izlaz se ne vidi.

UTICAJ SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE NA SUŽAVANJE LJUDSKIH PRAVA

Odnos Srpske pravoslavne crkve (SPC) i vlasti Srpske napredne stranke (SNS) karakteriše čvrsta saradnja i sinhronizovano delovanje koje ozbiljno ugrožava sekularni karakter države, ali i mir u regionu. Uspostavljena je redovna i intenzivna komunikacija između Crkve i države, ostvareni su različiti oblici finansijske i institucionalne saradnje. Osnažena je ideološka i diplomatska podrška SPC, te ostvaren visok stepen usaglašenosti između svetovnih i duhovnih autoriteta. Veliki doprinos ovoj sinergiji dao je patrijarh Porfirije koji je na toj poziciji od februara 2021.

Ideologija Srpske pravoslavne crkve je u saglasju s ideologijom Moskovske patrijaršije koja suštinski ne vodi versku nego

paranacionalnu politiku, što je doktrina koju je ruski predsednik Vladimir Putin iskoristio da napadne Ukrajinu. Retorika “pravednog rata”, koja je svojevremeno imala vrlo snažno i institucionalizovano teološko uporište među “justinovcima” (učenicima i sledbenicima konzervativnog arhimandrita Justina Popovića, jednog od najmoćnijih teoloških autoriteta unutar Srpske pravoslavna crkve), reaktivirana je u slučaju rata u Ukrajini.

Srpska pravoslavna crkva snažno utiče na sužavanje ljudskih, prava namećući “tradicionalne hrišćanske vrednosti”, što posebno pogađa manjinske grupe, LGBT i žene.

Finansijsku moć SPC, budući da su izvori finansiranja raznovrsni, uključujući i više linija iz državnog budžeta, teško je utvrditi, jer tokovi novca nisu transparentni. Zakon oslobađa verske zajednice od podnošenja završnog finansijskog izveštaja, te stoga nije moguće utvrditi precizne detalje o transakcijama SPC.

IZBORNI INŽENJERING

V-Dem institut ocenjuje zdravlje demokratija na osnovu pet principa: izbornog, liberalnog, participativnog, deliberativnog i egalitarnog. Nijedan od tih principa nije zadovoljen na izborima u Srbiji 17. decembra 2023. Trijumfovala je konzervativna i antievropska desnica, čime je zaokružena jedna etapa koja je Srbiju sada čvrsto svrstala uz Putina i Orbana. Aleksandar Vučić je pokrio sve desne radikalne opcije i vratio se na poziciju sa koje je počeo svoju političku karijeru devedesetih godina prošlog veka.

Za izbore se prvenstveno zalagala opozicija, na njih je Vučić pristao i sazvao ih u trenutku kad je pod velikim pritiskom zapadne zajednice zbog nesprovođenja Ohridskog sporazuma i terorističkog akta na severu Kosova 24. septembra. Sigurno ih ne bi raspisao da unapred nije osigurao pobjedu. Zato su izbori bili i test izbornog inženjeringa i spremnosti autokrate da se održi na vlasti, pribegavajući raznim vrstama mahinacija i zloupotreba, umesto da budu test demokratije.

Vučić je spretno zatvorio nacionalni prostor, sprečio je ujedinjenje više stranaka na izrazito proruskoj desnici, a zatvorio je i medije za njihovu promociju. Pri tome je objavio i listu od 2000 imena podrške intelektualaca i poznatih ličnosti kojima je parirao kampanji ProGlasa – inicijativi 14 nezavisnih ličnosti, poznatih u javnosti, koju je do kraja kampanje potpisalo više od 190.000 pristalica. Monopolizacijom medija sa nacionalnom frekvencijom Vučić je maksimalno eksploatisao temu Kosova, kao i srpskog pitanja u regionu. Time je marginalizovao patriotske nastupe ostalih partija, a neke čak i izbacio iz trke (Dveri, Zavetnici).

Ubedljiva pobeda Aleksandra Vučića na parlamentarnim izborima stavlja Srbiju pod neupitnu dominaciju njegove Srpske napredne stranke. Dodatno učvršćuje i apsolutnu vlast Aleksandra Vučića koji je, a ne njegova patrija, zaslužan za pobeđu, mada on više nije formalno na čelu SNS. Bez obzira na to što ovo nisu bili predsednički izbori, Vučić je bio nosilac liste.

Ishod parlamentarnih izbora, ne samo da će dodatno unazaditi Srbiju, već će i dalje imati destabilizirajuću ulogu u regionu. Prisustvo Milorada Dodika, predsednika Republike Srpske (RS) i Andrije Mandića, predsednika crnogorskog parlamenta, u izborom štabu Srpske napredne stranke tokom proglašavanja izbornih rezultata bila je svojevrsna poruka da “srpski svet” funkcioniše, a istovremeno i demonstracija da je Vučić lider svih Srba u regionu i da kontroliše procese, kako u Crnoj Gori, tako i u Bosni Hercegovini.

Vučić je marginalizovao i Socijalističku partiju Srbije (SPS) i Ivicu Dačića, dosadašnjeg važnog koalicionog partnera, i vešto spojio politiku Miloševića i Šešelja. Dovođenje Srba iz Republike Srpske i njihovo glasanje, pre svega na biralištima u Beogradu izazvalo je gnev građana. Vučić je izjavio da oni ne odlučuju o ishodu izbora, ali da je simbolično veoma važno da su tu.⁷ On se mesecima unapred pripremio da osigura svaki glas, posebno u Beogradu, jer je bio svestan da mu je upravo tu opozicija najjača.

7 Politika, “Apsolutna podrška politici Aleksandra Vučića”, 18.novembar 2023.

Uprokos krađama, prevarama i zloupotrebi državnih resursa i medijskog monopola, koalicija Srbija protiv nasilja je postigla najveći opzicioni uspeh tokom poslednjih 11 godina, odnosno od kada su SNS i Vučić na vlasti. Opozicija je bila znatno bolje organizovana, mada ne dovoljno, i zahvaljujući tome uspela je osvojiti više od 20 odsto glasova na republičkim i znatno više od 30 odsto na beogradskim izborima, kao i da razotkrije krađu SNS.

Najveće iznenađenje ovih izbora je svakako pokret “Mi – glas iz naroda”, na čijem se čelu nalazi poznati beogradski lekar Branimir Nestorović. On je dobio medijski prostor, a bio je i čest gost Youtube kanala, gde je promovisao različite teorije zavera. Pokret je proruski orijentisan, a jedan od njegovih članova Branko Pavlović jasno je precizirao njihovo opredeljenje “*Mi – glas iz naroda*” ‘razotkrivamo okove u kojima Zapad održava privredno i finasijsko stanje i sistem koji mora da se razgradi ukoliko Srbija ne želi da ‘razgradi sebe’, odnosno da nestane”.⁸

Vučić je u kampanji imao i jaku podršku Srpske pravoslavne crkve. Nije slučajno da je episkop Irinej, inače glavni zagovornik proruske linije u Crkvi i mentor patrijarha Porfirija, čestitao Vučiću na pobedi “otadžbinske opcije”, kao i “uspeh u misiji očuvanja Srpstva i Srbije u teškim okolnostima” i “ogromnih izazova i iskušenja sa kojima je suočena naša Otadžbina i srpski narod u celini”.⁹

Vučićeva ubedljiva pobeda biće problem i za Zapad koji ga još uvek toleriše, mada mu posle oružanog incidenta u Banjskoj sve manje veruje. Vučić doduše, tvrdi da je još uvek na evropskom putu, ali to ne potvrđuje njegova politika, a ni mediji koje kontroliše. On će pokušati i dalje da balansira u znatno suženijem prostoru, jer finasijsku podršku koja je najavljena na samitu EU – Zapadni Balkan u Briselu sigurno neće propustiti.

I ovi su izbori pokazali da Srbija nema ljudski potencijal za ozbiljnu opozicionu stranku, kao i za lidera koji bi bio sposoban da ugroze monopol aktuelne vlasti. S obzriom da su izbori dobrim

⁸ Pečat, Mere, 22. decembar 2023.

⁹ <https://novimagazin.rs/vesti/311703-predsednistvo-episkop-irinej-cestitao-dragom-prijatelju-vucicu-na-pobedi-otadzbinske-opcije>

delom dobijeni veštim manipulacijama, pitanje je do kada će taj monopol izdržati. SNS, odnosno predsednik Vučić je destruktivnom politikom i stalnim medijskim kampanjama protiv svih političkih protivnika uništio politički dijalog i zemlju faktički vratio u jednopartijski sistem. Kontrolom medija zatvorio je prostor za kritičko mišljenje i onesposobio društvo da kritički misli.

LJUDSKA PRAVA

Međunarodno pravo ljudskih prava i mehanizmi predviđeni za promovisanje usklađenosti država s tim pravima sve više se suočavaju s izazovima. Otpor dolazi iz različitih izvora, uključujući zemlje koje su istorijski podržavale globalni projekat ljudskih prava. Novi trendovi jačaju otpor, posebno kod onih koji su oduvek imali otpor prema normama ljudskih prava (Kina, Rusija, Turska i mnoge druge zemlje).

“Zlatno doba” međunarodnog prava ljudskih prava je prošlo, bar za sada. Pre svega, zbog povećanog broja autoritarnih vlada, razgradnja arhitekture sprovođenja međunarodnih ljudskih prava, rastući uticaj Kine i Rusije, kao i zbog uspona nacionalizma i populizma. Shodno novoj geopolitičkoj realnosti, međunarodno pravo prolazi kroz period tranzicije, što je posledica slabljenja međunarodnog liberalnog poretka, uspostavljenog nakon Drugog svet-skog rata.

Stabilnost je postala najvažnija i otuda česti prigovori da se EU, kad je reč o Srbiji, opredelila za stabilokratiju, a ne za poštovanje ljudskih prava. Posledica nove realnosti je to da su ljudska prava tokom poslednje decenije ostala ispod radara međunarodne zajednice, o čemu svedoči i primer Srbije, ali i Zapadnog Balkana generalno. Ipak treba napomenuti da evropska arhitektura za ljudska prava još uvek opstojava, ali zemlje Zapadnog Balkana nevoljno se pridržavaju evropskih standarda, osim kada su u pitanju kolektivna prava.

Društveno-političke okolnosti u velikoj su meri odredile i stanje ljudskih prava u Srbiji. Negativan trend je zabeležen i prethodnih

godina, međutim, 2023. godinu karakteriše više događa koji upućuju na sve veću brutalnost i nasilje koje dominira u društvu. To se odražava i na sve manju toleranciju, ne samo prema “drugima”, već i prema svim neistomišljenicima. Tragični događaji od 3–4. maja kad je ubijeno 19 mladih ljudi ogolilo je stanje u društvu, što je rezultiralo i protestima na ulicama većih gradova u Srbiji (posebno u Beogradu) pod parolom “Srbija protiv nasilja”. Izvršna vlast koja je preuzela primat u odnosu na druge grane vlasti, uništila je kredibilitet institucija i načelo vladavine prava dovela u pitanje.

Osim toga, i međunarodni kontekst se promenio, liberalni porijekak je izgubio primat, a vakuum koji nastaje popunjavaju anti-liberalni lideri. Međunarodna zapadna zajednica, posebno SAD, nema više za prioritet demokratiju i ljudska prava (i sama je izložena negativnim trendovima u tom smislu), te izostaju pritisci koji su posle 2000. bili ključni za početak tranzicije iz postkonfliktnog autoritarnog društva. Upravo odsustvo njihovog zalaganja za održivost demokratije, dovelo je do urušavanja svih vrednosti koje su tek počele da se uvažavaju i otvorilo prostor za radikalizam, nacionalizam i promovisanje koncepta ljudskih prava koji se isključivo bavi kolektivnim pravima Srba, a čiji je glavni promoter Srpska pravoslavna crkva.

Pravni okvir, zakoni i brojne strategije vezane za rešavanje problema ljudskih i manjinskih prava su manje-više u skladu s evropskim standardima. Srbija je članica Saveta Evrope i potpisnica Okvirne konvencije za manjine i Konvencije za ljudska prava. Ipak, Srbija još uvek nije uspostavila takve društvene odnose koji garantuju jednakost svih manjinskih grupa (ne samo etničkih) i time eliminisala diskriminatornu praksu. Kad je reč o etničkim manjinama, uzimajući u obzir i ratno nasleđe, razne diskriminatorne politike utiču na njihov položaj, posebno prema Romima, Bošnjacima, Albanacima i Hrvatima.

Ratno nasleđe iz devedesetih još nije rešeno i konstantno je izvor tenzija koje često imaju potencijal za konfliktne situacije, do kojih ipak nije došlo zahvaljujući prisutvu međunarodne zajednice. Jer, očuvanje stabilnosti je glavni kriterijum kojim se

međunarodna zapadna zajednica rukovodi, kad je reč o Zapadnom Balkanu. Osim toga, u međuvremenu Zapad se suočio s brojnim kritičnim tačkama, poput rata u Ukrajini i na Bliskom istoku, što dodatno doprinosi tome da stabilnost bude jedini relevantan faktor za Zapadni Balkan u datim okolnosti. To ostavlja prostor autoritarnim liderima da uspostave vladavinu bez kontrole, što se upravo desilo u Srbiji. Pri tome, Aleksandar Vučić, ne samo da se toleriše, već ima i prednost zbog činjenice da je Srbija važan faktor na Balkanu, te se stalno udovoljava njenim apetitima.

Srbija se nije distancirala od Miloševićeve politike i koncepta etnokonfesionalne države, već je nastavila da realizuje taj projekat u okviru različitih politika, ne samo unutar Srbije, već i susednih zemalja, gde postoje srpske zajednice. U dominantnim medijima promovišu se veoma toksični narativi, koji su nastavili s negativnim stereotipima o svim manjinama, što kod ovih stvara osećaj nesigurnosti i izolovanosti. To je doprinelo i imigraciji manjinskih grupa (Mađari, Hrvati, Slovaci...) u matične zemlje, ili pak u druge evropske zemlje. LGTB zajednica i Romi su i dalje najviše diskriminirani.

Romi su ranjiva grupa jer je nizak procenat visokoobrazovanih i obrazovanih, kao i onih koji imaju osnovne uslove za život. Taj procenat znatno zaostaje za drugim nacionalnim zajednicama. Ministar za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog, Tomislav Žigmanov na skupu pod nazivom "Kroz saradnju i dobru praksu do održivih rešenja", rekao da je Srbija u proteklom periodu postigla dobre rezultate u vezi s položajem Roma i Romkinja u svim oblastima koje pokriva Strategija za socijalnu inkluziju. Posebno u oblasti zapošljavanja, obrazovanja, zdravlja i stanovanja mladih Roma i Romkinja. Istakao je da su to "važne komponente kad je u pitanju romska zajednica kao marginalna i osetljiva društvena grupa koja zahteva dodatne napore za njenu inkluziju".¹⁰

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti Brankica Janković ističe, međutim, da se najveći broj pritužbi koji stiže toj instituciji odnosi

10 <https://euractiv.mondo.rs/drustvo/a855/Sta-su-najveci-problemi-Roma.html>

na diskriminaciju romske nacionalne manjine i da su Romi društvena grupa koja je najčešće diskriminisana, i to u gotovo svim oblastima života – u oblasti obrazovanja, koje bi trebalo da bude osnova za njihov dalji život i ekonomsko osnaživanje, prilikom zapošljavanja, kao i u različitim postupcima ostvarivanja prava pred organima javne vlasti”.¹¹

Poverenica Janković dalje ističe da su posebno u teškom položaju Romkinje, koje su uglavnom dvostruko diskriminisane – i kao Romkinje i kao žene. Kao jedan od ozbiljnih aktuelnih problema u romskoj zajednici su i učestalost ranih brakova ili vanbračnih zajednica u koje ulazi polovina Romkinja od 15 do 19 godina. Romi su u neravnopravnom položaju i kad se upisuju u školu, tokom daljeg obrazovanja, kad su u pitanju zdravstvena zaštita, stanovanje, dobijanje ličnih dokumenata, zapošljavanje. Ona je takođe navela da se broj prituzbi povereniku povećava iz godine u godinu, a među onima u kojima je kao osnov diskriminacije navedena nacionalna pripadnost ubedljivo je najviša zbog diskriminacije Roma”.¹²

LGBT zajednica je na udaru svih radikalnih desnih grupa, ali i SPC koja javno promoviše svoj negativni stav. Patrijarh Porfirije je izjavio da je za pravoslavne hrišćane “LGBT ideologija neprihvatljiva, siluju nam pamet i dušu”.¹³ LGBT zajednica je takođe bila i predmet pojedinih kampanja desničara. Predstavnici koalicije “Nacionalno okupljanje”, u kojoj su Dveri i Zavetnici, više puta su tokom kampanje izjavljivali da osuđuju “LGBT ideologiju i propagandu”.¹⁴

Zakon o istopolnim zajednicama u Srbiji je u višegodišnjem procesu donošenja. Nacionalna strategija za prevenciju diskriminacije (2013–2018) istakla je potrebu za donošenjem Zakona o istopolnim partnerstvima, dok je Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i socijalni dijalog do februara 2021. godine trebalo da podstakne izradu nacрта. Uprkos uspostavljenom konsenzusu organizacija civilnog društva i izvršne vlasti, usvajanje zakona je zaustavljeno.

11 <https://n1info.rs/vesti/a191972-jankovic-romi-najvise-diskriminisani/>

12 Isto.

13 <https://www.021.rs/Info/komentari/316702>

14 <https://beta.rs/content/190063-dveri-protiv-parade-ponosa>

Tokom poslednjih izbora (17. decembar) zabeležena su brojna uskraćivanja i manipulacije izbornim pravom. YUCOM je ocenio da je pedizbornu kampanju u Srbiji obeležilo kršenje slobode izražavanja i udruživanja, kao i povrede prava na privatnost uz odsustvo reakcije institucija koje bi trebalo da budu kontrolni mehanizmi u slučajevima povrede biračkih i ljudskih prava u vezi s kampanjom. U izveštaju se ističe da je predizborni period obeležila "atmosfera neproporcionalnih odgovora na kritiku usmerenu prema političkim akterima na vlasti, ne samo prema predstavnicima opozicionih partija nego i prema udruženjima građana".¹⁵ Zabrinjavajuća je negativna kampanja i kršenje slobode udruživanja i izražavanja koja je u toku izborne kampanje bila usmerena na intelektualce, uključujući glumce, profesore i sudije, koji su bili deo inicijative 'ProGlas' čiji je cilj bio pozivanje građana da izađu na izbore".¹⁶

Nadležne institucije nisu reagovala na brojna kršenja biračkih i ljudskih prava. "Najvidljivija neaktivnost" uočena je za Regulatorno telo za elektronske medije (REM) koje je, po oceni YUCOM-a, ostalo pasivno i u slučaju prigovora na ponašanje medija tokom izborne kampanje.¹⁷

Imajući u vidu siromaštvo građana u Srbiji, ekonomska i socijalna prava dolaze sve više u fokus. Svakodnevno je sve veći broj građana, posebno onih najugroženijih, kojima se sistematski krše socijalna i ekonomska prava. Više od polovine pritužbi koje građani podnose nezavisnim telima, poput zaštitnika građana i poverenice za zaštitu ravnopravnosti, odnose se na ekonomska i socijalna prava. Sistem zaštite ovih prava pred domaćim sudovima i upravnim organima je neefikasan, na presude i odluke upravnih organa se čeka veoma dugo. Ekonomska kriza i smanjena ulaganja u oblasti koje su od značaja za ostvarivanje ekonomskih i socijalnih prava dodatno se negativno odražavaju na ovaj aspekt ljudskih prava.

15 <https://www.yucom.org.rs/yucom-kršenje-slobode-izražavanja-i-udruživanja-i-povrede-prava-na-privatnost-obeležili-kampanju-2/>

16 Isto.

17 Isto.

Analiza stanja ekonomskih i socijalnih prava u Republici Srbiji, prateći strukturu odredbi Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, ukazuje na nedostatke u normiranju, pogrešnoj praksi, nedovoljnoj zaštićenosti ugroženih kategorija stanovništva, kao što ukazuje i na ukupno urušavanje standarda uživanja ovih prava, koje dovodi do dramatičnog pogoršanja položaja ne samo ekonomski najugroženijih, već i širih slojeva stanovništva koji su pogođeni novim socijalnim politikama a istovremeno su žrtve politika u oblasti rada i zapošljavanja.¹⁸

18 <https://pescanik.net/ekonomska-i-socijalna-prava-u-republici-srbiji/>

II – SPOLJNA POLITIKA: GEOPOLITIČKO I VREDNOSNO OPREDELJENJE

Ruska agresija na Ukrajinu ubrzala je geostrateška prestrojavanja što je neminovno dovelo i do ponovnog fokusiranja zapadne međunarodne zajednice na Zapadni Balkan, pre svega, na Srbiju kao ključnog destabilizirajućeg aktera u regionu. Izmenjeni međunarodni kontekst definisao je i prioritete, koji između ostalog podrazumevaju otklon Srbije od Rusije, odnosno neutralisanje uticaja Rusije na Balkanu i normalizaciju odnosa na relaciji Beograd-Priština.

Aktivniji pristup Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i Evropske unije (EU) prema Zapadnom Balkanu nije međutim, ni posle dve godine dao vidljive rezultate. Uprkos svim naporima Srbija i dalje ostaje centralna tačka regionalne nestabilnosti. Očekivanja da će uvesti sankcije Rusiji (kao jedan od glavnih preduslova Zapada) nisu se ispunila, a nema ni naznaka da će do toga doći.

Upravo je takva politika Zapada podstakla Rusiju da preko svojih eksponenata radikalizuje situacije u regionu. To se pre svega, odnosi na Milorada Dodika, koji je dodatno zaoštrio odnose u Bosni i Hercegovini, pa i u regionu (Crna Gora, Kosovo).

Saradnja Srbije s Istokom sve je intenzivnija, pa nacionalistički blok sve učestalije otvoreno podržava njeno članstvo u BRIKS, uz potragu i za drugim vanevropskim partnerima. Srbija je potpisala Ugovor o prijateljstvu i saradnji sa zemaljama ASEN.¹⁹ Predsednik

19 Srbija potpisala Ugovor o prijateljstvu i saradnji sa zemljama ASEAN, Politika, 5. septembar 2023.

Vučić je, osim toga potpisao ugovor sa Ujedinjenim Arapskim Emiratima o kupovini dronova “samoubica”.²⁰

Odnos prema susedima takođe se radikalizovao, posebno kad je reč o Kosovu. Beograd u Crnoj Gori intenzivno deluje posredstvo Srpska pravoslavne crkve (SPC) i uspeo je da spreči isključenje Demokratskog fronta (izrazito prosrpski i proruski blok) iz buduće vlade. Tako je Andrija Madić postao predsednik crnogorskog parlamenta uprkos protivljenju zapada. U Bosni i Hercegovini Milorad Dodik sistematski zastupa proruske interese (staus quo) i zajedno sa predsednikom Vučićem koristi svaku priliku da nametne interpretaciju ratova iz 90tih, prema kojoj su Srbi bili glavne žrtve.

Odnos Srbije prema Ukrajini je neubedljiv, bez obzira na podršku njenom teritorijalnom integritetu. Podrškom zapravo “podseća” Zapad na “nelegalno otimanje Kosova” i otvara pitanje kompenzacije za njegov gubitak (pre svega u BiH i Crnoj Gori).

I odnos Beograda prema zapadnim zemljama se u međuvremenu radikalizovao. Antiamerikanizam je prisutan više decenija i u velikoj meri podstican od Rusije i njenih medija u Srbiji. Od nedavno počeli su se pojavljivati i negativni napisi o Nemačkoj i tradicionalno, o Velikoj Britaniji (koja se “zalaže za Veliku Albaniju”).

Odnos prema Rusiji je ostao nepromenjen. Srbija odbija da joj uvede sankcija, izgovarajući se na to da je ona već iskusila posledice takve politike 90tih. Srbija isto tako, i dalje zavisi od ruskih energenata. Zahvaljujući medijskom spinovanju 80 odsto građana Srbije podržava Rusiju, smatrajući da je rat u Ukrajini započeo Zapad. Uprkos zvaničnom opredeljenju za članstvo u EU, mediji su prevashodno antizapadno orijentisani.

Većina građana (ne samo u Srbiji) smatra da je članstvo u EU na dugom štapu, za što je u velikoj meri odgovorna i nejasna politika proširenja EU.

Srbija po vokaciji naginje Istoku, odnosno autoritarnom bloku, ali realno zavisi od Zapada, pre svega, EU jer tu su i njeni stvarni interesi, kao i pripadnost. Međutim, istorijski gledano, srpske

²⁰ <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2023/2/21/vucic-srbija-kupuje-dronove-samoubice-od-emirata>.

elite su samo u kratkim intervalima težile Zapadu, ali je uvek nadjačavala druga strana, s obzirom da nikad nije pređena linija koja podržava i prihvatanje liberalnih vrednosti. To se odnosi i na aktuelnu autokratsku vlast u Srbiji.

Zbog veoma malih pomaka u spoljnopolitičkoj orijentaciji Srbije, uprkos svim merama Zapada, mnogi akteri na Zapadu sve više i i sve češće kritikuju politiku podilaženja SAD i EU prema Srbiji. Svi vodeći svetski mediji su tokom poslednjih nekoliko meseci ukazivali na kriminogenost političke elite u Srbiji, njenu povezanost sa mafijom u Rusiji, kao i njen destabilizirajući potencijal u regionu. Upriličeni su brojni *hearings* u Kongresu, Senatu, Bundestagu, rasprave u Evropskom parlamentu. Ipak, do sada nije došlo do promene politika zapadnih zemalja prema Srbiji.

Zato razumevanje Srbije zahteva dubinsko pronicanje u suštinu svih odluka koje su Vučić i njegovi prethodnici donosili. Zapadna politika neće biti u stanju predvideti političke putanje Srbije sa pristupima koje do sada praktikovala.

POLITIKA BEOGRADA PREMA REGIONU

Politika Beograda prema susedima i dalje destabilizuje Zapadni Balkan. Srpski svet je projekat koji se realizuje u okviru različitih formi uticaja u tim zemljama, pre svega preko SPC i prosrpskih stranaka. Uprkos zapadnom nadgledanju procesa u regionu, Beograd i dalje slovi za remetilački faktor koji obesmišljava taj angažman, posebno američki koji je uvek bio najučinkovitiji.

Strogo vođenje računa predsednika Vučića da ne pređe granicu veće naklonosti prema SAD i EU, kako se Rusija ne bi uznemirila, omogućava mu da zadrži prostor za manipulacije.

Kad je reč o Kosovu, usprkos svim naporima SAD nije bilo značajnih pomaka. Pri tome se krivica za blokadu isključivo prebacuje na premijera Kosova Albina Kurtija. U Crnoj Gori, uz sve značajnije pritiske KVINTE, mandator za sastav vlade Milenko Spajić se drži uslova koje je postavio Zapad, ali ne u potpunosti jer je Andrija Mandić ipak postao predsednik crnogorskog parlamenta.

Od početka rata u Ukrajini Milorad Dodik sistematski suspenduje državu BiH u Republici Srpskoj (RS) i utire put njenoj secesiji. Poslanici Republike Srpske glasali su za suspenziju odluka Ustavnog suda BiH, što neki stručnjaci tumače kao “pravnu secesiju” i kršenje Dejtonskog sporazuma. Brojni antiustavni potezi RS u kontinuitetu redukuju funkcije države na području vladavine prava i bezbednosti.

Na taj način je situacija u Bosni i Hercegovini dovedena do kritične tačke, uprkos svim sankcijama koje je Zapad nametnuo, ne samo Dodiku, već i drugim čelnicima RS.

Radikalizacija politike u RS, nije nezavisna od uticaja iz Beograda i Moskve. To potvrđuje i činjenica da su Dodik i Vučić gotovo svakodnevno u zajedničkim akcijama i događanjima, u Bosni ili Srbiji, posebno onim koji, u interpretaciji ratova devedesetih Srbe smatraju najvećim žrtvama, kao i da su vodili oslobodilački rat. Povodom nastojanja da se ratovi iz devedesetih reinterpreteraju, na delu je i medijska ofanziva o stradanju Srba uvek i svuda, s posebnim naglaskom na zločinima nad Srbima u NDH (ne samo u Jasenovcu).

Pri tome, ambasada Ruske Federacije u BiH proglašava neprijateljskim činom sve akcije na spoljnopolitičkom planu koje nemaju podršku RS. Politika RS je podređena ruskoj viziji globalne politike. Ruski ambasador Kabalov je posebno kritikovao odlazak dvojice članova državnog Predsjedništva u Ukrajinu (Željka Komšića i Denisa Bećirovića).

Uprkos brojnim saopštenjima zapadne zajednice kojima se podržava suverenitet i teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine, do sada nije bilo sveobuhvatnije akcije koja bi stala na put formiranju proruske osovine, Dodik, Orban, Vučić, koja u datim okolnostima može imati važan uticaj na dalju dinamiku na Zapadnom Balkanu.

POLITIKA SRBIJE PREMA UKRAJINI I RUSIJI

Srbija je odbila da učestvuje u svim “paketima” sankcija EU protiv Rusije, nastavljajući s ostvarivanjem sopstvenih interesa u regionu, sa sve manje odgovornosti, raspirujući sukobe izvan svojih granica, kako bi odvratila pažnju od nezadovoljstva kod kuće, sigurna u saznanju da joj na Zapadu neće zameriti.

Vučić je odluku o nesankcionisanju Rusije obrazložio time što je ona bila “jedina zemlja koja nije uvela sankcije protiv nas devedesetih godina prošlog veka”.

Kao ilustracija takvog ponašanja je svakako susret predsednika Srbije sa predsednikom Ukrajine Volodimirom Zelenskim u Atini, gde je potpisao zajedničku deklaraciju, kao i obraćanje premijerke na skupu Krimске platforme. Predsednik Vučić, kako je obavestio javnost, je navodno, prilikom debate o sadržaju atinske Deklaracije insistirao da se iz nje izbace delovi koji nisu u interesu Srbije, ali i Rusije, i to deo o uvođenju sankcija Rusiji i deo o ratnim zločinima.²¹ Isto se odnosi i na vest da se Srbija priključila Krimskoj platformi, odnosno inicijativi ukrajinske vlade koja ima za cilj da pomogne u oslobađanju i reinkorporaciji Krima. Istinitost te vesti demantovao je Ivica Dačić na PINK televiziji, jer ta platforma, kako je istakao, “izlazi izvan onih okvira koji su za nas prihvatljivi.”²² Odmah nakon toga sastao se sa ruskim ambasadorom u Beogradu i najavio da “mora posetiti Moskvu” pre kraja godine.²³

Uprkos stalnom ponavljanju podrške teritorijalnom integritetu Ukrajine, niko od zvaničnika nije prisustvovao obeležavanju Dana nezavisnosti Ukrajine na Trgu republike u Beogradu.

²¹ <https://www.danas.rs/vesti/politika/srpska-spoljna-politika-korak-napred-nazad-dva-ukrajina-jedino-tamari-vucic-moze-biti-zahvalna/>

²² Isto.

²³ <https://n1info.rs/vesti/ivica-dacic-o-poseti-rusiji-moracu-da-odem-do-kraja-godine/>

Uprkos naporima EU da podrži energetska tranziciju u Srbiji, ona u velikoj meri ostaje zavisna od Rusije, pošto je prodala većinski udeo u svojoj naftnoj kompaniji Gaspromu.

U septembru 2022, potpisan je Plan konsultacija ministarstva spoljnih poslova Rusije i Srbije za naredne dve godine (potpisali su ga Nikola Selaković i Sergej Lavrov) tokom zasedanja generalne skupštine u Njujorku. Na to su reagovala zapadne zemlje, da bi američki ambasador u Beogradu Kristofer Hil, nakon što je dobio uvid u Sporazum, izjavio sledeće: "Video sam plan, nema mnogo toga u njemu. Pitanje je zašto je Rusija to želela i očigledno da je Rusija želela plan da bi opravdala svoj rat u Ukrajini".²⁴

Visoki predstavnik EU za spoljnu politiku i bezbednost Žozep Borelj saopštio je da se Srbija nije uskladila sa dve odluke Saveta EU koje se odnose na restriktivne mere u vezi sa sankcijama Rusiji. To se odnosi na odluku Saveta EU od 20. jula (CFSP) 2023/1517 kojom se za šest meseci, do 31. januara 2024, produžavaju sektorske restriktivne mere zbog ruskih akcija koje destabilizuju situaciju u Ukrajini. Takođe se nije uskladila ni s odlukom Saveta EU (CFSP) 2023/1566 od 28. jula, kojom je sedam pojedinaca i pet entiteta dodato na listu sankcija zbog podrivanja ili ugrožavanja teritorijalnog integriteta, suvereniteta i nezavisnosti Ukrajine. Srbija je jedina zemlja kandidat za članstvo u EU na Zapadnom Balkanu koja se nije uskladila sa te dve odluke.²⁵

Bez obzira na to što SAD i EU još uvek tolerišu ponašanje Beograda očekujući zaokret, do njega do sada nije došlo. Analitičari bliski srpskoj vladi poput Vuka Velebita tvrde da srpsko-ruski odnosi idu silaznom putanjom "već nekoliko godina".²⁶ On takođe ističe da "zvanični odnosi nisu na nivou na kom su bili nekada", kao i da se u ruskoj štampi piše negativno i o Aleksandru Vučiću i o srp-

24 <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/318188/Hil-Niceg-posebnog-u-sporazumu-koji-su-potpisali-Selakovic-i-Lavrov-ali-ocigledna-je-namera-Rusije.html>

25 <https://www.danas.rs/vesti/politika/srbija-se-opet-nije-uskladila-sa-novim-odlukama-saveta-eu-o-restriktivnim-merama-zbog-ukrajine/>

26 <https://www.glasamerike.net/a/balkan-srbija-rusija-sad-rat-ukrajina-rusija-spoljna-politika-tribina-libek/6975787.html>

skoj vladi. On ističe da se od početka rata u Ukrajini menja pozicija Srbije i kritičko sagledavanje srpsko-ruskih odnosa počinje da se pojavljuje ne samo u tabloidima, već i u “mejnstrim” medijima”.²⁷

SRPSKI MEDIJI I ODNOS PREMA ZAPADU I ISTOKU

Ako su mediji indikacija promene politike onda, kad je reč o Rusiji, takvih promena još nema. Izveštaj nevladine organizacije CRTA o monitoringu medija pokazuje da do te promene nije došlo. U Izveštaju se navodi da čak i kad se Rusija pominje u kontekstu kriza s kojima je povezana, preovladava pozitivan ton, koji nadmašuje negativne prikaze. Pozitivan ton je uočljiv u odnosu na najdominantnije teme i podteme koje se prate – rat u Ukrajini, Kosovo, energetika i ekonomija. Uz Rusiju, Kina je takođe pozitivno predstavljena u vezi sa ovim temama. Međutim, iako je relativno manje vidljiva u medijima, Kina je strani akter koji je najdominantnije predstavljen u pozitivnom svetlu.²⁸

Rusija i akteri povezan sa Rusijom imaju prilično jedinstvenu poziciju u srpskim medijima. U prilog tome svedoče podaci koji pokazuju da je Rusija dominirala zastupljenošću, sa više od 16.000 spominjanja u medijskim prilogima tokom poslednjih 12 meseci. Televizijski kanali, koji su i dalje najuticajniji i najkorišćeniji medij komunikacije, imali su najveći udeo proruskih i antizapadno orijentisanih medijskih priloga. Mediji, dakle, većim brojem pominjanja i činjenicom da je Rusija dominantno predstavljena u pozitivnom svetlu, neguju bliskost sa Rusijom.²⁹

Izveštaj CRTA ukazuje na događaje koji su podstakli drastičnije prikaze stranih aktera. Povodom ruske aneksije četiri ukrajinske teritorije u septembru 2022, i susreta Si Đinpinga i Vladimira

²⁷ Isto.

²⁸ <https://cрта.rs/cрта-monitoring-medija-prica-protiv-zapadne-strane-monitoring-stranog-uticaja-jul-2022-jun-2023/>

²⁹ <https://cрта.rs/cрта-monitoring-medija-prica-protiv-zapadne-strane-monitoring-stranog-uticaja-jul-2022-jun-2023/>

Putina u martu 2023, pozitivno izveštavanje o Rusiji je dostiglo vrhunac. Slično tome, u periodu od februara do aprila 2023. godine, Kina je bila najviše pozitivno predstavljena zbog svoje mirovne inicijative za Ukrajinu.³⁰ Iako se antirusko izveštavanje povećalo tokom 2022. godine, prorusko izveštavanje snažno nadmašuje kritičnije prikaze ruskih aktera. Čak i sa početkom rata u Ukrajini, Rusija je predstavljena pretežno pozitivno.³¹

Iako se o EU i SAD uglavnom izveštava neutralno, negativni prikazi su učestaliji od pozitivnih. Što se tiče EU, do najnegativnijeg prikaza je došlo u oktobru 2022. godine, posebno u odnosu na nove pritiske u dijalogu Beograda i Prištine i navodnu energetska krizu u EU koju su mediji predstavili kao posledicu sankcija Rusiji. U slučaju SAD, najnegativniji prikaz se dogodio u martu i aprilu 2023, u svetlu razvoja rata u Ukrajini i međunarodne politike uopšte, a manje u odnosu na unutrašnju politiku Srbije.³²

Zapadni akteri se dominantno vezuju za temu Kosova. Najgledaniji televizijski kanali sa nacionalnom pokrivenošću najnegativnije izveštavaju o Zapadu. Na primer, negativno izveštavanje o EU na televiziji je gotovo devet puta češće u odnosu na pozitivno. Televizije, onlajn portali i štampani dnevni listovi doprinose i učestvuju u podsticanju negativnih osećanja i animoziteta prema Zapadu.³³

Jedna od najgledanijih televizija je TV Pink koja se navodno, preorijentisala na promovisanje Zapada. Međutim, sve se svelo na izjave vlasnika Željka Mitorvića što ne prati, na primer, svakodnevno izveštavanje.

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

³² <https://crta.rs/crta-monitoring-medija-prica-protiv-zapadne-strane-monitoring-stranog-uticaja-jul-2022-jun-2023/>

³³ <https://crta.rs/crta-monitoring-medija-prica-protiv-zapadne-strane-monitoring-stranog-uticaja-jul-2022-jun-2023/>

POLITIKA SRBIJE PREMA ZAPADU

Odnos Srbije prema Zapadu je dvoličan. S jedne strane se isti-
če opredeljenost za evropske integracije, dok s druge, ona zaostaje
u usklađivanju spoljne i bezbednosne politike sa Evropskom uni-
jom u odnosu na druge zemlje kandidate sa Zapadnog Balkana.
Analiza ISAC Fonda pokazuje da je u prvoj polovini 2023. godine
Srbija imala stopu usaglašenosti od 52 odsto, dok su Crna Gora,
Severna Makedonija i Albanija potpuno pratile EU. Za razliku od
ovih zemalja, Srbija se od 65 deklaracija i restriktivnih mera EU, u
pomenutom periodu, uskladila samo sa 34.³⁴

Igor Novaković (ISAC Fond) smatra da ta “pozicija dugoročno
pravi problem zato što kod dobrog dela članica EU reklamira nega-
tivno Srbiju”.³⁵ Šef delegacije Evropske unije (EU) u Srbiji Emanu-
ele Žofre izjavio je da, “sa ruskom agresijom spoljna politika posta-
je sve važnija i želimo da računamo na Srbiju kao na iskrenog par-
tnera, stoga mora da dođe do progresivnog usklađivanja sa spolj-
nom politikom EU. Usklađivanje spoljne politike je deo pregova-
račkog okvira od prvog dana i danas je mnogo važnije”.³⁶

Balansiranje Srbije već nailazi na oštre reakcije na Zapadu, pa
je tako holandski evroposlanik Tejs Rojten iz grupe Socijaldemo-
krata zatražio od Evropske komisije da objasni “svoju nerazumlji-
vu politiku” prema Srbiji i naveo da predsednik Vučić koristi EU
kao bankomat.³⁷

Svi naponi EU (Miroslav Lajčak) da pospeši dijalog između Be-
ograda i Prištine su neuspešni. Dva sporazuma (Briselski i Ohrid-
ski) koji su usaglašeni tokom 2023, Srbija nije potpisala i ne radi na
njihovoj implementaciji. Bez prisustva predstavnika SAD ne bi
bilo tih sporazuma.

34 <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-eu-spoljna-politika/32544201.html>

35 Isto.

36 <https://beta.rs/content/185356-zofre-eu-nije-bankomat-vec-najveca-mogucnost-za-srbiju>

37 <https://www.danas.rs/vesti/politika/vucic-koristi-eu-kao-bankomat-evroposlanik-trazi-od-ek-da-objasni-nerazumljivu-politiku-prema-srbiji/>

EU je najveći investitor u Srbiji, a Nemačka kao pojedinačna zemlja. Tokom proteklih godinu dana Srbija je ostvarila rekordan nivo stranih direktnih investicija – više od 4 milijarde eura. Prema podacima Narodne banke Srbije, za 9 meseci 2022. trećina investicija došle su iz Evropske unije. Tokom proteklih deset godina kompanije iz Evropske unije sa 68%, vodeći su investitori u Srbiji.³⁸

Srbija je korisnik IPA fondova i brojnih drugih izvora finansiranja. Tako je za prevladavanje energetske krize od EU dobila 160 miliona eura. Ministarka za evropske integracije Tanja Mišćević izjavila je da Srbija sada koristi treću generaciju instrumenata za pristupnu pomoć IPA 3, a da joj je kao zemlji kandidatu za period od 2021. do 2027. godine, odobrena pomoć od 1,4 milijarde eura.³⁹

Uprkos svim indikatorima da Zapad najviše pomaže Srbiju, Izveštaj CRTE o monitoring medija pokazuje da je srpski medijski prostor nepovoljno nastrojen prema EU, SAD i NATO. Antizapadna retorika prožima javni diskurs i beleži stalni rast. EU i SAD dobijaju više medijske pažnje, ali je ona većinom negativna. NATO je dominantno predstavljen negativno.⁴⁰

KOLIKO JE REALNO ČLANSTVO U EU

Mobilisanje srpske javnosti za članstvo u EU i njene vrednosti moguće je samo uz jasniju i preciznu ponudu EU kad je reč o politici proširenja. Ta je politika do sada bila fluidna i bez jasnih ciljeva. Činjenica da su su Albanija, Severna Makedonija i Crna Gora postale članice NATO, a KFOR prisutan na Kosovu, pružala je bezbednosni privid, što je takođe uticalo na neubedljivu politiku proširenja EU.

38 <https://www.rts.rs/lat/vesti/srbija-danas/5188119/kompanije-iz-eu-najveci-investitori-u-srbiji-.html>

39 <https://europeanwesternbalkans.rs/miscovic-srbija-za-sedam-godina-dobija-14-milijarde-iz-ipa-3-fondova/>

40 <https://crt.rs/crta-monitoring-medija-prica-protiv-zapadne-strane-monitoring-stranog-uticaja-jul-2022-jun-2023/>

Međutim, ruska invazija na Ukrajinu vratila je proširenje na evropsku agendu, jer je suočena sa egzistencijalnim bezbednosnim razlozima. Sastank u Atini (avgust) bio je svakako nagoveštaj tih promišljanja, mada su konkretna rešenja izbegnuta. Ostaje mnogo pitanja na koja EU treba odgovoriti u narednim mesecima i godinama.

Visoki predstavnik Žosep Borelj je nakon samita u Atini izjavio da "EU mora da se pripremi za novo proširenje koje bi dovelo do prijema 10 novih država i da mora pregovarati o vremenskom okviru za njihov ulazak da bi se ubrzale promene".⁴¹ I predsednik Evropskog saveta Šarl Mišel je aktuelizovao pitanje proširenja rekavši da EU do 2030. treba da bude spremna za proširenje.⁴²

U nizu izjava o potrebi proširenja EU, indikativna je i izjava predsednika Makrona koji je kazao da EU treba da se reformiše, ako želi da integriše nove nacije i da mora da izgradi konsenzus sa više od 30 svojih članica. "Trebaće nam hrabrost" istakao je on, "da prihvatimo više integracije u nekim oblastima, a možda čak i Evropu sa više brzina".⁴³

Predsednik Makron je čak zapretio mogućim uvođenju viznog režima u slučaju neuspeha dijaloga Beograda i Prištine.

Oklevanja, koja odražavaju i realne odnose i probleme unutar EU koristi antizapadni blok koji ionako tvrdi da se "medijski održava privid takozvanog evropskog puta, ali objektivno se ne može očekivati nikakva konkretna odluka na zvaničnom nivou na samitima EU".⁴⁴ Novinar Siniša Ljepojević za *Russia Today* ocenjuje da je pre 20 godina možda i bilo nekog *entuzijazma* u Evropskoj uniji, ali da se u međuvremenu EU "do te mere negativno transformisala

41 <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=524849>

42 <https://dnevnievropskiservis.rs/7-eu-i-zapadni-balkan/36-vesti/18876-gardijan-proirenje-eu-bilo-kliniki-mrtvo-a-sada-meu-glavnim-temama-za-lidere>

43 <https://n1info.ba/svijet/macron-eu-treba-da-se-reformise-ako-zeli-da-integrise-nove-nacije/>

44 <https://lat.rt.rs/srbija-i-balkan/47254-evropska-unija-eu-srbija-zapadni-balkan/>

u procesu destrukcije da tamo nema više ko ni da odlučuje”.⁴⁵ Napominje se da je EU kao integracija u dubokoj krizi, a da je situacija u Ukrajini dovela u pitanje njeno postojanje, jer zvaničnici “svašta pričaju, ali suštinski više ne znaju šta će”.⁴⁶ Takve i slične ocene su prijemčive i vešto se svakodnevno plasiraju kroz medije.

Proevropski blok takođe sumnja u mogućnost da Srbija u bliskoj budućnosti postane deo EU. Jedni, poput novinara Boška Jakšića, zbog toga što ovakva Srbija ne zaslužuje da bude u Evropskoj uniji, jer je priča o proširenju besmislena dok nema nikakvih reformi, a vlast ne čini ništa kako bi Srbiju pripremila za trenutak ulaska u EU.⁴⁷ Drugi pak smatraju da se “Evropska unija ne sme odreći ovog dela Evrope, jer to stvara ogroman prostor za brojne druge probleme, posebno bezbednosne”.⁴⁸

KRITIKA ZAPADNE POLITIKE PREMA SRBIJI

Bez obzira što je deklarativno za članstvo u EU, Srbija od početka rata u Ukrajini nije pokazala spremnost da uvede sankcije Rusiji i prizna nezavisnost Kosova što su dva glavna prioriteta Zapada.

Manipulativno ponašanje predsednika Vučića sve više iritira zapadnu javnost i političare i sve učestalije se traži promena politike prema Srbiji. Jedan od prvih članaka koji je detaljno opisao kriminalnu prirodu srbijanskog režima bio je onaj koji se pojavio u *New York Times*. Potom su sledili *Deutsche Welle*, *Frankfurt Allgemeine Zeitung*, *Guardian*, *CNN* – svi tekstovi su ukazivali na autoritarnost beogradskog režima, njegovu kriminogenost, te destabilizirajuću politiku prema susedima. CNN je bio najprecizniji u

45 Isto.

46 Isto.

47 <https://www.danas.rs/vesti/politika/jaksic-ovakva-srbija-ne-zasluzuje-da-bude-u-evropskoj-uniji/>

48 Ibid.

kritici, ističući da “svojim pristupom Zapad ne vidi “zlo” u Vučiću i rizikuje da destabilizuje Balkan”.⁴⁹

Odbor za spoljne poslove Predstavničkog doma američkog Kongresa izrazio je ozbiljnu zabrinutost u vezi sa situacijom na Balkanu. Jedan za drugim, članovi odbora su iznosili različite probleme. Izrazili su zabrinutost zbog rastućih etničkih tenzija i nestabilnosti, ruskog malignog uticaja, kineskog uticaja, neispunjavanja dogovora između Srbije i Kosova, nedostatka sprovođenja sudske odluke i secesionističkih pokreta u Bosni i Hercegovini, endemske korupcije i slabih ekonomija. Povlačenje Srba iz kosovskih institucija, te njihov bojkot lokalnih izbor (mada je Beograd obećao Americi da će oni učestvovati), sukob Srba sa KFOR – sve to su samo neka od pitanja koja su bila postavljena. Kritиковано je i antidejtosnko ponašanje Milorada Dodika, ukazano na potrebu da i EU uvede sankcije Dodiku, te da se pojačaju snage EUFOR.

Zatim je 56 visokih parlamentaraca Evrope i američkog Kongresa i Senata potpisalo pismo kojim se traži promena “meke politike” prema Srbiji u odnosu na Kosovo. Oni žele dramatičnu promenu u aktuelnom pristupu prema Srbiji.⁵⁰ U pismu se navodi da je Kosovo suverena i funkcionalna demokratija i da “ta činjenica treba da bude osnova buduće zajedničke politike u aktuelnoj krizi”. Ističe se da je “pokušaje Srbije da se meša u demokratske izbore na Kosovu trebalo kritikovati kao strano mešanje, i primeniti određene mere ako to nastave da rade...Treba primenjivati diplomatiju odvrćanja ukoliko se želi rešiti kriza”.⁵¹

Do sada, međutim, nije bilo naznaka da se politika menja na tim linijama. Edvard Džozef, profesor na Univerzitetu Hopkins i dobar poznavalac prilika na Balkanu, je za CNN izjavio da pristup Vučićevom režimu u kom se “ne vidi zlo”, možda počinje da puca i postavlja pitanje – ko u Bajdenovoj administraciji još veruje da

49 <https://www.danas.rs/svet/zapad-zlo-vucic-balkan-cnn/>

50 <https://www.glasamerike.net/a/pismo-zaostravanje-politke-zapada-prema-srbiji-menendez-rot/7214653.html>

51 <https://www.glasamerike.net/a/pismo-zaostravanje-politke-zapada-prema-srbiji-menendez-rot/7214653.html>

je Vučić taj partner”.⁵² On smatra da je sankcionisanje Aleksandra Vulina, direktora obaveštajne službe Srbije, dokaz da Bajdenova administracija “više nije zarobljena strahom i iluzijama o Vučiću”.⁵³

Američka politika polazi od toga da je Srbija centralna zemlja Zapadnog Balkana i da samo sa njom može ostvariti svoje ciljeve, pre svega, stabilizaciju Balkana. Osim toga, polazi i od toga da Vučić u zemlji nema alternativu, pa otuda očekivanja da, radeći s njim mogu privući Srbiju evroatlantskim integracijama. Ta politika je na delu više od jedne decenije i do sada nije dala vidljive rezultate. Osim SAD taj pristup je podržala i EU, posebno Nemačka koja je do sada najviše investirala u Srbiju.

SAD je uvela sankcije Aleksandru Vulinu, šefu bezbednosnih službi (BIA) na čijoj smeni SAD uporno insistiraju i sa kim do sada nisu sarađivale. Predsednik Vučić stalno odlaže tu odluku i špekuliše se da će ga na tom mestu zameniti Miloš Đurić, sadašnji ambasador Srbije u Vašingtonu, inače lojalan Vučiću poput Vulina.⁵⁴ Izjava Miloša Vučevića, ministra odbrane, da su se Severna Makedonija i Crna Gora “ogrešile što su priznale Kosovo, da će im se to obiti o glavu i da su time otvorili Pandorinu kutiju”,⁵⁵ izazvala je burne reakcije u regionu. Međutim, američki ambasador je tom prilikom izjavio da ne “vidi izjavu Vučevića kao pokušaj destabilizacije regiona, i ne misli da je hteo da ga tako razumeju”.⁵⁶

Ambasador Hil takođe uporno ponavlja američku poziciju da svi treba da se priključe sankcijama Rusiji, posebno zemlje koje teže da se pridruže Evropskoj uniji. Problem je u tome što Srbija do sada nije pokazala da to stvarno i želi.

52 <https://www.danas.rs/svet/cnn-zapad-zmuri-dok-vucic-destabilizuje-balkan/>

53 <https://www.danas.rs/svet/cnn-zapad-zmuri-dok-vucic-destabilizuje-balkan/>

54 <https://direktno.rs/politika/487761/marko-djuric-aleksandar-vulin-bia.html>

55 <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucevic-crna-gora-makedonija-priznanje-kosova/32555915.html>

56 <https://www.portalanalitika.me/clanak/hil-ne-vidim-izjavu-vucevica-kao-pokusaj-destabilizacije-regiona-ne-mislim-da-je-htio-da-ga-tako-razumiju>

III – SRBIJA: DRŽAVNI I NACIONALNI IDENTITET

Politika identiteta na prostoru bivše Jugoslavije postala je aktuelna već osamdesetih u novim istorijskim okolnostima kada Jugoslavija prolazi kroz duboku političku krizu koja je na kraju dovela do njenog brutalnog raspada. Homogenizacija srpskog naroda počinje već tada pre svega na pitanju Kosova i ugroženosti srpskog naroda u Jugoslaviji. Tražilo se da se Srbi vrate, kako konstatuje Ivan Čolović, autentičnom identitetu, da se nacionalno osveste i budu “ono što su”, kako bi mogli da se na toj osnovi okupe u homogenu i snažnu nacionalnu zajednicu, oslobođenu opsena komunističke ideologije jugoslovenskog bratsva i jedinstva, koja će u trenutku srapda Jugoslavije biti sposobna da stvori novu Srbiju, jaču i veću od postojeće.⁵⁷

Raspad Jugoslavije pratio je porast nacionalizma i afirmaciju etnonacionalnih identiteta. Kako su se formirale nove države, postojala je tendencija da se državljanstvo i pripadnost definišu u etnonacionalnim terminima, često povezanim sa religijom. Politika identiteta odigrala je značajnu ulogu u oblikovanju političkog pejzaža regiona. Kao rezultat toga, ona je duboko povezana sa pitanjima etničke pripadnosti, religije i istorijskih narativa.

Srbija je krenula u konstrukciju novog identiteta kao samostalna država (što još nije prihvatila) nakon odvajanja Crne Gore. Taj proces je intenziviran dolaskom SNS na vlast i uspostavlja se na antikomunističkoj, antijugoslovenskoj i anti anti-fašističkoj mantri, što je dovelo i do promocije ekstremnih ideologija onih pre i tokom drugog svet-skog rata. Radi se pre svega o vraćanju na četništvo kao dominantnu

57 Ivan Čolović, *Rastanak s identitetom*, Biblioteka XX vek, Beograd 2014

ideologiju koja danas oblikuje vrednosni sistem, kulturu sećanja i reviziju istorije u ključu takve ideologije. Oblikuje se javno mnjenje lansiranjem teza o ugroženosti Srba, zakinutosti u obe Jugoslavije, promovisanju Rusije kao iskrenog zaštitnika srpskog naroda.

Srpska pravoslavna crkva na drštvenoj i političkoj sceni deluje kao izuzetno aktivan činilac i pokretač srpskoga državnog razvoja. Ove tendencije (etnonacionalističke, etnokleralističke i etnototalističke) civilizacijski unazađuju društvo u Srbiji i vode njegovoj anomiji. To znači vraćanje u plemensko određenje nacije, što je u suprotnosti sa liberalno demokratskim vrednostima – otvoreno društvo, vladavinu prava, pluralizam, poštovanje ljudskih prava, slobodu. Takvo viđenje nacije, društva i zajednice generira tenzije, negiranje “drugog”, pa i sukobe.

Upravo takvo samodefinisanje nacije uz stalnu homogenizaciju je preduslov za držanje srpskog pitanja otvorenim. Vodeća srpska elita smatra da će ono biti zatvoreno tek “srpskim oslobođenjem i državnim ujedinjenjem, a ne uključivanjem u evroatlantske integracije ili neku surogat tvorevinu, poput tzv. “regiona”.

Nakon ratova kada su markirane “srpske teritorije” (Sever Kosova, Republika Srpska i Crna Gora, pre svega) sistematski se dograđivao identitet kroz kulturne politike i revizionizam koji terba istorijski da dokaže koliko je srpski narod bio žrtva u obe Jugoslavije što ga istovremeno amnestira od odgovornosti za sve zločine posebno one iz gotih.

Zato su svi dosadašnji napori da se Srbije reformiše i evropeizira ostali bezuspešni. Jer, demokratija se može uvesti više ili manje odmah, dok kultura liberalizma zahteva generacije da se razvije, i neće spontano izniknuti sama od sebe. U Srbiji, kao i u većini postsocijalističkih zemalja, došlo je do modernizacije puteva, stadiona, aerodroma i autoputeva, ali ne i društva. To bi zahtevalo prosvetljavanje stanovništva i izgradnja identiteta na sasvim drugačijim premisama. Pre svega građanskim vrednostima koje nemaju primat i nisu središnje mesto srpske političke elite. Nakon 1989. godine, demokratija je uvedena na nivou procedura, ali ne, kako je govorio Vaclav Havel, “na nivou duša i srca.”

POLITIKA IDENTITETA NAKON RATOVA DEVEDESETIH

Dominik Mojsi, francuski politikolog i pisac, u svojoj knjizi "Geopolitika emocija" zaključuje da će, nakon što je XX vek bio "vek ideologije" i "američki vek", XXI vek biti "azijski vek" i "vek identiteta". Takođe ukazuje da u prelazu s ideologije na identitet, i sa Zapada i sa Istoka emocije postaju značajnije nego ikada u oblikovanju pogleda na svet.⁵⁸ Imajući u vidu poremećenost sveta, dominaciju geostrateških kriterija i promene svetske paradigme, ova teza svakodnevno dobija na važnosti.

Igradnja ili dogradnja (shodno okolnostima) državnog i nacionalnog identiteta nije vezana samo za teritoriju već i sadržaj, koji podrazumeva i određene vrednosti koje treba građanima da obezbede stabilnost, ekonomski i društveni razvoj.

Međutim, Srbija se opredelila za konstrukciju novog identiteta države i društva koje se shvaća, kako ističe nemački istoričar Holm Zundhausen, kao unapred zadana, nepromenjiva i očigledna, biološki-genetička nepromenjiva niti se može birati." Takva država i društvo po prirodi stvari naginje netoleranciji, agresivnosti i sukobima.

Srpski kulturni, civilizacijski, nacionalni i verski identitet zasnovan je na uvreženom shvatanju, kako ističe, Vladimir Kolarić, teoretičar umetnosti i kulture, o poziciji Srbije "između Istoka i Zapada"... U okruženju stalne identitetske ugroženosti on svoj verski identitet definiše nacionalnim, a nacionalni identitet verskim. Pravoslavni identitet ga, kao hrišćanski, pred islamskom "pretnjom" vezuje za pripadnost Evropi, dok ga, pred "pretnjom" Zapada vezuje za pravoslavni kulturno-civilizacijski krug, na čelu sa Rusijom.⁵⁹ Kolarić dalje ističe da se može reći "da je Srbiji 19. veka glava okrenuta ka Zapadu, a srce ka Rusiji. Na čulno-instinktivnom nivou i dalje je jak uticaj turskog orijenta."⁶⁰

58 Dominik Mojsi, *Geopolitika emocija*, Clio, Beograd 2012

59 <https://standard.rs/2019/10/23/izmedju-istoka-i-zapada-iskustvo-srbije/>

60 Ibid.

Nakon ratova gotih Srbija prolazi kroz proces stvaranja novog identiteta na novim premisama i traumama gotih, pre svega zbog svih poraza u ratovima koje je vodila protiv Slovenije, Hrvatske, BiH i na Kosovu. Srbija nije prihvatila novu realnost u regionu i preko projekta "Srpski svet" pokušava da revidira svoje poraze. Upravo taj novi identitet je problematičan iz nekoliko razloga. Negira se nasleđe Jugoslavije i "nacionalizuje" se njena istorija, što rade i ostale novostvorene države. Takva revizija se zasniva na mitovima i uglavnom na radikalno desničarskim ideologijama. Snažan antikomunizam negira sve iskustvo prošlosti, umanjuje vrednosni sistem i podrugljivo gleda na sve dosege tog perioda, a istovremeno služi da legitimizuje nove političke elite.

Konstrukcija srpskog identiteta posle ratova dodatno reafirmiše "veličanstvenu prošlost" srednjeg veka (Dušanovo carstvo), ugroženost srpskog naroda kroz ceo XX veka, pravoslavlje, poricanje odgovornosti za ratove gotih, antizapadnjaštvo i antijugoslovenstvo. Dodatan element je i rusifikacija kroz koju se afirmiše istorijska uloga Rusije kao zaštitnika srpskog naroda.

REVIZIONIZAM I KREIRANJE NARATIVA O "SRPSKOJ NEDUŽNOSTI"

Revizionistički narativi u Srbiji pokušavaju da umanje ulogu Srbije i njenu odgovornost u ratovima gotih i posebno da ospore kategorizaciju određenih događaja, pre svega ratnih zločina i odgovornost srpskih političkih i vojnih lidera. Revizija ima za cilj postavljanje temelja za novi identitet.

Porazi koje je pretrpeo srpski narod, kako je to izrazio glavni nacionalni ideolog Dobrica Ćosić, "nisu konačni, imajući u vidu neke istorijske pobede kao što je Republika Srpska." Zbog toga se evroatlantska integracija vidi kao "zatvaranje poglavlja nacionalnog pitanja" i stavljanje tačke na reviziju granica.

Niz knjiga je objavljeno s ciljem negiranja srpskog hegemonizma i projekta Velike Srbije. Međutim, većina tih knjiga otkriva

nerazumevanje autora procesa koji su doveli do raspada Jugoslavije, a samim tim većina njih opravdava taj projekt.

Kroz proces izgradnje novog nacionalnog i državnog identiteta Srbija svoju odgovornost za brutalni raspad Jugoslavije, ali i frustraciju porazima koji su usledili, relativizuje i insistira na “pravično raspoređenom teretu krivice”. Isto tako, teorija o “čistim rukama” Srbije je opasna, jer hrani i podstiče ambicije ukorenjene u očekivanjima za promene koje bi se dogodile u međunarodnom kontekstu i koristile Srbiji.

Teorija o “okruženosti” Srbije sugerira postojanje stalnih pretnji od spoljnih neprijatelja. Ratovi devedesetih godina takođe su se oslanjali na tu teoriju i predstavljani su kao “preventivna samoodbrana”. Implicira se da su svi protiv srpskog naroda, umesto protiv države koja provocira ratove.

Katastrofalne posledice ratne politike nisu postale predmet unutrašnjeg dijaloga, iako su one i dalje u samom središtu svih problema koji muče današnju Srbiju. Ideja o “krivcima za rat” i dalje se razrađuje. Ova ideja stoji na putu otvorenoj raspravi o uzrocima rata i politici Srbije pred izbijanje i tokom rata.

Srbija se nije distancirala od ratne politike Dobrice Ćosića, Slobodana Miloševića i drugih arhitekata tog pogubnog projekta. Za mnoge, Milošević sve više postaje simbol otpora imperijalnoj represiji nad narodima i državama. Argument je da njegov plan “nije bio tako loš ili nerealističan – naprotiv”. Krivi se samo za način na koji ga je sproveo, dok se njegov otpor NATO-u smatra njegovim najvećim trijumfom.

POSTISTINA

Napori jednog dela društva da se objektivno sagledaju devedesete i uloga i odgovornost Srbije za ratne zločine nailazi na veliki otpor takoreći svih elita koje su usredsređene na tzv. post-istinu kojom zatrpavaju udžebnike, javni i medijski prostor, politiku sećanja.

Uprkos obilju činjenica, radu Haškog tribunala za ratne zločine na teritoriji bivše Jugoslavije (ICTY) zatim Međunarodnom sudu pravde (ICJ), brojnim svedočanstvima, dokumentima Srbija negira da je bila u ratu, a time i odgovornost za počinjene zločine.

Haški tribunal je doneo najviše presuda za Bosnu i posebno za genocid u Srebrenici koje jasno dokumentuju odgovornost srpske strane. Nasleđe ICTY u Srbiji je marginalizovano, sistematski negirano. Istovremeno su osuđeni ratni zločinci glorifikovani, dat im je ogroman javni i medijski prostor, kao i mogućnost da skoro svakodnevno daju svoja tumačenja i viđenja ratova na teritoriji Jugoslavije. To je usvojeno kao oficijelni narativ na kojem se sada podižu nove generacije. Murali, serije, knjige, studije, filmovi, TV emisije – sve to dnevno afirmiše interpretaciju da su za ratove krive zapadne republike (Slovenija i Hrvatska) uz podršku Zapada. U aktuelnom međunarodnom kontekstu sve se svodi na tezu da zapad sprečava “ujedinjenje srpskih zemalja” zato što su “Srbi mali Rusi”.

Genocid u Srebrenici u kojem je pogubljeno preko 8000 bosanskih muslimanskih muškaraca i dečaka 1995. godine, posebna je tačka na kojoj srpski revizionisti lome koplja. Srpski narativ o Srebrenici fokusiran je na negiranje genocida i insistira se na tome da je to bio vojni sukob u okviru građanskog rata. Iako se priznaje da su se dogodili masakri i zločini, tvrdi se da nisu bili deo sistematskog plana za istrebljenje, već rezultat sukoba. Ovaj narativ je u sukobu sa zvaničnim presudama međunarodnih sudova. Izraelski istoričar Gideon Greif koji je bio na čelu Nezavisne međunarodne komisije za istraživanje stradanja naroda u srebreničkoj regiji od 1992. do 1995.” (koju je formirala Vlada bh. entiteta Republika Srpska) tvrdi kako je u Srebrenici stradalo ne više od 3.500 Bošnjaka i 2.000 Srba. U izveštaju se

tvrdi da nije bilo genocida.⁶¹ Ovaj izveštaj je doživeo kritiku međunarodne stručne javnosti,⁶² međutim, u srpskoj javnosti dodatno je učvršćeno mišljenje da u Srebrenici nije počinjen genocid.

KOSOVO – ZAMRZNUTI KONFLIKT

Status Kosova i dalje ostaje zamrznuti konflikt uprkos pokušajima EU i SAD da kroz dijalog Beograd-Priština stave tačku na to pitanje. Dok veliki broj zemalja (preko 100) i međunarodnih organizacija priznaje Kosovo kao nezavisnu državu, Srbija to ne čini. Revizionistički narativi u Srbiji osporavaju legitimnost nezavisnosti Kosova i poziva se na međunarodno parvo o nepovredivosti granica. Radikalizacija po tom pitanju se pojačala nakon što je Rusija već 2013 i 2014 duboko infiltrirana u zapadni Balkan, pre svega u Srbiji i Republici Srpskoj. Tada počinje naglašeno podsećanje na NATO intervenciju (takoreći svakodnevnu) i Rezoluciju SB 1244 koje uglavnom inspiriše Moskva preko svojih medija (Sputnik, Russia Today, Sptnikovog radio program se emituje na Radio Beogradu svakodnevno u 17.30 p.m.) koji se naširoko citiraju u srpskim medijima posebno onim pod državnom kontrolom. Veliki deo akademske zajednice i SPC smatra da je Srbija pred velikim izazovom u vezi sa nezavisnošću Kosova i zalaže se za održavanje problema u stanju zamrznutog konflikta⁶³. Istovremeno, smatraju da se ne sme odustati od “srpskog plana” i da se mora sprečiti satanizacija “naših dosadašnjih nacionalnih programa – od Načertanija do Memoranduma SANU”.⁶⁴ U suštini to znači, kako ističe Aleksandar Raković, istoričar, da “Republika Srbija, Republika Srpska i Crna Gora treba da se ujedine u jedinstvenu srpsku državu”.⁶⁵

61 <https://balkans.aljazeera.net/teme/2022/1/19/greif-priznaje-u-srebrenici-ubijeno-oko-8-000-ljudi>

62 Njemačka je povukla odluku da odlikuje izraelskog historičara Gideona Greifa jednim od najviših priznanja ove države

63 Slobodan Erić, “Nema predaje Kosova ni sankcija Rusiji”, Pečat, 11. oktobar 2023.

64 Ibid.

65 Intervju Aleksandra Rakovića, “Nesalomivi Srbi”, Pečat, 11. oktobar 2023.

PUZAJUĆA OKUPACIJA CRNE GORE

Srbija nikada suštinski nije prihvatila nezavisnost Crne Gore (2006) i od tada sistematski pokušava da je vrati pod svoje okrilje. Pokušaj državnog puča (2016) uz involviranost ruskih službi samo je ogolio tu tendenciju. Na izborima 2020 Beograd je uz svesrdnu podršku SPC dobio te izbore ali još uvek nije u stanju da vrati Crnu Goru, pre svega, zbog opstrukcije NATO, SAD i EU. Međutim, Beograd je uspeo da razgradi sve ono što je Crnu Goru približavalo EU. Poseban atak je izvršen na njen identitet i u tom smislu u poslednje tri godine je kroz medije, kulturnu i obarzojnu politiku Beograd uspeo da destabilizira i polarizuje crnogorsko društvo.

AMBIVALENTNOST PREMA EVROPI I ZAPADU

Srbija nakon 5. Oktobra 2000 nije uspela da se konsoliduje kao moderna i demokratska država. Dominantna ideologija i dalje je nacionalizam, dok su liberalne vrednosti percipiraju kao opasnost po srpski identitet i kulturu.

Proevropska orijentacija Srbije od 2000. godine nikad formalno nije dovedena u pitanje i u prvim godinama tranzicije većina građana davala je podršku toj orijentaciji. Međutim, poslednjih godina raspoloženje građana za ulazak u EU postepeno opada.

Dolaskom Srpske napredne stranke na vlast koja je istorijski dubinski vezana za Rusiju i Rusku pravoslavnu crkvu okretanje ka Rusiji pratilo je istovremeno i udaljivanje od evropskih integracija.

U međuvremenu su promenjene međunarodne okolnosti u kojima je Zapad izgubio potencijal da utiče, ne samo na srpsku elitu, već i na elite regiona. U najnovijem sučeljavanju sa SAD, Rusija vešto se manipuliše s američkim promašajima u spoljnoj politici i promoviše interpretacija u kojoj se uglavnom Zapad tereti za raspad Jugoslavije. Takvom interpretacijom raspada Jugoslavije i ratova koji su sledili, Srbija se amnestira od odgovornosti i podstiče se projekcija Srbije kao isključive žrtve u svim ratovima koje je vodila u XIX i XX veku.

Jedna od teza koje se koriste protiv zapada je da on želi konačni duhovni i moralni slom Srba kao naroda. Tome u prilog ide i insistiranje Zapada na distanciranju od Miloševićeve politike, te preuzimanje odgovornosti za ratove gotih – sve to se tumači kao “nametanje identiteta zločinaca, koji jednom prihvaćen od nas samih, će zagađiti sve istorijske, kulturne i tradicijske obrasce srpskoga naroda”.⁶⁶

NATO intervencija je argument koji se najčešće koristi protiv Zapada, ali istovremeno se smatra da je “Srbija 77 dana odolevala najvećoj armiji sveta i da, kako ističe Nebojša Katić, Srbija nije branila samo pravo da postoji kao nezavisna država. Branila je ne samo svoju čast i dostojanstvo, već je branila čast, dostojanstvo i uspomenu na milione predaka koji nisu smatrali da je žrtvovanje besmisleno i koji nisu držali do realpolitičkih kalkulacija.”⁶⁷

Mada se Beograd oficijelno opredelio za članstvo u EU, politika koju vodi ukazuje da je Srbija sve dalje od evroatlantskih integracija. Nakon gotovo cele decenije simuliranja politike pristupanja Evropskoj uniji, suštinskog izbegavanja reformi i praktičnog sedenja na više međunarodnih stolica, Beograd i dalje ne pokazuje spremnost da ozbiljnije krene u neophodne reforme o čemu svedoči stanje u zemlji.

SPC I OBLIKAVANJE VREDNOSTI

Teološko oblikovanje javnog prostora u Srbiji je počelo nakon 2000 godine, kada pravoslavlje s političkim pretenzijama počinje da oblikuje javni, društveni prostor. Odbacuju se sekularne vrednosti civilnog društva – demokratija, civilno društvo, pluralistički diskurs, sekularna i verska tolerancija i individualna ljudska prava.

Tokom devedesetih unutar SPC dominira svetosavska ideologija koju zastupaju Otačastveni pokret Obraz, Sveti Justin Filozof, Dveri srpske. Oživljava princip sabornosti – “koncentraciona vlada” – koji zastupa Koštuničina vlada, što u suštini znači napuštanje

66 <https://standard.rs/2023/04/06/cija-je-srbija/>

67 <https://standard.rs/2019/04/02/prosveceni-srbi-i-smisao-istorije/>

pluralističkog modela društva koji predstavlja nasleđe evropske prosvetčenosti. Sintagma te ideologije je – jedan narod, jedne religije u jednoj državi.

Većina desničarskih grupa i intelektualaca se zalažu za “sve-tosavski identitet srpskog naroda”, kao oslonac na kome “počivaju sve pobeđe i nade u oporavak Srbije”. Oni se snažno opiru reformama pod izgovorom da to uništava srpski identitet.

Važnu ulogu u kreiranju novog identiteta ima i Rusija čije je prisustvo na kulturnoj i političkoj sceni pothranjuje srpsku frustraciju i tezu da je Jugoslavija bila srpska zabluda. Isto tako i tezu o veštački stvorenim nacijama, poput, na primer, Makedonaca, Bošnjaka, Crnogoraca. Istovremeno, uticajni proruski konzervativni blok osnažuje rusku komponentu u srpskom identitetu, odnosno doprinosi “rusizaciji srpske nacije”, sa tezom o superiornosti pravoslavne civilizacije, vizantijskog nasleđa, slovenstva, uzajamnom istorijskom pomoći.

ANTIJUGOSLOVENSTVO

Raspad Jugoslavije u Srbiji se doživljava kao, kako ističe Vladislav Obrenović, politikolog i saradnik časopisa *Identitet*, bolna činjenica na kojoj su se razbile srpske iluzije o Jugoslaviji i zajedničkom životu južnih Slovena. Jer, su se nakon sto godina – rezultati velikih pobeđa istopili. Nestala je velika i za srpski narod skupo plaćena iluzija.⁶⁸

S obzirom da nije uspeo projekat podređivanja Jugoslavije srpskoj dominaciji, Jugoslavija odnosno antijugoslovenstvo je postalo središnja tačka u profilisanju novog identiteta. Antifašizam kao jedan od bazičnih vrednosti jugoslovenskog socijalizma takođe se našao na udaru tako što se četnički pokret uzdigao na nivo drugog antifašističkog pokreta u Srbiji, s desne strne. Ratovi 90tih su vođeni su na četničkoj ideologiji i programu “homogene Srbije”. Primat četništva nad partizanima već je vidljiv 80tih kad Milošević

68 <https://standard.rs/2018/12/20/zasto-srbija-nema-adekvatnu-kulturu-secanja/>

promoviše četnički pokret, što je kasnije nastavila i demokratska opozicija.

Boris Tadić (DS) i Ivica Dačić (SPS) potpisali su deklaraciju o političkom pomirenju četnika i partizana (2008). Potpisivanje ove deklaracije je, pema Tadićevim rečima, korak ka nacionalnom pomirenju, ali i poruka međunarodnoj zajednici da je Srbija za sobom ostavila vreme konflikata i konfrontacija i ušla u novu političku eru. Međutim, četnički pokret postao je dominantni antifašistički pokret što se podupire raznim produkcijama – serijima, filmovima, knjigama i sl. Poslednji u nizu je film “Heroji Halijarda”, slavljenje četničkih navodnih antifašističkih podviga tokom Drugog svetskog, kao i otvaranje privatnog muzeja i postavljenje spomenika Draži Mihailoviću.

Međutim, srpsko jugoslovenstvo ima više varijanti od velikosrpstva do unitarizma. Ali postoje i Srbi Jugosloveni koji su istinski verovali u Jugoslaviju. Njih nacionalisti danas, kao naprimer Nemanja Dević, istoričar, doživljava na sledeći način: “Ideološki Jugosloven ima problem sa svim elementima državnosti Srbije: sporne su mu granice njegove zemlje, zastava i grb, a pogotovo himna čiji se tekst kosi sa vrednostima sekularne države.”⁶⁹

Razočaranost, pre svega, zbog gubitka teritorija i dominacije, reflektuje se i na ključnu politiku koja ima ključnu ulogu u profilisanju novog identiteta kroz glorifikaciju “slavne prošlosti” (kroz serije i filmove), dok istoričari vredno fabrikuju knjige i publikacije koje amnestiraju Srbiju od bilo kakve odgovornosti i svodi se na tezu da je zapad satanizovao Srbe zato što su mali Rusi.

69 <https://standard.rs/2023/10/02/jugosloveni-naziv-za-bezdusne-srbe-21-veka/>

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Politika identiteta na Balkanu nakon raspada Jugoslavije duboko je ukorenjena u etničkim i nacionalističkim podelama, istorijskim nasleđem i složenim odnosima između različitih etničkih grupa. Iako su postojali naponi da se ovi problemi reše i da se promoviše pomirenje, uticaj politike identiteta i dalje predstavlja značajan faktor u politici i društvu regiona.

Međunarodna zajednica igrala je značajnu ulogu u oblikovanju postkonfliktnog etnoreligijskog pejzaža. Mirovni sporazumi (Dejtonski sporazum, pre svega) i međunarodne intervencije imali su implikacije za etnoreligijske odnose i identitete.

Raspad Jugoslavije ostavio je mnoge etničke manjine u neizvesnim položajima. One se suočavaju sa izazovima vezanim za svoj identitet i prava bez obzira na postojeći normativni okvir koji je uglavnom nametnut od strane EU i Saveta Evrope.

Politika identiteta i dalje utiče na donošenje političkih odluka, kulturne izraze i društvene dinamike na Balkanu. Nacionalistički sentiment i etničke tenzije i dalje postoje, iako u različitim stepenima, u različitim zemljama regiona.

Srpski etnoklerikalizam i dalje mobiliše (kao i početkom 90tih) Srbe, pre svega na tezi o ugroženosti, ali i potrebi da Srbija revidira svoje poraze (Skorašnji primer Banjske je više nego ilustrativan). Takav revizionizam može imati značajne posledice po regionalne odnose, razumevanje istorije i napore za postizanje pomirenja i stabilnosti.

Sve zemlja Zapadnog Balkana traže članstvo u Evropskoj uniji (EU) i NATO-u. Zato EU i njene članice u procesu integracije treba da se više angažuju na promovisanju objektivnog narativa posebno onog koji se odnosi na ratove 90tih. Srbija i njene državne institucije se moraju obavezati na promoviranje politike saecanja koja bazira na činjenicama i presudama Haškog tribunala za ratne zločine.

IV – GDE JE POLITIČKA ALTERNATIVA U SRBIJI, DA LI JE IMA?

Srbija od pada režima Slobodana Miloševića ne uspeva da uspostavi normalan demokratski poredak, uređeno društvo, pravni i politički sistem sa jasnom podelom na tri stuba vlasti, uz svrsishodne i efikasne institucije. Posledice tog kontinuiranog neuspeha vidljive su naročito u poslednjih desetak godina, tokom kojih je paralelno nametana autoritarnost, personifikovana u Aleksandru Vučiću, uz izraženu partokratiju Srpske napredne stranke (SNS) koju je donedavno vodio, a potom se formalno povukao sa čela te partije.

Istovremeno, na opozicionoj sceni nastavljen je proces raspada nekad vladajuće Demokratske stranke, stvaranje manjih partija i građanskih pokreta, ali i izraženije profilisanje desnog i konzervativnog bloka. Taj proces prati i činjenica da i vlast i opozicija izbegavaju da se jasno i nedvosmisleno opedele prema ključnim pitanjima koja se diktiraju na unutrašnjoj sceni, ponajpre o Kosovu, uz koje vladajući najčešće vezuju frazu o zaštiti “državnih i nacionalnih interesa”, ili “kompromisnom rešenju”, a da to rešenje – izuzev inistiranja na formiranju Zajednice sropkih opština (ZSO) – nije prepoznatljivo definisano.

Ne postoji ni jasna politika i stav u odnosu na okolnosti koje su donele aktuelne geopolitičke promene i ratni sukobi – od ruske invazije na Ukrajinu do gotovo identične ambivalentnosti prema najnovijoj eskalaciji sukoba na Bliskom istoku.

Uz sve to, usporen je napredak u evrointegracijama, praćen stalnim narativom o politici samostalnosti i neutralnosti, samostalnom odlučivanju, koketiranju sa Zapadom i sa Istokom i stavom o

licemerju međunarodne zajednice. Tome su doprinele unutrašnje kočnice za kojima – političkom bezvoljnošću, ili u iznudici bez odlučnih reformi i jasnih rešenja – poseže vlast, pri čemu ni znatan deo, naročito desne opozicije, ne vidi Srbiju u Evropskoj uniji po standardima Brisela, već po svojoj meri pripadnosti evropskom bloku, što je za posledicu imalo osetan porast evroskepticizma. Postoji li alternativa tom i takvom pejzažu političke i društvene nekozistentnosti?

POLITIČKI ZAMAH NA TALASU PROTESTA

Od pada Slobodana Miloševića i dalje ne postoji saglasnost šta se dogodilo 5. oktobra 2000, niti je postignut kakav-takav konsenzus o temeljnim pitanjima političke zajednice, opstaje institucionalna i spoljnopolitička neopredeljenost, i Srbija je još uvek na raskršću između Istoka i Zapada, između Evropske unije i Kosova i Metohije, između NATO i Rusije. Ili kako se ističe u Zborniku sa konferencije iz 2020, “Srbija i dalje tumara sporednim koloscecima na periferiji Evrope, zaglavljena borbom za svoje granice, za evropsku legitimaciju, za strane investicije, za ruski gas, kinesku podršku ...” ⁷⁰

Istovremeno, na unutrašnjem planu svaki izbori (do)nose u glavama mnoštva birača, iskustveno posledicama prethodnih, pitanja “za koga glasati”, jer “svi su isti”, “pusta obećanja, svi lažu”, ili, treba li opet birati “manje zlo”. Beznađe je (p)ostalo temeljni problem pokretanja bilo kakvih promena u državi i društvu koje ne vidi jasnu i ubedljivu alternativu. Uprkos raznim građanskim protestima, koji su (povremeno) budili nadu u mogućnost promene, kod – većinom osiromašenih – a u isto vreme agresivnom propagandom kontrolisanih medija anestetiziranih građana, ta skepsa je u Srbiji gotovo hronična.

⁷⁰ Zbornik radova sa konferencije održane 06.10.2020. na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Koliko god da opozicija ukazuje na vlastodržačko “prodavanje magle”, potkupljivanje glasača populističkim merama, skromnim povećanjem penzija, ili “jeftinim” pojeftinjenjem osnovnih namirnica, biće da nije samo u tome reč.

Ključno je pitanje: vide li građani – kao birači, a ne kao zbir popisanih punoletnih stanovnika Srbije – ohrabrujući izbor na aktuelnoj političkoj sceni, u redovima opozicionih stranaka i građanskih pokreta, prepoznaju li ponudu i način(e) za promene u društvu i snage koje mogu pokrenuti promene i preokret u državnim institucijama, počev od pravosuđa, policije, korumpirane državne administracije, u školstvu, zdravstvu, u gotovo svim segmentima sistemskog bezakonja.

Publicista Dejan Ilić ocenjuje da je “zamah opozicije na talasu protesta (više samoniklih i spontanih, iako opozicija radi, u organizacionom smislu za sada odličan posao) jeste jak, ali nezadovoljstvo demonstiranata se mora prevesti i u političko polje. To se radi na izborima. Istina je i da je Vučić sada samo prazna ljuštura (njegova moć prisile je, kako je sam demonstrirao, uveliko oslabila, teško da on i dalje može imati autoritet da bilo čime upravlja”.⁷¹

Ilić smatra da u aktuelnim uslovima nikom razumnom ne može pasti na pamet da pod ovakvim Vučićem izbori mogu biti slobodni i poštjeni i da će Vučić iz sve snage pokrenuti stranačku i medijsku mašineriju da priredi izbore kakve je Srbija i do sada imala pod njegovom vlašću, što će – u slučaju ponovne pobeđe – samo produbiti krizu.⁷²

Žarko Korać, političar građanskih uverenja i profesor psihologije, na pitanje zbog čega u Srbiji nema relevantne političke i ⁷³društvene snage koja zastupa vrednosti građanskog društva, odgovara da su se ljudi povukli zbog dubokog osjećaja razočaranja. “Srbija je posle tragedije iz devedesetih ponovo dovela praktično iste ljude na vlast. Srbija je trenutno u sukobu sa svim susedima. Tu

71 Izlaz iz slepe ulice, Peščanik.net, 6. jun.2023.

72 Ibid.

je 'srpski svet', na vlasti su notorni šovinisti. Dakle, ljudi osjećaju da biračko telo nikada nije savladalo lekciju iz devedesetih, izgubila se ogromna građanska energija".⁷⁴

Od te Koraćeve izjave pre tri godine nije se ništa izmenilo i ništa ne ukazuje na tendenciju ka formiranju stranke ili stranaka ozbiljnije alternative. Po njegovom mišljenju, za deo opozicije u Srbiji – koji uvererava da je programima temeljno drugačija od aktuelne vlasti – mogu se postaviti i neka još ozbiljnija pitanja, recimo o njihovim razlikama u stavu prema Republici Srpskoj, političkim kontaktima s bilo kojim ideološki bliskim strankama iz susedstva, stavu u odnosu na Kosovo?

Korać ocenjuje da je njegova teza da opozicija, njen najveći deo, zapravo ne osporava politički program Aleksandra Vučića, već osporava metode i način njegovog vladanja. I to je opravdano, ali moje duboko uverenje je da između načina na koji vladaš i stavova koje zastupaš postoji veoma blizak odnos. Ako si nacionalista, ekspanzionista, rasista, onda će ti i stil vladanja biti takav", ocenio je Korać.⁷⁵

Dakle, i u odnosu na Kosovo, ma koliko je faktičko stanje njegove nezavisnosti odavno kristalno jasno, čak i stranke "proevropskog kursa" manje-više slično zadržavaju deo istog narativa poput državnog vrha pokušavajući da zadrže birače s nacionalnog krila i desnice.

Dejan Ilić smatra da opozicija ne može rušiti Vučića na pitanju Kosova jer kad Kosovo dođe na red svi isto govore. Kad Vučić viče u mikrofona, 'ne dam Kosovo', opozicija mu odgovara: 'ne damo Kosovo'. Vučić kaže ništa nećemo potpisati, opozicija kaže: ništa ne sme da se potpiše. Samo što to nije opozicija.... Jer, stvar je u tome što su i jedni i drugi već odavno 'dali' Kosovo" pa je to pitanje ostalo da lebdi u vakuumu srpskog parlamenta. Što izgleda odgovara i

74 "Društvo u Srbiji nije izvuklo pouke iz 90'tih", Deutsche Welle (DW), 9. septembar 2021

75 Isto.

jednima i drugima. Lako je voditi politiku i iz ugla vlasti i iz ugla opozicije kad se politika svodi na – ‘izdali ste Kosovo’.⁷⁶

Od svih mitova koji se održavaju u političkom miljeu Srbije, kosovski je svakako najizraženiji, posebno u “(pre)uveličavanju ili prekrajanju objektivnih istorijskih događaja”. “Kosovski mit ili kosovski kult je jedan od ključnih srpskih političkih mitova, koji čini osnovu srpskog nacionalnog identiteta” i “jezgru srpskog nacionalizma”. Kosovski mit predstavlja jednu od glavnih prepreka prijateljskim odnosima Srba i Albanaca i ugrađen je u same temelje srpsko-albanskog sukoba.⁷⁷

Mit o Kosovu nije jedini sa ciljem nacionalno-političkog svenarodnog “patriotskog sjedinjenja”, zarad zadržavanja ili osvajanja vlasti. Mitomanija, u smislu manipulacije događajima iz prošlosti, s namerom i podrškom veličanju “nacionalnog ega”, te doprinosu kolektivnoj amneziji, obuhvata poduži spisak prekrajanja bliže ili dalje istorije. Ukorenjen, sad aktuelizovan, je mit o “vekovnom bratstvu”, i prijateljskoj bliskosti Rusije i Srbije. Agresija Rusije na Ukrajinu i odbijanje državnog vrha Srbije da se o tome nedvosmisleno izjasni i uvede sankcije Rusiji, rezultira forsiranjem mita o “majci Rusiji” i “večnom prijateljstvu”.

Refrenskim ponavljanjem slogana i floskula tipa “Kosovo je srce Srbije”, ili “Rusi su uvek bili naša braća”, iskrivljavaju se i potiskuju istorijske istine i činjenice.

Rektor Instituta za humanističke studije u Beču i novinar Miša Gleni smatra da su “potpuno netačni narativi u evropskim i američkim medijima o istorijskom prijateljstvu Srbije i Rusije” i ukazuje na to da je Srbija postala nezavisna država najpre uz asistenciju Austrije, potom Nemačke, a kasnije Velike Britanije, Francuske i Sjedinjenih Država. Uloga Rusije u modernoj istoriji Srbije je relativno mala i beznačajna i to “tradicionalno prijateljstvo” je mit koji je kreiran nedavno, smatra Gleni ⁷⁸ i objašnjava da je mnogo ljudi

⁷⁶ Kosovo zauvek, Pesčanik, 3. februar 2023.

⁷⁷ Srpski mit o Kosovu, hr.wikipedia.org/wiki/

⁷⁸ Mit o odnosima sa Rusijom ; FoNet, 21. oktobar 2023

prihvatilo tu priču, ali Vlada Srbija je nezainteresovana da se tome suprotstavi.

“Ono što je sigurno, Moskva ne brani Srbiju, jer je voli već zato što joj Srbija treba. Vreme je i da Srbija shvati šta njoj treba, i da prestane da se vodi sentimentima”.⁷⁹

Od 24. februara 2022, kad je Rusija napala Ukrajinu, pa do izbora 3. aprila te godine, u Srbiji, sa državnih pozicija, ali i iz pretežnog dela opozicije manje-više je stizala podrška Putinu, a samo nekoliko opozicionih aktera – među kojima najjasnije Stranka slobode i pravde i Ne davimo Beograd – rekli su da je napad Rusije na Ukrajinu neprihvatljiv. Ali, ni oni se nisu eksplicitno usudili da kažu da su za sankcije protiv Rusije, jer bi ih to koštalo znatnog broja glasova na izborima.

Još na početku ruske invazije na Ukrajinu, istoričarka Latinka Perović je ukazivala da je u Srbiji “odnos prema agresiji u Ukrajini i sav taj užasni istorijski anahronizam koji gledamo svakog dana, na neki način u dubokoj vezi sa našim odnosima prema ratovima devedesetih godina” i poimanja “prava na teritoriju, bez obzira na cenu koju plaća i taj narod na toj teritoriji i vi u svojoj zemlji”. Po njenom mišljenju, Srbija se sa Rusijom našla “mimo sveta i ovoga puta”.⁸⁰

Perović je ukazala da je na sceni “jedna društvena struktura koja je proizišla iz rata” i da su i u delu politike i biznisa ljudi koji su stekli imovinu i pozicije u ratu, pljačkom, zločinima. Takvi ljudi postoje i u akademskom svetu, medijima, i u političkim partijama. Oni brane osvojene pozicije bez obzira na cenu koju to ima po narod i po svakog građanina. Pitanje razumevanja je ključno pitanje i plašim se, kako kaže, da ono i ovoga puta ne izostane.⁸¹

79 <https://www.telegraf.rs/zanimljivosti/zabavnik/3571623-sve-ruske-izdaje-mislimo-da-su-nam-braca-a-ovako-su-se-poneli-prema-nama-u-teskim-trenucima>

80 Ruska minijatura, *pescanik.net/ruska-minijatura/Latinka Perović*, 12.mart 2022.

81 Isto.

Sušтина je da se u vezi sa Rusijom i agresijom na Ukrajinu, većina opozicionih stranaka – izuzev desnih i partija s nacionalnim predzankom – nije izjasnila, nije bilo i nema prepoznatljivog distanciranja od oficijelne spoljne politike, ni u pogledu osude agresije i podrške uvođenju sankcija Rusiji.

Isto je sa (neizrečenim) jasnim stavovima opozicionih stranaka liberalno leve opcije i centra o uzročnicima rata devedesetih: ko ga je započeo, uloga Srbije i Slobodana Miloševića, te bivše JNA u agresiji na bivše jugoslovenske republike. Nema jasnog i glasnog stava, a time ni izražene alternative, u opozicionim redovima o zločinima na Kosovu, genocidu u Sreberenici, a i ono što se sporadično pomene nema bitnu distancu od koncepta vladajućih, koji se positovećuju s državom.

Zbog čega građani iznova nasedaju, veruju u mitove i svemu što im se servira, od daleke prošlosti do stvarnosti? Zato što su generacije živele s tim mitovima, donekle gajenim u školi, crkvi, društvu, a sada najviše u prorežimskim medijima. Većina veruje u ono što im se prezentira posebno što u tome učestvuje i deo akademске i kulturne elite.

APATIČNOST BIRAČA

Više je nego poražavajuće da se godinama u Srbiji ništa, ili gotovo ništa ne menja na političkoj sceni u smislu ozbiljne alternative, pa se, ili glasa “za manje zlo”, ili birači ostaju na strani vladajućih stranaka “da zlo ne bude veće”. Treća grupacija su tzv. beli listići, birači koji, nezadovoljni političkom ponudom ne glasaju ni za koga, čineći izborni listić nevažećim na razne načine. Bojkotovanje izbora, pak, najčešće je posledica sumnje u njihovu regularnost, ili odsustva želje da se uopšte učestvuje na izborima. Apatičnost i razočaranost sledstveni su gubljenju nade da će bilo ko, bilo šta promeniti ubuduće, s obzirom na prethodna iskustva. Skeptičnost proizilazi i iz činjenice o višegodišnjem stanju: opozicija u Srbiji je rascepkana, podeljena, programsko-ideološki neujednačena i uglavnom konfuzna.

Prema trenutnom stanju, opoziciona scena može se uslovno podeliti na tzv. proevropsku opoziciju, koja okuplja stranke liberalno leve opcije i centra i, deo opozicije koja je desno od centra ili sebe naziva suverenističkom ili državotvornom. U prvu grupaciju, između ostalih, svrstavaju se Stranka slobode i pravde (po nekim anketama trenutno vodeća u opozicionom bloku), Demokratska stranka (godinama rastakana frakcijama i znatno narušenog rejtinga), Narodni pokret Srbije, Zeleno levi front/ Ne davimo Beograd, stranka Zajedno, pokret Ekološki ustanak.

U toj gruboj podeli je korpus konzervativnih i desno orijentisanih stranaka: Nova DSS Miloša Jovanovića, naslednica nekadašnje DSS Vojislava Koštinice (čiji rejting je nedovoljan da samostalno pređe cenzus – prema poslednjim istraživanjima). Nova DSS je u konzervativno desnoj koaliciji s Pokretom obnove kraljevine Srbije – POKS koji vodi unuk Draže Mihailovića, Vojislav Mihailović. U toj uslovnoj koloni je i Srpski pokret Dveri Boška Obradovića, kao i Srpska stranka Zavetnici Milice Đurđević Stamenkovski. Ekstremni deo desne opozicije čini minorna Srpska desnica Miše Vacića, pod nesumnjivom kontrolom vlasti.

Sve u svemu, koju bi ideološku poziciju opozicija, kao samoproklamovani nosilac promena ka demokratskom društvu, trebalo da ima i da li se naziru stranke koje bi mogle da budu ozbiljna alternativa?

Po mišljenju publiciste Lazara Džamića, eksperta za komunikaciju, trenutna “liberalna” opozicija nije u stanju da iznese dubinske promene, a “desna” ih suštinski i ne želi. Džamić ističe da te obe ‘nijanse’ trenutne opozicije – ako se izuzmu ‘zeleni’ pokreti – ne ulivaju mnogo poverenja u promenu dispozitiva – ili da mogu da se odupru iskušenjima postojećeg: “U najboljem slučaju, utisak je da su umivenija, liberalnija i prosvećenija verzija postojeće vlasti, ili da su fini, ali neefektivni; u najgorem, za ‘desnu’ varijantu, čine postojeću vlast mnogo poželjnijom opcijom, jer makar nije

toliko desničarski ostrašćena i samo oportuno želi da vlada i gomi-la privilegije u miru”.⁸²

Džamić sugerše da bi bila potrebna politička i socijalna snaga kakva u Srbiji još ne postoji, koja bi ustanovila progresivni sistem.”Trenutna opozicija nije u stanju da nastupi jedinstveno ni u čemu, nema očigledni intelektualni ni operativni aparat za organizovano preuzimanje društva, već se nada ‘učenju na poslu’.... Smena postojećeg sistema – bez pomenutih praksi – u najboljem će slučaju biti vrlo spor, kašljucav i površan proces, miniran različitim izazovima koje će stari sistem postavljati na tom putu, do gubitka kredibiliteta nove vlasti i narednih izbora. Ono što je sada očigledno jeste da autoritarne i koruptivne snage imaju načine da funkcionišu na vlasti i u okviru postojećeg EU okruženja, čak i kao zvanični članovi, kamoli van njega.To istovremeno znači da i EU mora da podesi svoju optiku na Balkanu – a očigledno je da i samoj Evropi fale takve revolucionarne prakse. Desni populistu su to odavno shvatili i zato stalno predstavljaju opasnosti”.⁸³

IZBORI KAO IZNUĐENA AMORTIZACIJA KRIZE

Kad je predsednik Srbije Aleksandar Vučić, krajem septembra 2023. godine, najavio održavanje vanrednih parlamentarnih, pokrajinskih, beogradskih i delimično lokalnih izbora u veoma kratkom roku, za 17. decembar, mnogima je takva odluka bila iznenađujuća. Naime, prema izbornom kalendaru, redovni lokalni i pokrajinski izbori trebalo je da se održe u junu 2024. godine, a ni sveopšta situacija u zemlji, a pogotovu oružani incidenti i ubistva Banjskoj na severu Kosova, nisu se činili povoljnim trenutkom za ovakav Vučićev potez.

82 portalforum.rs/blog/2022/08/26/za-promene-je-potrebna-politicka-snaga-kakva-u-srbiji-jos-ne-postoji-2 (autor:Lazar Džamić, pisac i publicista, ekspert za komunikaciju)

83 Isto.

Naravno, u normalnom društvu, nakon kriminalnih afera “ep-skih razmera” u koje su nedvojbeno umešane državne strukture, momentalne ostavke u bilo kojoj vladi odavno bi pljuštale, a prevremeni izbori već bili održani. Ni tragični događaji u maju 2023 – dva nezapamćena masovna ubistva u beogradskoj osnovnoj školi Vladislav Ribnikar i u selima u okolini Mladenovca, kada je stradalo ukupno 19 osoba, među kojima je najviše dece, nisu iznudili ostavke, niti uzdrmali vlast koja relativizuje svoju odgovornost, ne samo načelnu već i konkretnu.

Revoltirani građani spontano su tada počeli s višemesečnim protestima s jasnom porukom – “Srbija protiv nasilja” – koje je zapljusnulo sve segmente javnog prostora i društva u celini: od obračuna mafijaških grupa i likvidacija pojedinaca, rastućeg vršnjačkog i porodičnog nasilja, sve niža starosna granica dece–huligana i, na žalost, tragičnih ishoda u takvom društvenom miljeu.

Dakle, uz podršku dela parlamentarne opozicije, učesnici mirne pobune, šetajući ulicama Beograda i još nekoliko većih gradova, optužili su vlast da je doprinela stvaranju ambijenta koji promovise i potpomaže nasilje i govor mržnje u svakom segmentu društva i države. Mesecima je na protestima od državnog vrha zahtevana smena članova Saveta Regulatornog tela za elektronske medije (REM) i rukovodstva Radiotelevizije Srbije (RTS). Traženo je, takođe, gašenje tabloidnih štampanih medija, ukidanje rijaliti programa i oduzimanje nacionalnih frekvencija televizijama koje promovisu nasilje, kriminal i mržnju (TV Pink i TV Happy), kao i smena ministra unutrašnjih poslova Bratislava Gašića i direktora Bezbednosno informativne agencije Aleksandra Vulina. Ni jedan od tih zahteva nije ispunjen, osim što je američkim sankcijama za Vulina iznudena njegova ostavka.

Iznenadna najava vanrednih izbora posebno je postala intrigantna pošto je Vučić neosporno (is)kompromitovan nakon oružanog sukoba u selu Banjska, na severu Kosova, gde su stradali jedan kosovski policajac i trojica Srba. Ma koliko i, na sve načine poricana umešanost državnog vrha – od predsednika lično i njegovih

supartijaca, ministara i medijskih satelita – poricanja nisu delovala ni najmanje uverljivo.

S obzirom na Vučićev način vođenja zemlje, sklonosti obmanama i manipulacijama, političarenje i politikantstvo, teško je poverovati da je, naprasno odlučio izaći u susret delu opozicije koja je na protestima i izvan njih, zatražila vanredne izbore. Zato su se nedoumice o razlozima predsedničke odluke uglavnom svele na nagađanja o tome koje su kalkulacije i kombinatorike u pitanju. Ubrzo nakon predsedničke najave, usledila je serija ostavki gradonačelnika i predsednika opština širom Srbije, što je potvrdilo nameru da se izbori održe delimično i na lokalnom nivou, ali po meri i izbornim pravilima na kojima se aktuelna vlast održava, stavljajući sve svoje izborne liste pod kišobran jednog imena, medijski apsolutno dominantnog predsednika Srbije.

Da li i šta sledeći, u seriji vanrednih izbora za kojima je vlast posezala u prethodnoj deceniji, verujući u svoj rejting, mogu promeniti u Srbiji? I koji je to politički i ideološki korpus i snaga koja bi i pre i posle izbora mogla ponuditi nešto drugo i drugačije od već viđenog, potrošenog, izraubovanog i razočaravajućeg? Od političkog delovanja “svežih” snaga koje bi ponudile opcije za budućnost i probudile entuzijazam u obeshrabrenom biračkom telu? Zbog čega je skepsa povodom rezultata izbora, čak i u slučaju da se vlast “renovira” i promeni, postala hronična?

Vanredni izbori se uglavnom raspisuju kako bi se razrešila neka politička kriza, smatraju sagovornici Dojče Velea (DW), ali ocenjuju da se ni ovim izborima ništa neće rešiti u Srbiji. Prema rečima Zorana Gavrilovića, iz Biroa za društvena istraživanja (BI-RODI), ovakav korak pokazuje da Srbija ima izborni sistem koji je u funkciji jedne stranke i jednog čoveka. Ovo je zapravo zloupotreba izbora, na kojima ćemo umesto biranja najboljih kandidata imati izbore na svim nivoima, na kojima će se aklamacijom birati između podrške i odbijanja lične vlasti Aleksandra Vučića, ocenjuje Gavrilović.⁸⁴

84 Vanredni izbori u Srbiji pod nepromenjenim uslovima www.dw.com/sr/vanredni-izbori-u-srbiji-pod-nepromenjenim-uslovima/, 29. septembar 2023.

Ako je opozicija izbore videla kao neku vrstu izlazne strategije nakon praktičnog neuspeha uličnih protesta, čija energija se rasula širom Srbije, “nije baš najjasnije zašto je vladajućoj stranci odgovarala ovakva brzina kad je reč o mogućem datumu izbora”, kaže profesor Fakulteta političkih nauka Čedomir Čupić, koji smatra i da su “neki događaji dobili ubrzanje, pre svega na Kosovu, ali tu Vučić verovatno računa i na nespremnost opozicije za izbore. Sama opozicija još nije razradila ni strategiju, ni taktiku za izbore, i pretpostavka je da u ovakvom kratkom vremenskom okviru ona to neće ni moći valjano da uradi”.⁸⁵

Predsednik Stranke slobode i pravde (SSP) Dragan Đilas uveren je da režim neće primeniti nijednu preporuku OEBS-a, a posledica će biti još jedni nedemokratski i neregularni izbori.

Slični su odgovori i ostalih lidera stranaka opozicije. Šef Zeleno-levog poslaničkog kluba Radomir Lazović smatra da SNS trenutno najlošije stoji od dolaska na vlast, posebno u velikim gradovima. Kad su u pitanju vanredni decembarski izbori, politikolog Cvijetin Milivojević ocenjuje da su “uslovi za opoziciju sada gori nego pre” i da se “predsednik vodi rejtingom stranke čiji je član i gleda kad je najbolje za stranku”.⁸⁶

DOGOVOR ZA POBEDU

Deo opozicionih stranaka koje su (tehničkom podrškom) organizovale proteste “Srbija protiv nasilja”, stavio je 21. septembra 2023, u Skupštini Srbije potpis na dokument pod nazivom “Dogovor za pobedu”. Reč je, zapravo, o sporazumu o saradnji i daljima koracima u borbi protiv režima Aleksandra Vučića, koji između ostalog, predviđa dogovor o međusobnom nenapadanju, zajedničku kontrolu izbornog procesa i kampanju za izlazak na izbore, formiranje jedne ili više srodnih izbornih lista. Taj dokument

85 Vanredni izbori u Srbiji pod nepromenjenim uslovima www.dw.com/sr/vanredni-izbori-u-srbiji-pod-nepromenjenim-uslovima/, 29. septembar 2023,

86 “Milivojević: Izborni uslovi za opoziciju sada možda gori nego pre”, Inšajder, 29. septembar 2023.

zamišljen je kao podloga za saradnju ne samo proervopskih partija koje su učestvovala u njegovoj izradi, već i ostatka opozicije,

Od ukupno 10 tačaka, ključnih je pet: međusobno uvažavanje i podrška, zajednička kontrola izbornog procesa (sa zahtevom primene svih preporuka i nalaza OEBS/ODIHR o nedostatku osnovnih izbornih uslova za slobodne i demokratske izbore), zajednička kampanja za izlazak na izbore, jedna ili više izbornih lista.

U preambuli tog dogovora navode se razlozi i obrazloženje zašto je nastao i potpisan. Ključna polazišta su: da se vlast neodgovorno ponašala nakon masovnih ubistava u Osnovnoj školi "Vladislav Ribnikar" i u selima u okolini Mladenovca i nije uradila dovoljno kako se nikada više ovakve velike tragedije ne bi dogodile u društvu i kako bi se zaustavio talas nasilja koji je zapljusnuo zemlju; da je vlast ignorisala opravdane i konkretne zahteve protesta "Srbija protiv nasilja" koje su masovno podržali građani; da se nivo nasilja, agresije i mržnje u medijima sa nacionalnom frekvencijom nije smanjio, već nastavlja nesmetano da truje društvo, dok nadležne institucije čute; da su životni uslovi većine građana već duže od decenije sve lošiji, kao i da je Srbija društvo izraženih ekonomskih nejednakosti u kojem mala grupa ljudi poseduje ogromna bogatstva, a velika većina se bori za egzistenciju. Takođe, da su korupcija i kriminal ne samo pod zaštitom vlasti, već je sve više primera direktne umešanosti najvišeg državnog vrha i bezbednosnih institucija u kriminalne radnje i da se časnici i savesni službenici, policajci, sudije i tužioci koji obavljaju svoj posao odgovorno i profesionalno, kriminalizuju i nalaze na udaru vlasti, a kriminalci uživaju zaštitu državnog vrha.⁸⁷

Dogovor o saradnji "za pobedu" potpisali su šefovi poslaničkih klubova, "Pravac Evropa" Marinika Tepić, predsednik DS Zoran Lutovac, šef poslaničke grupe "Narodni pokret Srbije – Ekološki ustanak – Novo lice Srbije" Miroslav Aleksić, šef poslaničke grupe "Moramo – Zajedno" Nebojša Zelenović, i šef poslaničke grupe Zeleno-levi front Radomir Lazović. Izostali su potpisi Narodne stranke

87 Šta sve piše u "Dogovoru za pobedu" koji su potpisale opozicione stranke, n1info.rs/vesti/tekst-sporazuma-dogovor-za-pobedu, 21. septembar 2023.

i partije desne orijentacije, ali je ostao otvoren poziv svima da se pridruže.

Reagujući na potpisivanje “Dogovora za pobjedu” Narodna stranka je saopštila da nije potpisala “pakt o nenapadanju” dela opozicije, kao ni dve prethodne inicijative, jer je organizatorima protesta “Srbija protiv nasilja” na prethodnim sastancima “jasno rekla da se izričito protivi političkom “lešinarenju” nad opravdanim buntom građana posle dva masovna ubistva.

Protesti pripadaju građanima, a ne političarima i političkim strankama i ovakvi pokušaji politizacije protesta su uništili proteste, narodni bunt je proćerdan, a građani obmanuti, jer se ispostavilo da su protesti poslužili delu organizatora kao odskočna daska za predizbornu kampanju, navela je u saopštenju stranka na čijem je čelu Vuk Jeremić.⁸⁸

Narodna stranka je, neposredno potom, objavila proglas u kom, između ostalog, ističe “da je bilo neophodno stvoriti jedan plan za budućnost srpskog naroda i jednu državnu politiku, prema kojim glavnim načelima bi Srbija, u dužem periodu, trebalo postojati da se upravlja kako bi se svrstala u red razvijenih evropskih država podrazumevajući da je srpski narod jedan i nedeljiv”.

U Proglasu se dodaje da Narodna stranka predlaže izradu platforme “Srpsko pitanje u 21. veku” radi definisanja dugoročnih strateških ciljeva državne i nacionalne politike srpskog naroda, kao i puta za njihovo ostvarenje, i to kao nadstranačke aktivnosti koja treba da okupi sve političke i druge organizacije koje baštine nacionalno odgovorna, državotvorna i demokratska opredeljenja, institucije, kao i srpske intelektualce iz zemlje i sveta.⁸⁹

S druge strane, Zdravko Ponoš, lider stranke Srbije Centar – SRCE i predsednički kandidat na prethodnim izborima, kaže da je spreman za saradnju, i da podržava “svako ukрупnjavanje i zajedničko delovanje, a ovo je jedna platforma koja definiše kako

88 Narodna stranka usvojila Proglas o srpskom pitanju u 21. veku, *novimagazin.rs*, 22. oktobar 2013.

89 Narodna stranka usvojila Proglas o srpskom pitanju u 21. Veku, agencija Beta, 22. oktobar 2023

može da se sarađuje. To nije zatvorena koalicija, nego se definišu neki principi i mislim da je to sasvim korektno postavljeno. Podržavam, pozdravljam i spremni smo da sarađujemo na način na koji je tamo proklamovano” – rekao je Ponoš.⁹⁰

Na poziv je reagovala i desnica, a Milica Đurđević Stamenkovski, poslanica i predsednica Srpske stranke Zavetnici, rekavši da će sarađivati sa prozapadnom opozicijom kad je u pitanju tehnička saradnja koja se odnosi na zaštitu izbornih rezultata. Dokument “Dogovor za pobedu” i ideju ukрупnjavanja opozicije podržale su i Dveri, uz stav lidera tog pokreta Boška Obradovića, da je “veoma važno da birači na sledećim izborima vide da mogu da računaju na opoziciju i na smenu vlasti” i da bi opozicija trebalo da se ukрупni u dve velike ideološke kolone – prozapadnu i suverenističku, te da nema razloga da ne bude tehničke saradnje te dve kolone.⁹¹

(NE)MOĆ OPOZICIJE

Decembarski izbori su najavljeni u vrlo kratkom roku zato što vlast računa da opozicija neće stići da se konsoliduje ili organizuje.

I pored svih slabosti proevropska opozicija je ostvarila dobar rezultat, međutim da bi postala prava alternativa mora raditi na svojoj strukturi i programu kako bi biračima postalo jasnije za koju opciju glasaju.

U brojnim ocenama o izgledima opozicije pre izbora ističe se, poput Marije Reljanović, naučnog saradnika u Institutu za uporedno pravo u Beogradu, da u aktuelnoj političkoj ponudi na opozicionoj sceni ne prepoznaje jasne i nedvosmislene signale da će se zalagati za nešto kvalitativno drugačije, uz ocenu da to “definitivno može da ogadi politiku i izbore apstinentima, čak i onima koji to nisu, ali ne prepoznaju ‘svoju’ političku opciju kao iskreno novu i drugačiju”. On smatra da jasno određenje prema pitanjima korupcije, nezavisnosti sudstva i vladavine prava, ne mogu prezentovati

90 Jedni kažu “Ne, hvala”, za druge se “otvaraju vrata”, Blic, 23. septembar 2023.

91 Dveri pozdravljaju opozicioni “Dogovor za pobedu”, agencija Fonet, 21. septembar 2023.

“istrošeni” političari koji su bivajući na vlasti već pali na tim ispiti-ma. “Trebalo bi dovesti u prvi plan nove ljude, koji ne samo što nisu kompromitovani nego i iskreno žele da promene stanje.”⁹²

Čelnik Pokreta Kreni-Promeni Savo Manojlović ocenjuje da je vlast blokirala zdrave potencijale društva, a da je zajednički ime-nilac opoziciije stav da društvo razdiru enormna korupcija i krimi-nal i da ga “dave partokratija i negativna selekcija. Vlast je medij-ski i informativno izolavala brojne društvene slojeve, a posledice su odlazak mladih i najobrazovanijih, ekološko uništavanje, pore-mećen sistem vrednosti. Opoziciji nedostaje organizacija koju ima SNS – armija aktivista koja širi jasno kreirane koherentne poru-ke i obećanja koja su prostudirali i marketinški stručnjaci”, smatra Manojlović.⁹³

Za promene je, kako ističe, neophodan jasan plan koji podra-zumeva veće organizacione resurse, veću podršku i strukturu akti-vista spremnih da prošire ideju “Srbije koja ne želi da bude udav-ljena u korupciji, uništena ekološki štetnim projektima i raseljena po svetu. Samo tako je moguće dopreti do kritične mase ljudi, akti-virati ih i povesti u promene.”⁹⁴

Opozicija nema strukturu koja je u stanju da celu Srbiju “pre-krije” kontrolorima na dan izbora. Nijedna opoziciona stranka, ni-jedan opoziciono orjentirani pokret, niti sve opozicione stranke zajedno nemajku 1000 ljudi-motivatora koji kontinuirano svake nedelje izdvajaju minimum četiri sata za terenski rad.⁹⁵ Isto tako niko nema terensku pokrivenost ni najvećih regionalnih centa-ra, a kamoli manjih mesta. Ne postoje spiskovi pristalica, ne zna se ko su apstinenti, koje su teme koje ih zanimaju i šta ih pokre-će. U izbornoj noći opozicija nema tačne izborne rezultate ni od

92 Na ulicu protiv uličara, Pešćanik, 3. jul 2023.

93 Autorski tekst Sava Manojlovića (Pokret Kreni Promeni) za NIN: 1000 ljudi koji će promeniti Srbiju, NIN 8. oktobar 2023.

94 Isto.

95 Isto.

kontrolora, ni sa softvera, na koje može da se poziva, pa opozicija i da dobije te izbore to neće znati.⁹⁶

Iz većine analiza i stavova, dakle, proizilazi zaključak da se unutar opozicionog korpusa na srpskoj političkoj trpezi ne nameće ni jedna jasna, uverljiva alternativa. Zajednički imenilac svih opozicionih stranaka, pokreta i koalicija jeste borba protiv aktuelne vlasti, personifikovane u Aleksandru Vučiću koji žonglira i zakonodavnom i izvršnom i pravosudnom vlašću. Ta činjenica sama po sebi može biti dovoljna alatka za kojom će birači posegnuti na izborima, ali proces dugoročnog oporavka društva od posledica nataloženih tokom više od jedne decenije vladavine Srpske napredne stranke podrazumeva mnogo više od pukog dokaza da je vlast smenjiva.

Građanska inicijativa “ProGlas”, koju je pokrenula grupa intelektualaca, u nameri da u društvu podstakne svest o neophodnosti promena do kojih se ne dolazi akumulacijom nezadovoljstva, već glasom na izborima, poslala je jasne poruke – da “Srbiji nije potrebna nova klasa privilegovanih političkih oligarha koji će stajati iznad zakona, već jednake šanse za sve i solidarnost bez koje se ne može proći kroz vremena krize” i da “Srbiji nije potreban kult ličnosti, već slobodni građani koji sami uređuju odnose u svojoj zemlji”.⁹⁷ Zbog autoriteta koji uživaju u društvu i činjenice da su dobili podršku oko 200 hiljada ljudi bili su na stalnoj meti brutalne medijske kampanje.

96 Autorski tekst Sava Manojlovića (pokret Kreni promeni) za NIN: 1000 ljudi koji će promeniti Srbiju, NIN 8. oktobar 2023.

97 <https://www.proglas.co.rs/>

JAČANJE AUTORITARIZMA I IZAZOV OPOZICIJE

Predsednik Srbije Aleksandar Vučić proglasio je, dva sata nakon zatvaranja birališta, 17. decembra, pobjedu na svim nivoima liste SNS Srbija ne sme da stane. koju je predvodio.

Opoziciona koalicija Srbija protiv nasilja zatražila je poništavanje izbora u gradu Beogradu, a zatim i parlamentarnih, uz tvrdnje o “prekrajanju izborne volje” građana. Prema projekcijama nevladinih organizacija i posmatrača izbora (CeSID/IPSOS), SNS je u Skupštini Srbije osvojila je 128 mandata, a Srbija protiv nasilja 65. Cenzus su prešli i socijalisti i desna koalicija NADA. Najveće iznenađenje izbora je ulazak u parlament proruske desničarske liste “Mi – glas iz naroda”, na čelu sa teoretičarem zavera, doktorom Branimirom Nestorovićem. Domaći posmatrači izvestili su o “rekordnom broju nepravilnosti” i organizovanom dovođenju birača iz drugih država u Beograd.⁹⁸

Listu koalicije Srbija protiv nasilja, proevropske i građanske orijentacije čine, inače, predstavnici Stranke slobode i pravde, Narodnog pokreta Srbije, Zeleno-levog fronta, Ekološkog ustanaka, Demokratske stranke, Pokreta slobodnih građana, Srbija Centar, Zajedno, Pokret za preokret, Novo lice Srbije i Sindikat Sloga.

Ova koalicija nastala je posle spontanih višemesečnih protesta građana Srbije protiv nasilja, povodom ubistava dece u beogradskoj osnovnoj školi “Vladislav Ribnikar” i zločina u okolini Mladencova početkom maja 2023. godine. Saradnja između stranaka angažovanih na tehničkom organizovanju ovih protesta dovela je do obrazovanja istoimene koalicije i zajedničkom izlasku na decembarske izbore.

Socijalistička partija Srbijen (SPS) sa listom Ivica Dačić – premijer Srbije, osvojila je 6,9 odsto glasova, prodesna koalicija NADA, koju čine Nova Demokratska stranka Srbije (DSS) i Pokret obnove Kraljevine Srbije (POKS) – 5,02 posto, a Branimir Nestorovi “Mi – glas iz naroda 4,68 posto.

Izrazito desne koalicije i stranke, Nacionalno okupljanje Dveri/Zavetnici i Srpska radikalna stranka Vojislava Šešelja nisu prošli cenzus. Prema podacima sa sajta Republike izborne komisije, prag za ulazak u parlament nisu prekoračile ni Narodna stranka Vuka Jeremića, Dosta je bilo – Borisa Tadića, kao ni izborna lista Mora drugačije – Čedomir Jovanović.

U kratkoj izbornoj kampanji, opozicione stranke/koalicije neprekidno su pozivale građane da izađu na birališta, bez obzira kog su stranačkog opredeljenja. Prema podacima sa sajta Republičke izborne komisije izlaznost na parlamentarnim izborima bila je 58,83 odsto, ili 3.815.499, od 6.500.666 građana sa pravom glasa. U Beogradu je od 1.605. 877 prijavljenih sa pravom glasa izašlo na birališta 59,01 odsto.

Uprkos mišljenjima nekih opozicionih stranačkih lidera da bi velika izlaznost mogla “pokriti krađu”, to se nije dogodilo. Lider Srbija centar (SRCE) Zdravko Ponoš ocenio je da je koalicija Srbija protiv nasilja, čiji član ta stranka, znala da se izbori krađu, ali da su se nadali da će izlaznost biti veća, odnosno dovoljna da pokrije “fantomske glasove”: “Znali smo da se izbori krađu, ali smo se uzdali u izlaznost domicilnih birača koja bi to nivelisala. Oni su pokrali Beograd, 40.000 uvezenih glasova, što je za grad pet odsto, a za republiku to nije toliko procenat. Gledali smo da izbegnemo taj scenario”, izjavio je Ponoš. On je stanje u Srbiji nakon izbora ocenio kao državnu krizu.⁹⁹

Najveće iznenađenje izbora je ulazak u parlament proruske desničarske liste Mi – glas iz naroda, koju predvodi kontroverzni lekar teoretičar zavera Branimir Nestorović, koji je korona virus proglasio “najsmešnijim virusom na svetu”. Po mišljenju mnogih političkih analitičara Nestorević je “još jedan projekat Aleksandra Vučića”, pa nema sumnje da će dobiti njegovu podršku u Skupštini Beograda, bez koje SNS ne bi imao dovoljnu većinu s obzirom da od njegove liste Mi – glas iz naroda zavisi formiranje gradske vlasti.

99 Beta, Ponoš: “Znali smo da se izbori krađu, ali smo se uzdali u izlaznost građana koja bi to pokrila”, 19.12. 2023.

Nestorović je najpre tvrdio da njegova lista neće podržati ni pobedničku ni opozicionu listu: "Ne bismo išli ni sa kim u koaliciju, jer smo se tako na početku dogovorili", izjavio je on neposredno nakon izbora. Međutim, kasnije je donekle revidirao stav: "Mi jesmo opozicija, ali nismo opozicija svemu. Ukoliko bi u gradskoj Skupštini bilo dobrih predloga, ili ako bi se u republičkom parlamentu glasalo za Rezoluciju o Kosovu koja je u interesu države, naravno da bismo to podržali", naveo je on.¹⁰⁰

Nakon što je od domaćih institucija zatražili poništavanje izbora na svim nivoima, najveća opoziciona koalicija Srbija protiv nasilja zatražila je i od evropskih institucija da ne priznaju rezultate izbora i pokrenu međunarodnu istragu o izbornim nepravilnostima. Na ulicama Beograda krajem decembra organizacija "Studenti protiv nasilja" počela je s blokadom državnih institucija, odnosno Republičke izborne komisije, zahtevajući uvid i reviziju biračkih spiskova.¹⁰¹ Dan posle izbora nosilac liste Srbija protiv nasilja Marinika Tepić stupila je u štrajk glađu u prostorijama RIK (izdržala je bez hrane i vode 12 dana), zahtevajući poništavanje izbora, a pridružilo joj se još nekolicina saboraca.

Izbori u Srbiji protekli su uz mnogo nepravilnosti, što se ponavlja godinama unazad, ali je pitanje, kako ističe polikolog Ognjeg Gogić, da li su one dramatično promenile izbornu volju građana. Ističe dalje da su rezultati u skladu sa nekim istraživanjima, uz neka iznenađenja i da institucije moraju ovim da se odmah pozabave, jer ubrzo slede neki novi izbori, a često se stvari koje se ne kažu, ponavljaju. Iako se poslednjih desetak godina govori o nepravilnostima, to uglavnom nema nikakvog efekta.¹⁰²

100 www.vreme.com, "Nestorović: Ili podrška naprednjacima ili ništa" 2.12.2023.

101 N1, "Newsnight: Međunarodna istraga o izbornim nepravilnostima?" 22.12.2023.

102 N1, "Analitičari: Opozicija je trebalo da proglasi pobjedu, ovakav uspeh nikad nije imala", 18.12.2023

V – POLITIZACIJA RELIGIJE

Odnos Srpske pravoslavne crkve (SPC) i vlasti Srpske napredne stranke (SNS) karakteriše čvrsta saradnja i sinhronizovano delovanje koje je ozbiljno ugrozilo sekularni karakter države, ali ugrožava i mir u regionu. Uspostavljena je redovna i intenzivna komunikacija između Crkve i države, ostvareni su različiti oblici finansijske i institucionalne saradnje. Osnažena je ideološka i diplomatska podrška SPC, te ostvaren visok stepen usaglašenosti između svetovnih i duhovnih autoriteta. Veliki doprinos ovoj sinergiji dao je patrijarh Porfirije koji je na toj poziciji od februara 2021.

Iako najavljivan kao “čovjek iz naroda” i modernog imidža, prepoznatljiv po veštinama komunikacije, kao prvi patrijarh sa značajnim profilom na društvenim mrežama, jerarh koji citira regionalne muzičke zvezde, Porfirije ideološki sledi svog duhovnog oca epsikopa bačkog Irineja Bulovića, koji pripada grupi najmoćnijih teoloških autoriteta unutar SPC, sledbenika Justina Popovića. Krugu “justinovaca” pripadali su i Amfilohije Radović, Atanasije Jevtić i Artemije Radosavljević, najuticajniji teolozi i episkopi SPC u doba postsocijalističke transformacije srpskog društva.

Arhimandrit i teolog dr Justin Popović (1894–1979) je bio žestoki protivnik zapadne kulture, ujedinjene Evrope, individualizma, demokratije, liberalizma, ljudskih prava, antifašističke tradicije, kao i ekumenizma u pravoslavlju nazivajući ga jednim imenom “svejerese”. Ideologija srpskog ujedinjenja i relativizacija državnih granica u regionu opstaje već decenijama unazad unutar SPC. Patrijarh Porfirije je i sam relativizovao postojeće granice u javnim obraćanjima, pre svega u Bosni i Hercegovini. Aktivno je učestvovao u kampanji za popis u Crnoj Gori kojoj je bio cilj promena nacionalne strukture i ustavnog uređenja te države. Najveću zabrinutost pak izazivaju indicije o skladištenju oružja po manastirima i

drugim objektima SPC širom regiona, posebno nakon sukoba koga je izazvala srpska paramilitarna grupa u dvorištu manastira Banjska (septembar, 2023) na severu Kosova i u kome je poginuo kosovski policajac.

Ideologija Srpske pravoslavne crkve je u saglasju s ideologijom Moskovske patrijaršije koja suštinski ne vodi versku nego paranacionalnu politiku, što je doktrina koju je ruski predsednik Vladimir Putin iskoristio da napadne Ukrajinu. Retorika “pravednog rata”, koja je svojevremeno imala vrlo snažno i institucionalizovano teološko uporište među “justinovcima”, reaktivirana je u slučaju rata u Ukrajini.

Srpska pravoslavna crkva snažno utiče na sužavanje ljudskih prava namećući “tradicionalne hrišćanske vrednosti”, što posebno pogađa manjinske grupe, LGBT i žene. Vrh SPC je izuzetno oštar u osudi svih disonantnih tonova unutar same institucije i u odnosu na sveštenstvo. To se posebno videlo u slučaju osporavanja autonomije Bogoslovskog fakulteta.

* * *

Kada se, polovinom maja 2023. godine, u javnosti, odnosno na društvenim mrežama, pojavio amaterski snimak sa jedne svečanosti na kojoj se patrijarh Porfirije u svojoj besedi osvrće na Predlog zakona o rodno senzitivnom jeziku, upotrebljeni narativ izazvao je veoma burnu reakciju u delu javnosti, pogotovo ako se uzme u obzir ono na šta je ukazao sociolog Ratko Božović da je “patrijarh Porfirije bio poznat po tome što je uvek bio gospodin”.¹⁰³ Tokom besede, patrijarh je istakao da taj zakon nema veze sa ženama već sa “suštinom našeg postojanja, sa suštinom našeg bića”, te veoma oštro nastavio sa reakcijom na kritiku kojoj je bio izložen: “Plakao bih, vrištao bih od muke, kad vidim jadnicu koja menja teze i kaže

103 “I žene idu u crkvu, mole se i ispovedaju, kako da shvatimo izgovoreno: Sagovornici Danasa o rečima patrijarha Porfirija da su žene “jadnice” i “bednice”, Danas, 15.05.2023., <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/i-zene-idu-u-crkvu-mole-se-i-ispovedaju-kako-da-shvatimo-izgovoreno-sagovornici-danasa-o-recima-patrijarha-porfirija-da-su-zene-jadnice-i-bednice/>

‘a zašto nisu brinuli se o ženama, žene su ugrožene’. Pa jesu ugrožene, svi smo ugroženi od tebe bre bedo jedna”.¹⁰⁴

Reagujući na izjavu patrijarha koja je procurila u javnost poverenica za zaštitu ravnopravnosti Brankica Janković je na svom profilu na Fejsbuku napisala: “Duboko su ponižavajuće i uznemiravajuće reči koje su se pojavile u javnom prostoru, kojima se žene nazivaju bednicama i jadnicama, posebno jer ih izgovara patrijarh SPC”, i to u trenucima “izuzetno teškim za naše društvo, u kojima smo se suočili sa dve velike tragedije i kada nam smrtno stradaju najranjiviji u društvu – deca i žene.” Poverenica je ukazala na veoma značajan kontekst u kome se patrijarh oglašava na diskutabilan način: “U danima tuge i bola, i kada brojimo 18. ženu žrtvu porodičnog nasilja i dok su žene izložene raznim oblicima diskriminacije, nasilju i agresiji, najmanje što se očekuje od svih nas je da imamo svest o težini i odgovornosti za izgovorene reči”.¹⁰⁵

U besedi nakon liturgije u hramu Svetog Vasilija Ostroškog na Bežanijskoj kosi, patrijarh Porfirije je između ostalog rekao: “Čujemo i da je Crkva kriva i za nasilje nad ženama. Nemojte to činiti, zato što ćemo vam odgovoriti. Neće vam biti dobro ako vam budemo odgovarali, zato što će svi videti da ste manipulisali i lagali. Do sada na to nismo odgovarali, jer se molimo Bogu i za vas koji optužujete”.¹⁰⁶ Oštrina i preteći ton u izjavi patrijarha reakcija je na kritiku pojedinih medija i nevladinih organizacija koje su usledile nakon stavova patrijarha izrečenih u uskršnjoj poslanici, da se obustavi nasilje nad srpskim jezikom i ukinu odredbe zakona koji to nasilje nameću, zakon koji nameće takozvani rodno osetljiv

104 “Govor patrijarha izazvao osude; poverenica Janković: Duboko ponižavajuće reči”, RTS, 13. maj 2023., <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/5191041/.html?print=true>; “Kako može bednica, a zločin je psihološkinja”: Govor patrijarha razbesneo ljude”, N1, 13.05.2023., <https://n1info.rs/vesti/kako-moze-bednica-a-zlocin-je-psiholoskinja-reakcije-na-patrijarhov-govor/>

105 “Poverenica o izjavi patrijarha: Duboko ponižavajuće i uznemiravajuće reči”, N1, 13. maj 2023., <https://n1info.rs/vesti/poverenica-o-izjavi-patrijarha-duboko-ponizavajuce-i-uznemiravajuce-reci/>

106 “Patrijarh Porfirije: Neće vam biti dobro, ako vam odgovorimo”, Vreme, 16. maj 2023., <https://www.vreme.com/vesti/patrijarh-porfirije-nece-vam-biti-dobro-ako-vam-odgovorimo/>

jezik: “Apelujemo da se normira upotreba ćiriličnog pisma u javnom prostoru, kao i da se obustavi nasilje nad srpskim jezikom i ukinu odredbe zakona koji to nasilje nameću, naročito kroz protivustavni zakon koji nameće takozvani rodno osetljiv jezik iza koga se krije borba protiv braka i porodice kao bogoustanovljenih svetinja i prirodnih oblika čovekovog ličnog i sabornog života”.

U odbranu patrijarha, Srpske pravoslavne crkve, ali posebno sopstvenog viđenja odnosa države i crkve, oglasio se i episkop bački i portparol Srpske pravoslavne crkve Irinej (Bulović), odbacujući tvrdnje pojedinih medija i nevladinih organizacija da pitanje rodno senzitivnog jezika nije pitanje za većinsku crkvu: “Mi, članovi Crkve, nismo izopšteni iz društva jer činimo njegovu apsolutnu većinu. Stoga nam zastupnici ovog čisto marksističkog shvatanja, preruseni u pristalice ‘zapadnog liberalizma’, ne mogu, barem zasad, oduzeti građanska prava, kao naravno, ni odgovornost pred zakonom i društvom”. Ističući nesporno pravo nevladinih organizacija da u javnosti izražavaju i zastupaju svoje stavove, episkop Irinej podvlači da “sa indignacijom odbijamo njihovu neskrivenu nameru da to pravo pretvore u monopol, a da svako iskazivanje hrišćanskog mišljenja o nekom važnom narodnom pitanju nazivaju ‘malignim uticajem crkve na državu i društvo’ ili da istupaju sa još težim i ružnijim klevetama”. Nakon vrlo ozbiljnih i održivih argumenata, episkop ističe da je stav patrijarha Srpske pravoslavne crkve o rodno senzitivnom jeziku izazvao gnev i otkrio ekstremnu netrpeljivost pojedinaca i grupa prema crkvi i vrednostima koje ona oličava, a koju neštedimice seju preko “CNN affiliate-grupe” elektronskih i štampanih medija. Nakon etiketiranja i targetiranja, episkop bački je istakao da Srpska pravoslavna crkva “neće i ne može odustati od zahteva da se Zakon o rodnoj ravnopravnosti stavi van snage”.¹⁰⁷

107 “Episkop bački Irinej: SPC neće odustati da se Zakon o rodnoj ravnopravnosti stavi van snage”, 021, 23.04.2023., <https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/338549/Episkop-backi-Irinej-SPC-nece-odustati-da-se-Zakon-o-rodnoj-ravnopravnosti-stavi-van-snage.html>

Oštrina i ostrašćenost koja izbija iz pomenutih izjava patrijarha iznenadila je veliki deo neupućene ili optimistične javnosti, bez obzira na religioznu pripadnost ili odsustvo religioznosti, a reputacija “gospodina” je izuzetno poljuljana. Upućenije u aktivnosti u i oko većinske crkve u Srbiji nije mogla iznenaditi pomenuta retorika, već su, na žalost, opravdane i potvrđene sumnje koje su pratile izbor patrijarha. Kada je na izbornom Saboru Srpske pravoslavne crkve, u februaru 2021. godine, izabran mitropolit zagrebačko-ljubljanski Porfirije za 46. patrijarha činilo se da na čelo ove veoma značajne verske institucije dolazi neko ko ima potencijal da sprovede ili barem započne makar skromni *aggiornamento* većinske verske zajednice u Srbiji. Nekadašnji iguman i jeromonah manastira Kovilj, osnivač terapisjkih zajednica za lečenje bolesti zavisnosti, vikarni episkop jegarski, episkop vojni, koordinator za saradnju Srpske pravoslavne crkve i Vojske Srbije, zatim predsednik Saveta Republičke radiodifuzne agencije, mitropolit zagrebačko-ljubljanski i doktor teoloških nauka, profesor Pravoslavnog bogoslovskog fakulteta u Beogradu, poliglota, najavljen je kao “čovek iz naroda”, “patrijarh svih građana”, prepoznatljiv po veštinama komunikacije i javnim nastupima. Kao prvi patrijarh sa zvaničnim profilom na društvenim mrežama, jerarh koji citira regionalne muzičke zvezde Branimira Štulića, Đorđa Balaševića, Konstraktu... prvi Vaskrs u ulozi patrijarha proslavio je s beskućnicima i bolesnom decom u Univerzitetskoj dečijoj klinici, što je u velikoj meri zamaglilo činjenicu da je ovaj patrijarh duhovno čedo episkopa bačkog Irineja Bulovića, jednog od ‘justinovaca’ i najuticajnijih jerarha Srpske pravoslavne crkve poslednjih nekoliko decenija.

JUSTINOVCI

U vreme kada je aktuelni patrijarh Porfirije studirao na Pravoslavnom bogoslovskom fakultetu u Beogradu i kad se zamonašio, tačnije, tokom osamdesetih godina prošlog veka svojom aktivnošću posebno su se isticala trojica mladih, ali uglednih teologa monaha, profesora Bogoslovskog fakulteta, koje su nazivali ‘justinovcima’:

Amfilohije Radović, Irinej Bulović, Atanasije Jevtić i Artemije Radosavljević, koji je postao nešto aktivniji tokom devedesetih godina.¹⁰⁸ Sva četvorica su bili učenici poznatog srpskog teologa, arhimandrita dr Justina Popovića, koji je od komunističkih vlasti prognan s Beogradskog univerziteta u manastir Ćelije kraj Valjeva, gde je držan u nekoj vrsti poluzatočeništva. Ubrzo, ovi, sve ugledniji teolozi postaće najuticajniji episkopi Srpske pravoslavne crkve u doba postsocijalističke transformacije srpskog društva.

Justin Ćelijski ili Justin Popović, kanonizovani srpski svetitelj, bio je arhimandrit manastira Ćelije, teolog, stručnjak za delo Dostojevskog, profesor Beogradskog univerziteta i duhovnik. Kao profesor Bitoljske bogoslovije bio je u stalnom kontaktu s vladikom Nikolajem i svetim Jovanom Šangajskim sa kojima je postao doživotni prijatelj, a od 1934. godine profesor je Pravoslavnog bogoslovskeg fakulteta Univerziteta u Beogradu. Justin je bio žestoki protivnik zapadne kulture, ujedinjene Evrope, individualizma, demokratije, liberalizma, ljudskih prava, antifašističke tradicije, kao i ekumenizma u pravoslavlju, nazivajući ga jednim imenom “svejerese”. Svoje mišljenje o tome izneo je u knjizi Pravoslavna crkva i ekumenizam. Odlukom Sabora Srpske pravoslavne crkve, 2. maja 2010. godine Justin Popović kanonizovan je u red svetitelja kao Prepodobni Justin Ćelijski,¹⁰⁹ a četiri godine kasnije njegove mošti su prenete u crkvu manastira Ćelije. U crkvenoj literaturi se citiraju reči Justina Popovića koji svetog vladiku Nikolaja Velimirovića smatra “trinaestim apostolom”, “svetim srpskim jevandelistom” i “najvećim Srbinom posle svetog Save”.¹¹⁰

108 Zahvaljujući svom otvorenom antikomunističkom i nacionalističkom stavu, kao i izuzetnoj pismenoj aktivnosti, njih trojica su u januaru 1985. godine primljeni u Udruženje književnika Srbije. (Tomanić, str. 11)

109 Na Pravoslavnom bogoslovskom fakultetu predavao je Dogmatiku i patrijru Pavlu. Patrijrh Pavle bio je veliki protivnik brzih kanonizacija; protivio se svakoj brzopletosti, posebno kada je reč o budućim svetiteljima. Pavle je godinama odlagao dođeljivanje oreola Nikolaju Velimiroviću i Justinu Popoviću, iako ih je veoma cenio i uvažavao.

110 Vodeći teolozi u međuratnom razdoblju, kao što je episkop Nikolaj Velimirović koji je studirao u Oksfordu, Bernu i Petrogradu, potom Justin Popović, koji je bio profesor na Bogoslovskom fakultetu, Dimitrije Najdanović i drugi, nastojali su da

Upravo u vreme kad su pomenuti 'justinovci' postajali sve uticajniji u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, sredinom osamdesetih godina prošlog veka, započeta je rehabilitacija Nikolaja Velimirovića.¹¹¹ Inicijator rehabilitacije bio je episkop šabačko-valjevski Jovan Velimirović, Nikolajev sinovac, koji je sa svojim đakonom Ljubomir Rankovićem u Valjevu osnovao časopis Glas crkve u kome su objavljivali Velimirovićeve tekstove, ali i tekstove justinovaca Atanasija Jevtića i Amfilohija Radovića u kojima je Nikolaj predstavljan kao najveći srpski filozof, neprevaziđeni srpski pesnik, najznačajniji svetitelj posle svetog Save itd. Episkop banatski Amfilohije je u martu 1987. godine, na jednoj komemorativnoj svečanosti neformalno kanonizovao Nikolaja, zatim dve godine kasnije osvešta na je kapela posvećena Nikolaju u njegovom rodnom Leliću kod Valjeva, a Artemije Radosavljević postaje autor prve afirmativne biografije Nikolaja Velimirovića.¹¹² Zenit te galopirajuće glorifikacije i buduće kanonizacije Nikolaja Velimirovića bio je povratak Nikolajevih moštiju iz SAD, koji je organizovan, masovno i pompežno ispraćen u maju 1991. godine.

Do drugog talasa porasta popularnosti lika i dela Nikolaja Velimirovića došlo je krajem devedesetih godina prošlog veka, naročito u periodu NATO bombardovanja, masovnim štampanjem i popularizacijom njegovih knjiga, što se poklopilo s porastom antizapadnjaštva kao posledica duge izolacije i ratnog stanja. Nikolaj postaje simbol antimodernog i antievropskog u Srbiji.

Po ugledu na svog duhovnog oca, justinovca, patrijarh Porfirije nastavio je sa glorifikacijom lika i dela Svetog vladike Nikolaja Velimirovića. Patrijarh je predvodio veliku duhovno-kulturnu svečanost povodom trostrukog jubileja Svetog vladike Nikolaja ohridskog i žičkog: 140 godina od rođenja, 65 godina od predstavljanja

revitalizuju nasleđe Svetog Save predstavljajući ga kao sveca i narodnog vođu.

111 O Nikolaju Velimiroviću i njegovoj zaostavštini dosta je pisano, pa se ovde nećemo zadržavati; pogledati na primer studiju: Byford, Jovan (2005)

Potiskivanje i poricanje antisemitizma, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

112 Zvanična hagiografija Nikolaja Velimirovića, koju je objavio SPC povodom Nikolajeve kanonizacije 2003. godine bazirana je pomenutom izdanju.

Gospodu i 30 godina od prenosa moštiju iz Libertvila u rodni Le-
lić. U besedi patrijarh je istakao da su život i delo vladike Nikola-
ja merodavni i sada i da mlade naraštaje možemo upućivati da im
on bude merilo i orijentir u životu. Istakavši da je sistem vredno-
sti vladike Nikolaja “krstolika ljubav”, patrijarh savetuje da “kada
nas neko pita šta mi mislimo o nekoj temi, mi nećemo govoriti iz
sebe, iz svog uma, nego ćemo govoriti jezikom Svetoga Vladike Ni-
kolaja, govorićemo umom Hristovim”.¹¹³ U jednom intervjuu, patri-
jarh Porfirije je istakao da je Sveti Justin Čeljski, uz Svetog Nikolaja
Ohridskog i Žičkog i episkopa Atanasija, najznačajniji srpski teolog
u svetu.¹¹⁴

Obeležavanje Spasovdana 2023. godine, krsne slave Grada Be-
ograda, tačnije litija koju je predvodio patrijarh Porfirije, prema
izveštavanju Informativne službe Srpske pravoslavne crkve pred-
stavljala je “najveći molitveni skup u istoriji Beograda”, jer je “pre-
ko sto hiljada ljudi sabranih oko kivota Svetog vladike Nikolaja Srp-
skog, ispunilo centralne ulice srpske prestonice”. U besedi, patri-
jarh je istakao: “Naš svetosavski narod prošao je sve teškoće, ras-
peća, mučeničke smrti, nezamislive golgote i stradanja ne samo
zbog toga što je imao moćne, obrazovane i mudre ljude, tehnike,
veštine, znanja, nego prevashodno zbog toga što je verovao u Boga,
imao veru jevanđelsku, živio po jevanđelskim vrednostima, kako
je govorio Svetac koji leži pred nama. (...) Zato što je znao da su bli-
žnji, porodica, dom i otadžbina svetinja, a posebno zato što je znao
da su Gračanica, Pečka patrijaršija, Dečani, Sopoćani, Žiča, Mileše-
va, Krušedol, Studenica, Morača, Krka, sve naše svetinje i ovaj sveti
hram pred kojim danas stojimo i koji nosi ime Svetog Save, da je to

113 “Akademija u čast Svetog vladike Nikolaja”, TV Hram, 29.06.2022. <https://www.tvhram.rs/vesti/vesti-iz-crkve/4285/akademija-cast-svetog-vladike-nikolaja-patrijarh-porfirije-vladici-nikolaju-mera-bio-hristos-njegovo-jevanđelje-foto-video>

114 “Patrijarh Porfirije o episkopu Atanasiju: “I kada smo sa njim igrali fudbal i kada nas je vodio na Svetu Goru bio je tamo gde i sveti oci”, Nedeljnik, 06.03.2021., <https://www.nedeljnik.rs/patrijarh-porfirije-o-episkopu-atanasiju-i-kada-smo-sa-njim-igrali-fudbal-i-kada-nas-je-vodio-na-svetu-goru-bio-je-tamo-gde-i-sveti-oci/>

naša lična karta, naše ime i prezime. Spustivši se u svoje srce iskreno se zapitajmo da li mi to danas znamo ili bismo rado da budemo nešto drugo ili neko drugi, da se odrekemo sebe, svoga koda, svog identiteta, svojih pravoslavnih hrišćanskih vrednosti, te da prihvatimo nama stran sistem vrednosti i postanemo ono što nismo”.¹¹⁵

SIMFONIJA À LA JUSTIN, ACTU IRINEJ

Za razliku od Amfilohija, Atanasija i Artemija (tzv. “tri keca”), koji su bili izuzetno kritički orijentisani prema nosiocima vlasti, Irinej je uvek bio uz režim, tačnije uz državu, bez obzira koja stranka bila na vlasti. Kao poslednji pripadnik teološkog kruga “justinovaca”, Irinej želi provesti svoju interpretaciju simfonije između Srpske pravoslavne crkve i države.

Tokom poslednjih deset godina, koliko traje politička dominacija Srpske napredne stranke, odnos između aktuelne političke elite, predvođene predsednikom Aleksandrom Vučićem, i većinske crkve u Srbiji, prešao je put od početnog međusobnog kritikovanja i stihijskog ignorisanja, do višedimenzijalne saradnje i simfonijskog sinhronizovanja. Svakako, vremenom ne samo da su prevaziđene razmirice, nego je došlo do uspostavljanja redovne i intenzivne komunikacije, kao i različitih vidova finansijske i institucionalne, pa i ideološke i diplomatske podrške, razumevanja i usaglašavanja između svetovnih i duhovnih autoriteta.

U maju 2019. godine, na poziv patrijarha Irineja, predsednik Srbije Aleksandar Vučić, tada zajedno sa predsedavajućim Predsedništva Bosne i Hercegovine Milaradom Dodikom, prisustvovao je zasedanju Sabora Srpske pravoslavne crkve, na kome je razgovarano o važnim temama za opstanak srpskog naroda, ali i o usaglašavanju stavova između države i crkve. Crkva ima pravo na svoje stavove, iako oni nekada nisu isti kao naši, važno je da ih čujemo, jer je Crkva pomagala naš narod svuda gde je on bio ugrožen, pa i

115 “Spasovdanska beseda patrijarha Porfirija”, SPC, 26.05.2023.,
<https://spc.rs/spasovdanska-beseda-patrijarha-porfirija/#>

na Kosovu, rekao je predsednik Srbije. Dodao je da je sastanak trajao više od dva i po sata i da ga je Sabor obavestio o svojim brigama i o različitim stavovima o pojedinim pitanjima.¹¹⁶ Neposredno pre zasedanja Sabora, predsednik je potvrdio da postoje episkopi koji se ozbiljno suprotstavljaju njegovoj politici izjavljujući da će istinama i činjenicama odgovoriti svima onima koji su tražili “njegovu anatemu i govorili najlošije stvari o njemu”.¹¹⁷ Svakako, ovom posetom započeta je i uspostavljena, ispostaviće se, redovna praksa međusobnog posećivanja prilikom zasedanja.

Prema pisanju pojedinih podgoričkih medija, tokom Sabora Srpske pravoslavne crkve došlo je i do polemike između jednog od najuglednijih i najuticajnijih arhijereja, mitropolita crnogorsko-primorskog Amfilohija i predsednika Aleksandra Vučuća povodom optužbi upućenih predsedniku da je učestvovao u kreiranju afere “državni udar” sa predsednikom Crne Gore Milom Đukanovićem i da je i on zaslužan što su lideri Demokratskog fronta Andrija Mandić i Milan Knežević osuđeni na po pet godina zatvora. Sa druge strane, navodno je predsednik zamerio mitropolitu na lošem odnosu sa predsednikom Crne Gore.¹¹⁸

Izborni Sabor Srpske pravoslavne crkve u februaru 2021. godine takođe je prošao, između ostalog, u znaku polemike oko uticaja “sekularnih” institucija na unutrašnje pitanje većinske verske zajednice, odnosno u ovom slučaju, autonomni izbor poglavara Srpske pravoslavne crkve. Navodno zbog epidemioloških mera, predlagalo se, a na karaju i realizovalo, da se zasedanje Sabora održi u kripti Hrama Svetog Save, umesto u zgradi Patrijaršije, kao što je to bio slučaj do tada. Kako razlog za izmeštanje zvanično nije

116 “Vučić na Saboru SPC: Izneo sam sve svoje brige, patrijarh me je razumeo”, Ekspres, 14. maj 2019., <https://www.ekspres.net/vesti/vvucic-na-saboru-spc-izneo-sam-sve-svoje-brige-patrijarh-me-je-razumeo>

117 “Vučić na Saboru SPC”, RTS, 13.05.2019., <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3520015/vucic-na-saboru-spc.html>

118 ““Vijesti”: Oštar sukob Amfilohija i Vučića na Saboru; Nikola Selaković: To su najbrutalnije laži i neistine”, Nedeljnik, 18. maj 2019., <https://www.nedeljnik.rs/vijesti-ostar-sukob-amfilohija-i-vucica-na-saboru-nikola-selakovic-to-su-najbrutalnije-lazi-i-neistine/>

saopšten, ostavljeno je dosta prostora za različite spekulacije, među kojima su i sumnje da je reč o “nameri da se kontroliše čitav proces”. U medijima su se mogla naći svedočenja neimenovanih saborskih aktera poput: “Ta kriptična je u potpunosti pokrivena kamerama i samim tim se ostavlja mogućnost da Sabor prati i onaj kome tu nije mesto. Sve se radi u dogovoru sa vlastima i ovaj predlog je rezultat pritiska koji režim vrši na pojedine vladike”.¹¹⁹

Interesantna je analiza pariskog lista Figaro u kom je ocenjeno da se izbor novog patrijarha Srpske pravoslavne crkve održava u kontekstu dubokih unutrašnjih pritisaka sa vrha države. U listu se navodi da “s obzirom na uticaj Crkve, za Aleksandra Vučića je presudno da 46. patrijarh bude poslušan. Fleksibilnost (novog patrijarha) je od suštinske važnosti pristupu (rešavanja) pitanja Kosova”. Dalje se podseća da Vučić “ne krije svoju podršku podeli teritorije i teritorijalnoj razmeni, ali je takvu ideju Sveti sinod odbacio 2018. godine”, ali i konstatuje da se upravo od pomenute godine predsednik Srbije izborio za naklonost patrijarha Irineja i mnogih episkopa koji sada prihvataju ideje vlasti. U analizi se navodi sledeće: “Da bi obezbijedio kontinuiranu podršku (Crkve), Vučić je lično vodio kampanju, posjećujući eparhije, ali i putem kontrolisanih tabloida, u kojem se kritikuju ‘izdajnici u službi zapadnih snaga’”. Prema navodima Figaro, jedna od “omiljenih meta” tabloida je episkop diseldorfski i cele Nemačke Grigorije, koji otvoreno kritikuje sadašnji režim, zalaže se za ekumenski dijalog, a ima podršku i van redova vernika. S druge strane, prema pisanju ovog medija, struja koju predvodi episkop bački Irinej široko se promovise. “Osumnjičen za finansijske malverzacije i poznat po svojim retrogradnim stavovima o mnogim temama, njemu pomaže njegov učenik, mitropolit ljubljansko-zagrebački Porfirije”, navodi Figaro.¹²⁰ Ova

119 “SPC rijaliti pod rediteljskom palicom SNS-a se nastavlja inicijativom da se patrijarh bira pred kamerama”, Luftika, 2. februar 2021, <https://luftika.rs/spc-sns-izbor-patrijarha/>

120 “Figaro: Politički izbor patrijarha SPC, Vučić lično vodio kampanju”, AntenaM, 18. februar 2021., <https://www.antenam.net/svijet/region/189641-figaro-politicki-izbor-patrijarha-spc-vucic-licno-vodio-kampanju>

analiza posebno dobija na značaju ako se uzme u obzir da je upravo poslednji pomenuti arhijerej postao novi, 46. poglavar Srpska pravoslavne crkve.

Na prvom zasjedanju Sabora Srpske pravoslavne crkve na čelu sa novoizabranim patrijarhom Porfirijem, u maju 2021. godine, predsednik Srbije upriličio je ručak za sve arhijereje u Klubu poslanika na Dedinju. To je svakako predstavljalo inovaciju u ritualizaciji simfonije države i većinske crkve. Predsednik Srbije slično je ponovio, pretendujući da uspostavi (novu) tradiciju, i godinu dana kasnije kada je tokom majskog zasjedanja ugostio arhijereje na Andrićevom vencu. Kritičkoj javnosti nije promaklo da se pozivu nisu odazvale svi episkopi, odnosno da na ručku kod predsednika nisu bili episkop dizeldorfski i cele Nemačke Grigorije i episkop zapadnoamerički Maksim.¹²¹

Početkom novembra 2022. godine, upriličen je sastanak predsednika Srbije i patrijarha na kome je predsednik podelio “zabrinutost zbog svih izazova i pritisaka sa kojima se suočava naš narod na KiM i srpska država”. Na svom instagram profilu, kao epilog susreta, predsednik je napisao: “Odlučni smo da snažno i zajednički branimo vitalne, nacionalne i državne interese”. Sastanku, iza zatvorenih vrata, prisustvovali su i izabrani predsednik Republike Srpske Milorad Dodik, ministar spoljnih poslova Srbije Ivica Dačić i članovi Sinoda Srpske pravoslavne crkve. Prethodno, predsednik se sastao i sa ambasadorima Kine i Ruske Federacije u Srbiji, koje je obavestio o ispunjavanju obaveza dogovorenih Briselskim dijalogom, naglašavajući da je Beograd učinio sve, dok Priština nije i odbija da ispuni preuzete obaveze.¹²²

Bliskost dva svetovna s verskim srpskim liderom monumentalizovaće se izgradnjom “svesrpskog svetilišta”, čiju su izgradnju na

121 “Sabor SPC se “preselio” na Andrićev venac, Vučić arhijerejima izneo prognoze”, N1, 18. maj.2022., <https://rs.n1info.com/vesti/sabor-spc-se-preselio-na-andricev-venac-vucic-arhijerejima-izneo-prognoze/>

122 “Vučić posle sastanka sa patrijarhom: Odlučni smo da branimo vitalne interese”, Politika, 5. novembar 2022., <https://www.politika.rs/sr/clanak/523812/Vucic-sa-patrijarhom-SPC-o-KiM>

sastanku početkom septembra 2021. godine dogovorili predsednik Srbije Aleksandar Vučić i patrijarh Porfirije. Izgradnja memorijalnog centra u znak sećanja na žrtve koncentracionog logora Jasenovac “i sve druge Srbe stradale u zločinima počinjenim na teritorijama koje nisu pod kontrolom srpskog naroda”, planirana je u Donjoj Gradini, na severozapadu Bosne i Hercegoine, a tokom sastanka pomenuti idejni tvorci su se telefonski konsultovali s Miloradom Dodikom. Predsednik je izjavio da će biti uložen “veliki novac”, pri čemu će Srbija dati 80 odsto, a ostatak Republika Srpska.¹²³

Kada je reč o (državnom) finansiranju Srpske pravoslavne crkve, neophodno je samo vrlo ukratko podsetiti da je Zakon o računovodstvu i reviziji oslobodio crkve i verske zajednice obaveze podnošenja konačnog finansijskog izveštaja, te stoga nije moguće utvrditi precizne detalje o trošenju državnog novca koji leže na račun verskih organizacija. Srpska pravoslavna crkva, osim sredstava koja joj sleduju preko Uprave za saradnju sa crkvama i verskim zajednicama, dobija i značajna sredstva namenjena nevladinim organizacijama, preko tzv. budžetske linije 481. Takođe, većinska crkva dobija i sredstva koja je Ministarstvo pravde prikupilo po osnovu odlaganja krivičnog gonjenja (tzv. oportuniteta). Kad je u reč o Hramu Svetog Save, Srpska pravoslavna crkva godinama unazad dobija i sredstva koja se sakupe periodičnom prodajom obaveznih doplatnih poštanskih markica, što Vlada propisuje uredbom. Sredstva koja se verskim zajednicama uplaćuju redovno preko Uprave za saradnju sa crkvama i verskim zajednicama kontrolišu se, dok donacije, pogotovo one iz budžetske rezerve, ostaju u sivoj zoni, odnosno nejasno je da li ih i ko kontroliše. Samim tim, ostaje nejasno i da li se troše namenski. Javnost nema uvid u to kakvi i koliki su prihodi organizacionih jedinica crkava i verskih zajednica, pa i Srpske pravoslavne crkve. Uprava za saradnju sa crkvama i verskim zajednicama zadužena je za finansiranje doprinosa za penzijsko i

123 “Srbija će graditi memorijalni centar za žrtve Jasenovca, ali u BiH”, Al Jazeera, 10.septembar 2021, <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/9/10/susret-vucica-i-patrijarha-porfirija-srbija-ce-u-bih-graditi-memorijalni-centar-u-znak-sjecanja-na-zrtve-jasenovca>

invalidsko osiguranje za sveštenike i verske službenike, koji na godišnjem nivou tokom poslednjih nekoliko godina premašuje dva miliona eura. Od dolaska na vlast Srpske napredne stranke, država daje rekordno velika sredstva za raznorazne projekte obnove i izgradnje u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, a najveći izdatak, makar deklarativno jeste za završetak radova na Hramu Svetog Save. O tome svedoči i izjava predsednika Aleksandra Vučića, polovinom 2020. godine, da je država Srbija u prethodne tri i po godine u izgradnju Hrama Svetog Save u Beogradu uložila 43 miliona eura, što je najviše u prethodnih 50 godina.¹²⁴ O veoma izdašnoj finansijskoj podršci koju država intenzivno pruža većinskoj crkvi u Srbiji već je pisano u izveštaju Helsinškog odbora¹²⁵, ali dodatno je veoma indikativna izjava patrijarha Porfirija koja je usledila nakon osvešćenja Svetosavskog hrama u Foči, krajem novembra 2023. godine: "Verujem da se neću ogrešiti i da neću pogrešiti kada kažem da posle Nemanjića ne znam da li postoji period u kojem je toliko svetinja nicalo u našem narodu. To isto važi i za Srbiju, ne ulazeći u to kako vidim aktuelnu političku administraciju".¹²⁶

OSPORAVANJE DRŽAVNIH SUVERENITETA

Nedavno objavljeno saopštenje Sinoda Srpske pravoslavne crkve povodom revizionističke kampanje o broju žrtava koncentracionog logora Jasenovac, potvrđuje kontinuitet tretiranja određenih tema i retorike zvaničnika većinske crkve u Srbiji. Ne ulazeći u opravdanost argumentacije, ilustrativno je citirati kako Srpska

124 "Vučić: U Hram Svetog Save država uložila 43 miliona evra", Nova, 20. avgust 2020., <https://nova.rs/vesti/drustvo/vucic-u-hram-svetog-save-drzava-ulozila-43-miliona-evra/>

125 Srbija zarobljeno društvo, <http://helsinki.org.rs/serbian/doc/izvestaj%202022.pdf>

126 "Patrijarh Porfirije: Posle Nemanjića ne postoji period u kojem je toliko svetinja nicalo", Tanjug, 26. novembar 2023., <https://www.tanjug.rs/region/drustvo/61403/patrijarh-porfirije-posle-nemanjica-ne-postoji-period-u-kojem-je-toliko-svetinja-nicalo/vest>

pravoslavna crkva tretira određene entitete u zvaničnom medijskom obraćanju: "... pokrenuo izvesni sarajevski portal, a oberučke prihvatilo na desetine glasila, pre svega u Hrvatskoj, u takozvanoj Federaciji Bosne i Hercegovine, u onim krugovima Crne Gore koji funkcionišu kao Antisrbija, kao i nezaobilazna beogradska CNN affiliate grupa sa trabantima, dakle tutti quanti. (...) Istorijsku istinu da je nad srpskim pravoslavnim narodom u NDH, kao i nad našom braćom Jevrejima i Ciganima, počinjen genocid, ne može poreći nikakva laž, ma ko je izgovorio natežući se silogizmima i klevetajući sopstveni narod i njegove države, Srbiju i Republiku Srpsku".¹²⁷ Da čitalac ne bi pomislio da je reč o nekom istorijskom falsifikatu gde se retorika koja je dominirala devedesetih godina ukršta sa pojmovima novijeg datuma, kao što je pomenuta "affiliate grupa", napominjemo de je pomenuto saopštenje objavljeno polovinom septembra 2023. godine, kad je na čelu crkve i njenog najvišeg izvršnog tela patrijarh Porfirije, a njen drugi član i urednik Informativne službe Srpske pravoslavne crkve episkop bački Irinej Bulović. Ukratko, u saopštenju se ističe da pojedina glasila u "takozvanoj Fedeaciji Bosne i Hercegovine", u "Antisrbiji", kao i konkretna prestonička "grupa" u rodnoj grudi, kleveću srpski narod "i njegove države, Srbiju i Republiku Srpsku".

Glorifikacija "Srpskog Pijemonta" i relativizacija državnih entiteta intenzivno istrajava već decenijama. Spomenuta relativizacija granica krase i retoriku aktuelnog patrijarha. Prilikom otvaranja početka radova na izgradnji deonice autoputa Rača-Bijeljina, u septembru 2022. godine, u prisustvu predsednika Srbije Aleksandra Vučića i srpskog člana Predsedništva Bosne i Hercegovine Milorada Dodika, patrijarh Porfirije obratio se rečima da su državne granice "promenljiva kategorija": "Svi znamo da su se kroz istoriju granice država i mesta obitavanja našeg naroda menjale, a nismo

127 "Saopštenju Svetog Arhijerejskog Sinoda SPC povodom revizionističke kampanje o broju žrtava koncentracionog logora smrti Jasenovac", IS SPC, 14. septembar 2023., <https://spc.rs/saopstenje-svetog-arhijerejskog-sinoda-povodom-revizionisticke-kampanje-o-broju-zrtava-koncentracionog-logora-smrti-jasenovac-2/>

sigurni da se u istoriji u kojoj je sve relativno neće menjati i ubuduće”.¹²⁸ Odmah po preuzimanju funkcije, patrijarh Porfirije nastavio je veoma intenzivnu saradnju s političkim vrhom Republike Srpske. Vaskršnji prijem u Patrijaršiji u Beogradu u aprilu 2021. godine, patrijarh je upriličio za srpskog člana i predsedavajućeg Predsedništva BiH Milorada Dodika i rukovodstvo Republike Srpske, odnosno predsednicu Željku Cvijanović i premijera Radovana Viškovića. Tom prigodom, Milorad Dodik je izjavio da “u Republici Srpskoj poštuju ono što Srpska pravoslavna crkva jeste i što čini za srpski narod, kao i da je ona snažan elemenat srpskog identiteta”, i istakao “da Crkva snažno štiti srpski narod, čuva jezik i kulturu tamo gde, kako je rekao, nedostaju srpske države.” Patrijarh Porfirije je izjavio da su Republika Srpska i Bosna i Hercegovina jedinstven zajednički prostor koji u sebi nosi mnoga afirmisana dobra, ali i prostor koji je nosio dosta nesporazuma, te da on lično posebne emocije neguje prema Republici Srpskoj. “Taj nacionalni identitet ukoliko se temelji u duhovnim sferama biće ispravan”, rekao je patrijarh i dodao da “braća episkopi sa prostora BiH po pravilu izražavaju zahvalnost pre svega prema institucijama Republike Srpske, jer one u svakom smislu razumeju potrebe Crkve i pokušavaju da pomognu u meri koliko je to potrebno”.¹²⁹

Podsećanja radi, u jednom intervjuu, u maju 2014. godine, patrijarh Irinej je izjavio da Republika Srpska treba da se pripoji Srbiji, pošto za to “ima mnogo razloga”.¹³⁰ Tom prilikom on je rekao da ga ne bi začudilo kad bi u Republici Srpskoj bio održan referendum o otepljenju od Bosne i Hercegovine i kad bi se Republika Srpska pripojila Srbiji: “To je proces koji je već krenuo. Ako može

128 Prethodno, Milorad Dodik je predsedniku Srbije poželeo dobrodošlicu rečima: „dobrodošao na svoje i među svoje”. „Porfirije: Nismo sigurni da se granice u budućnosti neće mijenjati”, Pobjeda, 15. septembar 2022., <https://www.pobjeda.me/clanak/porfirije-nismo-sigurni-da-se-granice-u-buducnosti-nece-mijenjati>

129 “SPC je čuvar srpskog identiteta i jezika!”, Informer, 29. april 2021., <https://informer.rs/vesti/drustvo/604501/patrijarsija-spc-vaskrs>

130 “Patrijarh: Republika Srpska da se pripoji Srbiji, Vučić da podigne posrnulu naciju!”, Telegraf, 13.maj2014.

Kosovo da se odvoji od Srbije, zašto se Republika Srpska ne bi odvojila od Federacije Bosne i Hercegovine i pripojila Srbiji? Za tako nešto imamo mnogo više razloga, jer se oduzimanjem Kosova sada prave dve albanske države, a Srbija s Republikom Srpskom bi bila jedna srpska država kao što je to bila vekovima”.¹³¹ Prilikom otvaranja manifestacije Dani Srpske u Srbiji, u oktobru 2015. godine, patrijarh Irinej je u Novom Sadu izjavio da je Republika Srpska “srpska država stvorena u našem vremenu”. Tom prilikom episkop bački Irinej rekao je da reka Drina ne razdvaja, već “spaja srpski narod sa obe obale reke” i dodao da se može reći da su Republika Srpska i Srbija jedna celina i da predstavljaju “suštinsko jedinstvo i zajedničko organsko pripadanje čitavom pravoslavnom svetu”.¹³²

Srpska pravoslavna crkva negira crnogorsku naciju. Patrijarh Porfirije se uključio u kampanju za popis stanovništva u Crnoj Gori pozivajući građane da se identifikuju kao pripadnici srpskog naroda, vernici SPC koji govore srpskim jezikom.¹³³ Sa istim stavom u kampanju su uključene prosrpske i proruske snage i mediji. Proevropski civilni sektor i opozicija u Crnoj Gori ovakvu kampanju, tretirali su kao pokušaj etničkog inženjeringa, a Porfirija percipiraju kao emisara predsednika Srbije Aleksandra Vučića, budući da je on u više navrata isticao važnost popisa kako bi bio utvrđen broj Srba u Crnoj Gori. Postoji strah da bi povećanje procenta Srba u Crnoj Gori dovelo do promene ustavnog uređenja te zemlje.¹³⁴

Ustoličenje mitropolita crnogorsko-primorskog Joanikija u Cetinjskom manastiru, 5. septembra 2021. godine, pratili su dvodnevni protesti građana koji su blokirali prilaze gradu, a u sukobu sa policijom povređeno je više od 50 osoba. Ustoličenje je obavljeno pod

131 “Patrijarh Irinej: RS da se pripoji Srbiji”, Naše novine, 16. maj 2014.

132 “Patrijarh Irinej: Republika Srpska je srpska država”, Blic, 19. oktobar 2015., <http://www.blic.rs/vesti/politika/patrijarh-irinej-republika-srpska-je-srpska-drzava/1112kfz>.

133 RSE: “Ispoljite svoj identitet kao Srbi”, poručio u Podgorici patrijarh SPC Porfirije, 15. oktobar 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/podgorica-patrijarh-spc-porfirije/32636176.html>

134 RSE: Porfirije u kampanji uoči popisa u Crnoj Gori, 16. oktobar 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/porfirije-popis-crna-gora-vlada/32639871.html>

veoma neobičnim uslovima: patrijarh Porfirije i mitropolit Joanikije doveženi su do manastira helikopterom Vojske Crne Gore, a do samog manastira sprovedeni su “ispod pancirnog plašta” uz snažnu podršku bezbednosnih snaga. Iako je bilo predloga da se ustoličenje iz bezbednosnih razloga obavi na nekom drugom mestu, u nekom drugom hramu, Srpska pravoslavna crkva, ali i zvanični Beograd insistirali su da se ceremonija, kako je i planirano i najavljeno, obavi upravo “na Cetinju”. Predsednik Srbije Aleksandar Vučić poručio je crnogorskom premijeru Zdravku Krivokapiću: “Plan je bio da se odgodi ustoličenje, ali čestitam Krivokapiću što je pokazao da država ima instrumente da sprovede u delo ono što planira”.

Politički analitičar Boško Jakšić izjavio je da su događaji na Cetinju, uloga Srpske pravoslavne crkve i, preko nje, predsednika Srbije Aleksandra Vučića u tim dešavanjima, bili “svojevrsan dar” za Rusiju kojoj su sada, kako ističe, ponovo otvorena vrata za politički uticaj u Crnoj Gori. Kad je ustoličenje završeno, međunarodna zajednica iskazala je ozbiljnu zabrinutost zbog sukoba i etničkih podela u Crnoj Gori, a Srbija i Rusija uputile su čestitke na, kako su naveli, dobro obavljenom poslu. Prema rečima Marije Zaharove, portparolke Ministarstva inostranih poslova Rusije, Rusija smatra da je važno da se situacija reši uz poštovanje kanonskih prava Srpske pravoslavne crkve i njenih vernika i Moskva u potpunosti podržava izjave patrijarha Porfirija i mitropolita Joanikija usmerene na smanjenje napetosti. Jakšić smatra da čestitka Kremlja povodom ustoličenja Joanikija i izjave podrške Srpskoj pravoslavnoj crkvi u Crnoj Gori, pokazuju da je zvanična Moskva preko Beograda i te crkve indirektno bila uključena u pomenuta dešavanja na Cetinju. Ministar unutrašnjih poslova Srbije Aleksandar Vulin ocenio je da događaji na Cetinju jasno govore koliko je bitno da svi Srbi budu složni i da uvek nastupaju kao jedinstven politički narod. Premijer Crne Gore Zdravko Krivokapić negirao je mešanje Srbije u pomenuta dešavanja: “Može uvijek neko nešto da pokušava ali nikakvog uticaja nije bilo sa strane. Ovo je projekat koji su radile isključivo

osobe iz Crne Gore, mi koji smo željeli da sačuvamo mir, red i uvedemo stabilnost. I nije nam niko pomagao”.¹³⁵

U jednom od svojih tradicionalnih intervjua, episkop bački Irinej, početkom 2023. godine, govorio je o “duhovnom buđenju i isceljenju naroda u crnoj Gori, posle skoro osam decenija nasilja koje je trpeo od vlastodržaca” i konstatovao da je surovi inženjering u “Srpskoj Sparti” rezultirao da je “nemalo onih koji tvrde da jesu ono što nisu i da nisu ono što jesu, iako su njihovi bliži i dalji preci za to što su bili i glavu na panj stavljali”. Irinej je podsetio na značaj odluke da patrijarh Porfirije i mitropolit Joanikije “ne podlegnu brutalnim pritiscima i opasnim pretnjama (ali ni “dobronamernim” sugestijama “prijatelja”)” da se mitropolitovo ustoličenje obavi u Podgorici, a ne u Cetinjskom manastiru. “Takvi su se oglašavali sa Cetinja i iz Podgorice, kao i iz beogradskog “kruga dvojke”, zatim iz Sarajeva, ali je, gle, ubedljivo najviše besa i otrovne mržnje prema patrijarhu Porfiriju i mitropolitu Joanikiju, zbog njihove muževne odlučnosti, došlo iz Zagreba.”¹³⁶

Početkom avgusta 2022. godine potpisan je Temeljni ugovor između Vlade Crne Gore i Srpske pravoslavne crkve, odnosno premijera Crne Gore Dritana Abazovića i patrijarha Porfirija.¹³⁷ U Temeljnom ugovoru se navodi da Crna Gora priznaje kontinuitet pravnog subjektiviteta Srpske pravoslavne crkve od 1219. godine i da jemči nepovredivost prava svojine i državine nad manastirima,

135 “Uticaj Beograda i Moskve na crnogorsku politiku u svetlu nemira na Cetinju”, RSE, 8.septembar 2021., <https://www.slobodnaevropa.org/a/uticaj-srbija-rusija-crna-gora-cetinje/31450480.html>

136 “Intervju koji izlazi samo na Božić: Episkop bački dr Irinej Bulović – SPC je sačuvala svoje svetinje”, Novosti online, 8. januar 2023., <https://www.novosti.rs/c/vesti/politika/1189857/intervju-koji-izlazi-samo-bozic-episkop-backi-irinej-bulovic-spc-sacuvala-svoje-svetinje>

137 Potpisivanje ugovora nisu najavili iz Srpske pravoslavne crkve, kao ni posetu poglavara Crnoj Gori, a premijer Abazović je u nedelju, 31. jula demantovao da će dokument biti potpisan 3. avgusta, što se na kraju ipak desilo. Vlada Crne Gore, posle višesatne rasprave, usvojila je nacrt Temeljnog ugovora u julu 2022. godine, koga je podržalo 13 ministara, dok je njih pet bilo protiv. Vlada Crne Gore ima 20 članova, a u parlamentu joj manjinsku podršku daje Demokratska partija socijalista (DPS), stranka predsednika Milla Đukanovića.

hramovima, zgradama i drugim nepokretnostima i prostorima u njenom vlasništvu. Država garantuje Srpskoj pravoslavnoj crkvi da u njenim objektima državni organi ne mogu preduzimati bezbednosne mere bez prethodnog odobrenja nadležnih crkvenih organa, crkvi se dodeljuju javno pravna ovlašćenja, a otvorena je i mogućnost uvođenja veronauke u javnim obrazovnim ustanovama. Da dolazi nova era odnosa između države i Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori, između ostalog, svedoči podatak da je od februara 2021. godine, kada je izabran za poglavara Srpske pravoslavne crkve, patrijarh Porfirije najmanje pet puta boravio u Crnoj Gori, dok je njegov prethodnik, patrijarh Irinej, poslednjih godina službe dolazio jednom godišnje.¹³⁸ Od potpisivanja Temelnog ugovora, intenzivirali su se različiti oblici saradnje različitih državnih institucija sa Srpskom pravoslavnom crkvom, ali i različitih privrednih subjekata. Tako su, na primer, lanac supermarketa “Laković” i Mitropolija crnogorsko-primorska zajednički, početkom avgusta 2022. godine, uputili Ministarstvu urbanizma Crne Gore zahtev za gradnju poslovno-stambenog objekta u Budvi. Prema navodima pojedinih medija, poslovni prostori i stanovi će biti građeni na zemlji Srpske pravoslavne crkve. Vlada Crne Gore je krajem septembra 2022. godine odobrila 900.000 eura za finansiranje dve privatne srednje škole “Sveti Sava” u Podgorici i “Mitropolit hadži Sava Kosanović”, u Nikšiću. Bez obzira na to što je deo ministara i deo nevladinog sektora izrazio skepsu u odnosu na validnost licenciranja dve škole Srpske pravoslavne crkve, koje još nisu ni počele sa radom, odluka vlade je konačna. Mediji su izveštavali i o infrastrukturnim investicijama Srpske pravoslavne crkve na državnom i opštinskom zemljištu. U Žablaku, lokalna vlast je jednoglasno odlučila da, bez nadoknade, ustupi 600 m² placu za izgradnju sabornog hrama. Crkva će graditi i pored Kapetanovog jezera, delu netaknute prirode, u kolašinskoj opštini gde je mitropolit Joanikije

138 Ilustrativan je primer sa posete patrijarha Porfirija krajem avgusta 2022. godine Herceg Novom, kada se na jednom od transparenata našao sledeći sadržaj: “Ponositu Srpsku Boku danas sunce sreće grije – Dobro doš’ međ’ Novljane sveti oče Porfirije.”

osveštao temelje budućeg hrama Svetog Lazara Kosovskog na parceli koja je državno vlasništvo.¹³⁹

Izjava koja u velikoj meri potvrđuje iznete sumnje u povezanosti Moskve, Beograda i Podgorice, ako ne konkretne, a ono svakako simboličke i ideološke, jeste izjava mitropolita crnogorsko-primorskog Joanikija, polovinom marta 2022. godine u Sabornom hramu Hristovog Vaskrsenja u Podgorici: “Mnogi svetski mešetari su, naravno, tu gledali svoj interes. Kao što vidite, premnogo je laži. Mi moramo da saosećamo s pravoslavnim narodom u Ukrajini, pre svega da se molimo Bogu za taj narod, koji se, nažalost, međusobno zavadio. A, to nam ne deluje nepoznato: i kod nas je mnogo podela i zavada. Pa i Crna Gora je projektovana da bude mala Ukrajina”. Analizirajući aktuelnu situaciju u Ukrajini mitropolit je izjavio da je najteže Ukrajinskoj pravoslavnoj crkvi koju predvodi mitropolit Onufrije, kanonskoj crkvi “koja je u jedinstvu sa Moskovskom patrijaršijom i sa svim drugim pravoslavnim crkvama u vasseljeni”. A, onda, sindromski, podrška Rusiji je poduprta antievropskim i antizapadnim “argumentima”: “dugovremena borba Pravoslavlja s ikonoborcima u mnogo čemu podseća na borbu Pravoslavlja s ateizmom, komunizmom, sa bezbožnim ideologijama našeg vremena. I ta borba traje, evo, preko stotinu godina, otkad je to zlo došlo nama iz Evrope, iz protestantske Evrope – to zlo bezbožništva, ateizma i komunizma. I evo ta borba traje i ponela je premnogo žrtava. Zamislite samo koliko u Rusiji, a nažalost i kod nas. I kod svih slovenskih naroda”.¹⁴⁰

Na izjave mitropolita osudom je reagovala otpравница poslova Ukrajine u Crnoj Gori Natalija Fijalka ukazujući da “situacija

139 Mitropolija crnogorsko-primorska je 4. oktobra 2022. godine otvorila duhovno – terapeutsko savetovalište u Podgorici, po uzoru na sličnu ustanovu u Beogradu, sa ciljem da novootvoreni pravoslavni pastirsko-savetodavni centar organizuje terapijsko-savetodavne sastanke sa pojedincima i porodicama, a posebnu pažnju posvetiće se deci kojoj je potrebna pomoć zbog raznih tegoba. Takođe, otvorene su i kancelarije pravoslavnih udruženja poput “Stupovi”, “Tvrdoš”...

140 “Joanikije: Crna Gora je projektovana da bude mala Ukrajina”, Politika, 13.mart 2022., <https://www.politika.rs/scclanak/501900/Joanikije-Crna-Gora-je-projektovana-da-bude-mala-Ukrajina>

nije takva da Rusija štiti pravoslavce. Pravoslavni Rusi ubijaju pravoslavne Ukrajinke, koje nazivaju ‘svojom braćom’”. Funkcionerka najjače opozicione partije u Crnoj Gori Demokratskoj partiji socijalista, Nela Savković Vukčević reagovala je sledećim rečima: “Mitropolit, podele u Crnoj Gori stvorila je velikosrpska politika i crkva koju predstavljate. Govoreći kako je Crna Gora projektovana da bude ‘mala Ukrajina’, a podržavajući Putina, prizivate rat u našu državu”. Do najnovije izjave, mitropolit Joanikije je pozivao na mir i prestanak rata, ne zauzimajući stranu u sukobu. Ipak organizacije bliske Srpskoj pravoslavnoj crkvi u Nikšiću i Podgorici organizovale su skupove podrške Rusiji i Putinu, kome su sa poslednjeg poručili da u Ukrajini “odradi posao do kraja i uništi NATO”.¹⁴¹

Prema mišljenju istoričara Miloša Vukanovića mitropolit Joanikije rekao je ono što misli vrh te crkve u Srbiji, te da je priča o “neutralnosti” Srpske pravoslavne crkve u vezi s Ukrajinom paravan ispod kojeg se kriju ideološki ciljevi: “Srpska pravoslavna crkva je uslovljena politikom Aleksandra Vučića i ona je u ovoj priči neutralna do mjere do koje joj nalaže predsjednik Vučić”. Prema mišljenju istoričara, ideologija Srpske pravoslavne crkve je u svakoj poruci u saglasju sa ideologijom Moskovske patrijaršije, gde suštinski nemamo versku politiku nego paranacionalnu politiku, a to je doktrina koju je Putin iskoristio da napadne Ukrajinu: “U pitanju je doktrina da je to (ukrajinska) vještačka nacija, da Ukrajina ne treba da postoji i da je ona sastavni dio Rusije, koristeći izvrđane i polufantazijske istorijske naracije”. Stoga Vukanović ocenjuje da je Joanikijeva paralela Crne Gore i Ukrajine izuzetno opasna: “Ukoliko vi Crnu Goru projektujete na taj način, onda smatrate da Crna Gora ne treba da bude nezavisna država, da crnogorska nacija ne treba da postoji, da je to državni i kulturno istorijski prostor neke druge nacije.” Prethodno je crnogorski PEN Centar pozvao međunarodnu zajednicu da osude Joanikijevu izjavu “kao akt protivan svemu što zastupa Evroska unija i NATO”. Oni su saopštili da

141 “Crnogorska opozicija i diplomata Ukrajine osudili izjavu mitropolita Joanikija”, N1, 15 mart 2022., <https://rs.n1info.com/region/crnogorska-opozicija-i-diplomata-ukrajine-osudili-izjavu-mitropolita-joanikija/>

“budući da Joanikije Crnu Goru vidi kao malu Ukrajinu, slična ruska ili srpska agresija na Crnu Goru imala bi opravdanje zbog ‘bezbožničke’ crnogorske težnje da ostvari pravo na svoju državu, kulturu, jezik i crkvu”.¹⁴²

Simboličan je i slučaj ulične litije povodom crkvene slave grada Danilovgrada održane 9. oktobra 2022. godine, koju je predvodio episkop budimljansko-nikšićki Metodije zajedno sa osobama u nekonvencionalnim uniformama koje navodno pripadaju “ruskoj kozačkoj vojsci”. Među prisutnima na crkvenoj ceremoniji u Danilovgradu bili su ambasador Ruske Federacije u Crnoj Gori Vladislav Maslenikov, kao i otpravnica poslova Ambasade Republike Srbije u Crnoj Gori Jelisaveta Čolanović.¹⁴³

ORUŽJE I SPC

Indicije o potencijalom skladištenja naoružanja u objektima SPC postoje već duže vreme, a to pitanje akutelizovano je nakon što su u dvorištu manastira Banjska na severu Kosova pronađeni oružje i vojna oprema. Manastir je koristila naoružana grupa koja se sukobila sa kosovskom policijom 24. septembra, kad je poginuo policajac Afrim Bunjaku. Eparhija raško-prizrenska u čijoj je nadležnosti manastir saopštila je da je pronađeno oružje i vojnu opremu “narod odbacio napuštajući manastir”.¹⁴⁴

Nekoliko meseci pre Banjske, predsednica Odbora za spoljnu politiku britanskog parlamenta Ališa Kerns (Alicia Kearns) upozorila je međunarodnu javnost da se iz Srbije švercuje oružje na Kosovo vozilima hitne pomoći, te da se “skladišti” u prostorijama SPC. KFOR je potvrdio da se taj događaj odnosi na 2022. godinu, kad je

142 “Opasne paralele Crne Gore i Ukrajine”, RSE, 14. mart 2022., <https://www.slobodnaevropa.org/a/mitropolit-joanikije-paralele-crna-gora-ukrajina/31752731.html>

143 “Crna Gora u ‘temeljnog zagrljaju’ SPC-a”, RSE, 12. oktobar 2022., <https://www.slobodnaevropa.org/a/spc-moleban-temeljni-ugovor-crna-gora/32075360.html>

144 RSE: „Oružje u hramovima SPC u Crnoj Gori, zasad nedokazana sumnja”, 4. oktobar 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/manastir-naoruzanje-spc-ustolicenje/32621479.html>

Kraljevski pešadijski bataljon bio uključen na severu Kosova kao podrška KFOR, ali da nisu nađeni dokazi. Eparhija raško-prizrenska je odgovorila da je reč o “veoma opasnoj optužbi koja kriminalizuje SPC” te zatražila da se hitno ispituju optužbe koje iznela Kerns. Britanska političarka se našla na udaru srpskih vlasti, uključujući i predsednika Srbije Aleksandra Vučića koji je tražio da se sprovede istraga protiv Ališe Kerns.¹⁴⁵

SPC je dovođena u vezu sa oružjem i kriminalnim grupama i u Crnoj Gori. Mediji su objavili transkripte razgovora dvojice navodnih članova “škaljarskog” kriminalnog klana, u kome se SPC pominje kao finansijer “100 kalašnjikova” uoči parlamentarnih izbora 2020. Transkripti su preuzeti sa Sky aplikacije. Predmet se nalazi u Specijalnom tužilaštvu Crne Gore.¹⁴⁶ Uoči ustoličenja mitropolita SPC Joanikija Mićovića u Cetinjskom manastiru (septembar, 2021), ali i tokom ceremonije, u manastiru je viđeno više naoružanih civila, zbog čega je aktivista Aleksandar Zeković podneo prijavu Upravi policije i Vrhovnom državnom tužilaštvu. Tražio je da se proverí da li se u njemu nalaze nepoznata lica “koja posjeduju vatreno oružje i druga sredstva pogodna za izvršenje teških krivičnih djela”.¹⁴⁷ Policija i tužilaštvo nisu odgovorili da li su provereni ovi navodi. Na fotografijama događaja, uz teško naoružane policijske službenike i sveštenike SPC, bili su i civili sa oružjem.¹⁴⁸ Tokom ustoličenja građani su organizovali protest i blokirali prilaze gradu. Zahtevali su da ustoličenje ne bude na Cetinju, koje je simbol crnogorske državne suverenosti, ali i sedište SPC u Crnoj Gori.

145 RSE: „Optužbe o oružju još jedna u redu onih koje SPC odbacuje”, 7. jul 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/spc-kosovo-oruzje-srbija/32493781.html>

146 RSE: „Oružje u hramovima SPC u Crnoj Gori, zasad nedokazana sumnja”, 4. oktobar 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/manastir-naoruzanje-spc-ustolicenje/32621479.html>

147 RSE: „Oružje u hramovima SPC u Crnoj Gori, zasad nedokazana sumnja”, 4. oktobar 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/manastir-naoruzanje-spc-ustolicenje/32621479.html>

148 RSE: „Oružje u hramovima SPC u Crnoj Gori, zasad nedokazana sumnja”, 4. oktobar 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/manastir-naoruzanje-spc-ustolicenje/32621479.html>

Mogućnost da policijske i bezbednosne službe provere eventualne prijave da se u nekom od objekata SPC u Crnoj Gori nalazi oružje dodatno je otežano nakon potpisivanja Temljenog ugovora između Vlade Crne Gore i SPC u avgustu 2022. Državni organi ne mogu preduzimati bezbednosne mere bez prethodnog odobrenja nadležnih crkvenih organa. SPC je na taj način praktično dobila eksteritorijalni status zbog čega su proeveropske organizacije civilnog društva kritikovale Temeljni ugovor.

Tokom ratova devedesetih, SPC je često dovođena u vezu sa srpskim vojnim snagama i paramilitarnim grupama. Postoje snimci na kojima sveštenici blagosiljaju pripadnike tih grupa.

NA BEDEMU HRIŠĆANSTVA

Episkopu bačkom Irineju Buloviću uručeno je odlikovanje Srednji krst mađarskog ordena za zasluge, a kako je navedeno u pismu predsednika Mađarske Janoša Adera, koje je pročitano na svečanosti u Patrijaršiji, episkop Irinej je značajno doprineo jačanju poverenja i razvoju odnosa između dva naroda. Tom prilikom episkop Irinej je izjavio da “danas treba više da naglašavamo i više da imamo na umu one svetle blagoslovene trenutke u našoj istoriji kada su se Srbi i Mađari zajednički borili za očuvanje svog hrišćanskog identiteta i silom svog geografskog položaja bili takozvani *antemurale christianitatis* za Severnu i Zapadnu Evropu”. Zatim je pooštrio retoriku: “pred najezdom ekstremnog sekularizma, koji je samo eufemizam za ateizaciju, nažalost, sada već većinski post-hrišćanske Evrope, mi svi moramo zajedničkim snagama da svedočimo svoju veru, svoju dušu, svoju savest, svoj identitet i da na taj način ponovimo onaj podvig koji se nekada vodio na bojnopolju, a danas treba da se vodi na duhovnom polju, na polju kulture, civilizacije”. Zatim je usledilo veličanje lika i dela premijera našeg severnog suseda: “Tu savremena Mađarska i njen predsednik, kao i premijer Mađarske Orban, daju veoma rečit primer i pouku čitavoj

Evropi i čitavom našem današnjem kulturnom krugu u kojem živimo i postojimo kao Crkve, kao narodi, kao države”.¹⁴⁹

Iste vrednosti, utemeljene u liku i delu Nikolaja Velimirovića, patrijarh Porfirije je isticao u Budimpešti, početkom septembra 2022. godine, kad je u sedištu Vlade Mađarske, u prisustvu episkopa bačkog Irineja i episkop budimskog Lukijana, uručio Orden Svetog Save prvog stepena premijeru Mađarske Viktoru Orbanu. Najviše odlikovanje dodeljeno je “u znak zahvalnosti za promovisanje tradicionalnih hrišćanskih vrednosti, za nesebičnu podršku Eparhiji budimskoj Srpske pravoslavne crkve i za izuzetan lični doprinos jačanju prijateljstva između naša dva susedna naroda”. Patrijarh je rekao da svi znamo da svaki pojedinac i svaka zajednica žive u skladu sa svojim sistemom vrednosti: “Tim vrednostima organizuju privatni, društveni i kulturni život, formiraju javni moral, određuju prioritete i standarde, grade odnose sa drugima i drugačijima, jednom rečju grade i neguju svoj autentični identitet. Suočeni smo, međutim, sa talasima novih sistema vrednosti koji se ne retko agresivno globalno nameću s ciljem da uruše svaki postojeći prirodni i civilizacijski poredak, da uspostave novu paradigmu”. U tom vrtlogu, nastavlja patrijarh, namera je da se poruše identitetski temelji i stubovi pojedinaca i zajednica, da sve postane relativno, krhko i fluidno: “Vi se, pak, zalažete za hrišćanski sistem vrednosti koji izvire iz Jevanđelja, koji je Bog ustanovio. To su vrednosti koje su sazdale kako mađarski, tako i srpski narod, vrednosti koje su sazdale Evropu kakvu smo do juče poznavali, u kakvoj smo do juče živeli. Po tome smo mi isti; među nama nema razlike”.¹⁵⁰

Tako, na primer, episkop bački Irinej kritikuje Evropsku uniju, ali i navodi poželjan model: “Brisel je odbio ne samo da u ustav Evropske unije unese molitvu Bogu nego i da bar spomene

149 “Mađarska odlikovala episkopa Irineja, on poručio: Orban daje primer Evropi”, N1, 28. novembar 2021, <https://n1info.rs/vesti/madjarska-odlikovala-episkopa-irineja-poboljsao-polozaj-madjara-u-srbiji/>

150 “Patrijarh Porfirije uručio Viktoru Orbanu najviše odličje SPC – Orden Svetog Save prvog stepena za zasluge”, Informer, 05.09.2022., <https://informer.rs/vesti/drustvo/732472/patrijarh-porfirije-viktor-orban-orden>

istorijsku činjenicu da savremena evropska kultura i civilizacija imaju judeohrišćanske korene, ali zato Vladimir Vladimirovič Putin, Evropljanin više od svih briselskih birokrata zajedno uzetih, vraća Boga u ustav nove, prave, hrišćanske i pravoslavne Rusije”.¹⁵¹

SRPSKA PATRIJARŠIJA IZMEĐU DRUGOG I TREĆEG RIMA

Tokom tradicionalnog božićnog intervjua, početkom januara 2023. godine, na konstataciju glavnog i odgovornog urednika proruskih Večernjih novosti, Milorada Vučelića da je “u nekim centrima moći osmišljen plan razbijanja Pravoslavlja”, upitan da prokomentariše “zbivanja u Ukrajini” koja potvrđuju da se taj plan ostvaruje, episkop bački Irinej osudio je ključnu ulogu Carigradske patrijaršije u nekanonskom stvaranju “svoje crkvolike, ali nikako i crkvene, parastrukture u Ukrajini”. Episkop Irinej je naglasio da je pomenuta patrijaršija “sve vreme znala koliko je postmajdanska ukrajinska vlast, projektovana kao najradikalnija antiruska garnitura u direktnoj službi NATO i političkog “Zapada”, ne samo zainteresovana za transformaciju raskolničkih grupacija u svojevrсну državnu Crkvu nego i maksimalno aktivna u progonu realne kanonske Crkve”. Analizu u kojoj se razmatraju “projekat Anti-Rusija, državni progon svega ruskog u Ukrajini, naročito Crkve, ruskog jezika i kulture, dugogodišnji teror nad ruskim i ruskojezičkim stanovništvom Donbasa, odbijanje NATO da Ukrajina bude neutralna tampon-zona i njegova namera da izađe na granice Rusije i tako dalje”, odnosno jednostrano favorizovanje argumenata isključivo jedne od sukobljenih strana, Irinej završava uverenjem da “svi mi, u svim Pravoslavnim Crkvama, treba da osećamo istu sastradalnu ljubav prema jednima i drugima i da se neprestano molimo da Gospod mira što skorije vrati mir među braću i da nipošto ne učestvujemo

151 “Njegovo preosveštenstvo episkop bački Irinej Bulović: Ako pristanemo da nam uzmu Kosovo, nestaćemo sa lica zemlje”, *Novosti*, 1. januar 2021, <https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/950187/njegovo-preosvestenstvo-episkop-backi-irinej-bulovic-ako-pristanemo-nam-uzmu-kosovo-nestacemo-lica-zemlje>

u propagandi onih sila koje deklarativno jesu za mir, ali ga “promovišu” tako što šalju sve više oružja u Ukrajinu i tako rade na tome da rat što duže potraje...”¹⁵²

Prepoznatljiva retorika “pravednog rata”, koja je svojevremeno imala vrlo snažno i institucionalizovano teološko uporište među “justinovcima”, ponovo je reaktivirano u slučaju rata u Ukrajini. Komentarišući aktuelna dešavanja u Kijevsko-pečerskoj lavri, episkop bački Irinej poručio je da bez obzira što smatramo da je rat pravedniji ili potpuno pravedan na strani Rusije, što je, kako je ukazao, dominantno mišljenje među pravoslavnima, i što, prema njegovom mišljenju, rat nije tražila Rusija nego Zapad, ne možemo u ime takvog gledišta da kažemo: “Neka stradaju Ukrajinci”.¹⁵³

Interesantna je reakcija pojedinih pravoslavnih autoriteta na pismo koje je u julu 2023. godine patrijarh Porfirije uputio svetским i crkvenim liderima s molbom da se, koristeći ugled koji imaju u svetu, zauzmu za oslobađanje iz pritvora u Ukrajini mitropolit višgorodskog i černobilskog i igumana Kijevsko-pečerske lavre. Patrijarh srpski smatra da je odluka ukrajinskog pravosuđa s jedne strane, “proizvod napete atmosfere u Ukrajini koja je zahvaćena plamenom rata”, a sa druge, “rezultat namere aktuelnih vlasti da zauzmu Kijevsko-pečersku lavru (manastir)”. Naime, patrijarh aleksandrijski i sveafrički Teodor Drugi odgovorio je na pismo srpskog patrijarha Porfirija zamerivši mu u pogledu njegove selektivne osetljivosti na ono što se u poslednje vreme dešava u pravoslavnom svetu, a pre svega povodom ruskog mešanja u Afriku i ruske invazije na Ukrajinu. U odgovoru, patrijarh aleksandrijski “podseća” srpskog patrijarha da ni na koji način nije pokazao isti senzibilitet prema hiljadama pravoslavnih hrišćana Afrike koje je “Moskovska patrijaršija duhovno zatrovala grabežljivom i drskom

152 “Intervju koji izlazi samo na Božić: Episkop bački dr Irinej Bulović – SPC je sačuvala svoje svetinje”, Novosti online, 8. januar 2023, <https://www.novosti.rs/c/vesti/politika/1189857/intervju-koji-izlazi-samo-bozic-episkop-backi-irinej-bulovic-spc-sacuvale-svoje-svetinje>

153 “Episkop Irinej Bulović: Rat nije tražila Rusija, nego Zapad”, Sputnik, 6. april 2023, <https://lat.sputnikportal.rs/20230406/episkop-irinej-bulovic-rat-nije-trazila-rusija-nego-zapad-1153755369.html>

najezdom u parohiju koja je geografski, pastirski i duhovno pod jurisdikcijom Aleksandrijske patrijaršije”. (...) “Sa žaljenjem konstatujemo da, s obzirom na ovaj potpuno nepravedan, anticrkveni i antikanonski čin, ne pokazujete istu osetljivost kao u slučaju mitropolita višgorodskog Pavla. Ćutite, uprkos mojim ponovljenim apelima, koji se tiču ne samo jedne osobe već hiljada afričkih pravoslavaca”, dodao je patrijarh aleksandrijski, iznoseći očekivanja da patrijarh srpski pokaže isti osećaj koji je pokazao prema mitropolitu Pavlu i da osudi antikanonske i antihrišćanske postupke Ruske crkve.¹⁵⁴

UNUTARCRKVE NEAPETOSTI U SENCI POLITIZACIJE VEĆINSKE CRKVE

Episkop bački Irinej Bulović, kao šef Informativne službe Srpske pravoslavne crkve, pokrenuo je proceduru da se sveštenicima zabrani javno oglašavanje preko društvenih mreža, ukoliko nemaju blagoslov nadležnog jerarha. Predlog, koji nikoga nije iznenadio, kasnije je formalizovan odlukom Sinoda i patrijarha Porfirija. Na sednici 31. avgusta 2021. godine, Sinod je doneo odluku koja se odnosi na “sve učestaliju praksu da se pojedini sveštenoslužitelji pojavljuju u raznim diskusijama i video-klipovima na društvenim mrežama. (...) Nije dozvoljeno bilo kakvo istupanje u javnost, pa tako ni istupanje i delatnost na društvenim mrežama bez Našeg blagoslova”. Prema anonimnim patrijaršijskim izvorima koje su objavili pojedini beogradski mediji “povod za ovakvu odluku bili su istupi pojedinih sveštenika koji su na društvenim mrežama kritikovali pojedine vladike, ali i zbog toga što su neki kritikovali vlast. Javna je tajna da je vladika bački u bliskim odnosima sa režimom u Srbiji i da je bio transmitter njihovog uticaja na odluke SPC. Godinama unazad je bio najuticajniji član Sinoda, a vidimo da još uvek

154 “Ćutite, uprkos mojim ponovljenim apelima”: Patrijarh aleksandrijski odgovorio na pismo patrijarha Porfirija”, *Danas*, 26. jul 2023, <https://www.danas.rs/svet/cutite-uprkos-mojim-ponovljenim-apelima-patrijarh-aleksandrijski-odgovorio-na-pismo-patrijarha-porfirija/>

to telo sprovodi odluke koje se poklapaju sa njegovim idejama”.¹⁵⁵ Zabrana javnog nastupanja sveštenika, odnosno uslovljavanje blagoslovom nadležnog episkopa, nije novost i nije iznenađenje; episkop šumadijski Jovan Mladenović, primera radi, sa pozicije administratora Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke, koju je obavljao nakon smrti patrijarha Irineja, doneo je odluku o zabrani javnih nastupa, koja je legitimisana pozivanjem na odluke Sinoda iz 2003. i 2017. godine.

Sinod Srpske pravoslavne crkve već se ograđivao od izjava pojedinih arhijereja, naročito ako su one bile usmerene protiv aktuelne političke elite. Najčešće su bili ograde od izjava episkopa diseldorfskog i nemačkog Grigorija, uz napomene “da su one isključivo političkog, čak i stranačkog karaktera, i da nemaju dodirnih tačaka sa misijom SPC. Zbog toga Sinod obaveštava sve one koji te političke izjave pripisuju SPC, ili ih na bilo koji način dovode u vezu sa njom, da je reč isključivo o ličnom stavu i angažovanju pojedinca, i to ne u svojstvu episkopa, nego isključivo u svojstvu građanina. Koliko je dozvoljena i blagoslovena političko ili državno-pravna aktivnost episkopa i klirika o tome rasuđuje i prosuđuje, autonomno i samostalno, na osnovu svoga kanonskog poretka, isključivo Crkva”, ističe se u saopštenju.¹⁵⁶ Pretpostavlja se da je upravo autorski tekst episkopa diseldorfskog i nemačkog Grigorija, objavljen u jednom beogradskom nedeljniku,¹⁵⁷ kojim pruža javnu podršku određenom opozicionom predsedničkom kandidatu, razlog za donošenje novih, striktnijih i preciznijih zabrana unutar crkvene hijerarhije.

155 “Irinej zabranio sveštenicima da pišu statute na mrežama, Porfirije odobrio”, Nova, 6.oktobar 2021., <https://nova.rs/vesti/politika/irinej-zabranio-svestenicima-da-pisu-statuse-na-mrezama-porfirije-odobrio/>

156 “Sinod se ograđuje od Grigorija: Izjave političkog, čak i stranačkog karaktera”, N1, 11. januar 2021., <https://n1info.rs/vesti/sinod-se-ogradjuje-od-grigorija-izjave-politickog-cak-i-stranackog-karaktera/>

157 “Vladika Grigorije: Vladeti Jankoviću kao čoveku u potpunosti verujem”, N1, 3.februar 2022., <https://n1info.rs/vesti/vladika-grigorije-o-vladeti-jankovicu/>

S druge strane, na primer, kad se, povodom završetka “Put Majke Srbije” kojim je manastir Medna spojen “sa ostatkom civilizovanog sveta”, obratio javnosti episkop bihačko-petrovački Sergije ukazujući na značaj lika i dela predsednika Srbije, ali i na štetnost opozicionog delovanja, ne samo da Sinod Srpske pravoslavne crkve nije uopšte reagovao, već je ovo hvalospavno izlaganje objavljeno na zvaničnoj internet prezentaciji većinske crkve. U sadržaju postavljenom 23. septembra 2021. godine, mogu se pročitati, između ostalog, sledeće reči pomenutog arhijereja: “... shvatam i ne ustručavam se reći da srpski narod, zahvaljujući državničkoj viziji Aleksandra Vučića, doživljava svoju veliku obnovu na koju smo čekali bar osam decenija. (...) Zagreb Vučiću ne prašta što je Vojška Srbije najjača u regionu, Sarajevu smeta što je Vučić uz Srpsku, kroz mnoštvo projekata u svakoj lokalnoj zajednici, Prištini smeta što je Vučić uopšte živ, dok je dijelu podgoričke javnosti neoprostivo to što se Vučić, na dnevnom nivou, stara o tamošnjim Srbima i SPC. S druge strane, drugosrbijanska političko-medijska elita, svjesna snažnog iskoraka Srbije, ne oprašta što je Srbiji i Srbima bolje, jer dezertteri nikada nisu opraštali pobjede ratnicima”. Hvalospjev o Aleksandru Vučiću završava se izjavom: “Zbog toga je važno ne biti opozicija Srbiji, njenom svakodnevnom napretku i nastojanju aktuelne vlasti da se Srbi opet vrate sebi, svojim duhovnim vrijednostima i ekonomskom napretku”.¹⁵⁸

Samo nekoliko dana nakon što je, u februaru 2022. godine, Sinod Srpske pravoslavne crkve uputio pismo episkopima u kome se navodi da im je zabranjeno “uplitanje u svetovne poslove” i pružanje podrške strankama i političarima, pojavljivanje poglavara Srpske pravoslavne crkve u propagandnom predizbornom spotu Srpske nпредne stranke izazvalo je brojne reakcije u javnosti. Kako se ne bi stvarala “smutnja i razdor u vernom narodu”, u pismu se posebno stavlja na znanje da je “nedopustivo bilo kakvo učešće

158 “Episkop Sergije: “Put Majke Srbije”, Aleksandar Vučić i srpske stranputice”, IS SPC, 23. septembar 2021., <https://spc.rs/%d0%b5%d0%bf%d0%b8%d1%81%d0%ba%d0%be%d0%bf-%d1%81%d0%b5%d1%80%d0%b3%d0%b8%d1%98%d0%b5-%d0%bf%d1%83%d1%82-%d0%bc%d0%b0%d1%98%d0%ba%d0%b5-%d1%81%d1%80%d0%b1%d0%b8%d1%98%d0%b5-%d0%b0/>

u stranačkim nadmetanjima, davanje javnih izjava u korist ili na štetu pojedinih stranaka ili kandidata u izbornim procesima i van njih”.¹⁵⁹ U predizbornom spotu vladajuće stranke pored patrijarha Porfirija, pojavljuje se i episkop vranjski Pahomije, snimljen kako prima orden od predsednika Srbije Aleksandra Vučića. Prema rečima profesora Rodoljuba Kubata, od patrijarha se očekivalo da se oglasi javno, ogradi od spota Srpske napredne stranke u kojem se pojavljuju kadrovi sa njegovim likom, i zamoli ih da uklone sporni sadržaj. Međutim, to se nije dogodilo.

Podsetimo, slična situacija dogodila se pet godina ranije kada je tokom predizborne kampanje predsednički kandidat Vuk Jeremić u spotu iskoristio kadrove sa tribine na kojoj je učestvovao tada mitropolit zagrebačko-ljubljanski Porfirije. Mitropolit je oštro regovao, navodeći da je zloupotrebljen, traživši da se snimci sa njegovim likom uklone, što je Jeremić i učinio. Mitropolit Porfirije je tada veoma odlučno i jasno reagovao: “Imam obavezu da obavestim javnost da nisam ni pretpostavio da bi moje učešće na verskom skupu, na koji sam pozvan kao gost, moglo biti (zlo)upotrebljeno u svrhu političke promocije, u bilo čijoj predsedničkoj ili bilo kakvoj drugoj kampanji”. Mitropolit Porfirije je izjavio da se njegov susret sa Jeremićem “tendenciozno koristi u različitim formama u predsedničkoj kampanji” i naglasio da za takav postupak nije tražena saglasnost, a i da je tražena, dodao je, ne bi bila dobijena. Tadašnji mitropolit, a sadašnji patrijarh jasno je objasnio: “Uloga sveštenog lica jeste da spaja, a ne da razdvaja. Nisam se ni ranije javno opredeljivao za političke ličnosti ili stranke, a nemam nameru da to činim ni ubuduće”.

U jeku predizborne kampanje za predsednika Republike Srbije, u oktobru 2022. godine, kao predsednik Saveza nezavisnih socijaldemokrata (SNSD) i kandidat na predstojećim izborima, Milorad Dodik sastao se u Beogradu sa patrijarhom Porfirijem. Milorad

159 “Ništa im nije sveto: Vučić ubacio Porfirija u spot SNS, a on zabranio vladikama da govore o politici”, *Direktno*, 22. februar 2022, <https://direktno.rs/izbori-2022/399322/patrijarh-porfirije-spc-vladike-politika-aleksandar-vucic-sns-spot.html>

Dodik je na svom profilu na Instagramu napisao da je sa Porfirijem razgovarao o aktuelnoj situaciji u Republici Srpskoj, kao i o ostalim važnim pitanjima za naš narod,¹⁶⁰ ali ni ovaj put nije bilo ogradi- vanja od medijske, odnosno političko-propagandne eksploatacije lika i dela najvišeg pravoslavnog verskog autoriteta.

I prethodni patrijarh Irinej, pronalazio je načine da izbegne odgovornost za svoje političanske postupke, te ovde možemo na- vesti primer iz marta 2019. godine, kad kabinet patrijarha Irineja navodno nije bio upoznat sa sadržajem pisma opozicionog Save- za za Srbiju, inače objavljenog u medijima, u kome se negoduje zbog toga što je patrijarh u svom govoru u Nišu povodom godišnji- ce NATO bombardovanja izjavio da protesti daju “snagu našim ne- prijateljima”. Patrijarh je tom prilikom izjavio da opozicioni politi- čari “na ovaj način ne mogu doći (na vlast), niti mogu nauditi (vla- sti), ali mogu nauditi svom narodu i svojoj državi”. U otvorenom pismu patrijarhu, koje je potpisao deo opozicije koja podržava više- mesečne antivladine proteste stoji: “Vaša javna negativna ocena o protestima je direktno mešanje u dnevopolitička pitanja i otvo- reno stajanje na stranu vlasti, što neko na Vašem položaju nikako ne bi trebalo da čini jer Srpska pravoslavna crkva nije u vlasništvu Srpske napredne stranke, a Vi ste Poglavar čitave naše Crkve koju čine vernici različitih političkih opredeljenja”.¹⁶¹

Političko deklarisanje verskih autoriteta nije novost; odmah po uvođenju višestranačja bilo je episkopa koji su otvoreno podržava- li vlast ili opoziciju, ali tek sporadičnih poziva za davanje podrške nekom kandidatu na izborima, što je po pravilu u samim crkvenim krugovima bilo sankcionisano. Episkop mileševski Filaret je, na primer, zbog podrške Slobodanu Miloševiću na predsedničkim iz- borima 2000. godine morao javno da se pokaje i izvini episkopima. Patrijarh Irinej je 2013. godine pozvao Srbe da glasaju na Kosovu, ali je ubrzo usledilo saopštenje Srpske pravoslavne crkve u kome

160 “Dodik se sastao sa patrijarhom Porfirijem”, N1, 19. oktobar 2022., <https://rs.n1info.com/vesti/dodik-se-sastao-sa-patrijarhom-porfirijem/>

161 “Savez za Srbiju: Patrijarh Irinej stao uz vlast”, RSE, 25. mart 2019., <https://www.slobodnaevropa.org/a/29841089.html>

se precizira da je patrijarh to učinio u svoje lično, a ne u ime Crkve. Jedini poziv za glasanje koji je svojevremeno bio opšte prihvaćen uputio je patrijarh Pavle pozivajući građane Srbije 2006. godine da izađu na referendum i glasaju za novi Ustav.

U poslednje vreme učestale su izjave episkopa koje se osvrću na aktuelnu društveno-političku situaciju, ali je evidentno da oni koji brane predsednika Aleksandra Vučića, upoređujući ga čak i sa Isusom Hristom, ne bivaju prekorevani zbog svojih izjava dok, recimo, episkop diseldorfski i cele Nemačke Grigorije, koji se godinama otvoreno suprotstavlja aktuelnom režimu, uvek bude kritikovan zbog svojih stavova. Poznavaoци crkvenih prilika smatraju da je odluka Sinoda Srpske pravoslavne crkve o zabrani komentiranja izborne kampanje usledila upravo zbog Grigorijeve podrške opozicionom kandidatu.¹⁶² Na povezanosti crkvenih i političkih struktura ukazala je i predsednica Evropskog pokreta Srba sa Kosova i Metohije Rada Trajković, izjavivši da je, do dolaska patrijarha Porfirija, veliki oslonac Srbima bila Srpska pravoslavna crkva, ali da se sada oseća sumnja u tu instituciju koja je "više u politici kao ogranak SNS, nego mesto i krov za sve ljude koji su njeni vernici".¹⁶³

Određena grupa velikodostojnika Srpske pravoslavne crkve, bez obzira na povremene kritike, kako iz delova verskih struktura, tako i iz "sekularne sfere", vrlo snažno i istrajno odoleva pritiscima i održava veoma ekskluzivni status zaštićenih socijalnih aktera u društvu. Na to je nedavno ukazala i podsetila međunarodnu javnost nevladina organizacija Montenegro International uputivši pismo vasiljenskom patrijarhu u kome optužuje visoke velikodostojnike Srpske pravoslavne crkve, episkope Joanikija, Irineja Bulovića i patrijarha Porfirija, da su prikrivali pedofiliju unutar ckve, odnosno da su dugi niz godina znali o slučajevima pedofilije

162 "Porfirije mora da se izjasni oko spota SNS", *Danas*, 23. februar 2022., <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/porfirije-mora-da-se-izjasni-oko-spota-sns/>

163 "Rada Trajković: SPC se ponaša kao ogranak SNS, do Porfirija bila oslonac Srbima", N1, 20. jul .2022., <https://rs.n1info.com/vesti/rada-trajkovic-spc-se-ponasa-kao-ogranak-sns-do-porfirija-bila-oslonac-srbima/>

i podvođenja, ali su sve istrage završavale zataškavanjem. U svojoj najnovijoj knjizi "Ispovest kako smo ubili Boga", koju je izdala upravo NVO Montenegro International, bivši đakon Bojan Jovanović optužio je episkopa Joanikija da je zataškavao slučajeve pedofilije. Iz pomenute nevladine organizacije podsećaju da je komisija Srpske pravoslavne crkve, na čelu sa episkopom budimljansko-niškićkim Joanikijem Mićovićem, 2012. godine pokrenula istragu zbog tri slučaja pedofilije u Cetinjskom manastiru, ali da istraga nije nikad dobila epilog. Montenegro International je pred Specijalnim državnim tužilaštvom 9. maja 2021. godine podnela krivičnu prijavu protiv Mitropolije crnogorsko-primorske i episkopa Joanikija zbog prikrivanja slučajeva pedofilije, kao i navodnih slučajeva podvođenja maloletnika u Cetinjskom manastiru i manastiru Dajbabe. Slučajevi pedofilije koji su najviše potresali Srpsku pravoslavnu crkvu su slučajevi episkopa Kačavende i Pahomija.¹⁶⁴

OD ČISTKE DO OSPORAVANJA AUTONOMIJE

Zajedničko polje delovanja, demonstracije moći i disciplinovanja, patrijarha Porfirija i njegovog mentora episkopa bačkog Irineja jeste najuglednija visokoobrazovna verska institucija, odnosno Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu. Nakon spornog imenovanja za vanrednog profesora 1990. godine, koje je sprovedeno tek nakon smrti šumadijskog episkopa Save, koji je bio zadužen za crkvenu prosvetu unutar Srpske pravoslavne crkve, episkop Irinej Bulović je kasnije obavljao, u četiri mandata, funkciju dekana Pravoslavnog bogoslovske fakulteta. Njegove mandate obeležilo je disciplinovanje internatskog života studenata i postavljanje rešetki na prozore studentskog doma.

Krajem 2019. godine Pravoslavni bogoslovski fakultet potresali su unutrašnji sukobi, a u javnosti su se među akterima pojavljivala imena tadašnjeg mitropolita zagrebačko-ljubljanskog Porfirija

¹⁶⁴ Diković, Jelena, "MI: Joanikije, Porfirije, Irinej Bulović i drugi prikrivali pedofiliju u SPC", Danas, 16. avgust 2021., <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/mi-joanikije-porfirije-irinej-bulovic-i-drugi-prikrivali-pedofiliju-u-spc/>

i episkopa bačkog Irineja. Naime, nakon što je Sinod Srpska pravoslavne crkve uskratio blagoslov dekanu, episkopu Ignjatiju, da obavlja tu dužnost jer se usprotivio odlukama da iz nastave udalji dvojicu predavača, Rektorat Univerziteta u Beogradu reagovao je zbog mešanja crkve u rad fakulteta koji funkcioniše u sastavu Univerziteta. Potresi su se nastavili do te mere da su zaposleni prijavili pretnje mitropolita Porfirija, koji je bio na čelu Saveta fakulteta čija je legalnost u radu dovedena u pitanje.

Pojedini stručnjaci ukazivali su da je na delu saradnja crkvene i republičke vlade u kršenju Ustava i zakona, kao i Statusa najstarijeg državnog univerziteta. Prema rečima sociologa religije profesora Milana Vukomanovića "Sinod SPC je otišao toliko daleko u sporu oko Pravoslavnog bogoslovskog fakulteta, da je sasvim ignorisao upozorenja iz Rektorata. Štaviše, Vlada Srbije, kao osnivač Pravoslavnog bogoslovskog fakulteta, pritekla je u pomoć Sinodu, imenujući neposredno pred izbor novog dekana, osam svojih predstavnika u Savet fakulteta, među kojima se nalazi jedan episkop, član Sinoda, Irinej Bulović, koji dopunjuje taj nelegalno izabrani Savet kao predstavnik države."¹⁶⁵

Rektorka Univerziteta u Beogradu Ivanka Popović izjavila je da je Univerzitet zabrinut zbog toga što se ugled Pravoslavnog bogoslovskog fakulteta dovodi u pitanje zbog uticaja izvan akademske zajednice, čime se ugrožava i zakonom zagarantovana autonomija fakulteta.

Problem se dodatno komplikovao obelodanjivanjem otkaza na pomenutoj visokoobrazovnoj verskoj instituciji. Polovinom oktobra 2020. godine, profesor Rodoljub Kubat objavio je da mu je uručeno rešenje o otkazu u kome se navodi da je, na osnovu ovlašćenja iz izvršne odluke Sabora Srpske pravoslavne crkve, Pravoslavni bogoslovski fakultet doneo rešenje kojim se Kubatu zabranjuje obavljanje poslova nastavnika na tom fakultetu.

165 "Jedan dopis stvorio probleme – "igra moći" na Bogoslovskom fakultetu, N1, 17. decembar 2019., <https://n1info.rs/vesti/a553305-jedan-dopis-stvorio-probleme-igra-moci-na-bogoslovskom-fakultetu/>

U delu javnosti se pojavila osuda i ocena da je na “najgrublji način” dovedena u pitanje autonomija Univerziteta i naučnog istraživanja, kao i Ustavom Srbije proklamovano načelo sekularnosti time što je uprava Pravoslavnog bogoslovnog fakulteta uručenjem otkaza “bespogovorno izvršila” odluku Sinoda Srpske pravoslavne crkve. Na te osude reagovao je mitropolit zagrebačko-ljubljanski Porfirije izjavivši da “pojedinci” u slučaju profesora Rodoljuba Kubata, koji je dobio otkaz, “vide osnov i šansu za eliminaciju” Pravoslavnog bogoslovnog fakulteta iz akademske zajednice, navodeći da se postupku prema Kubatu “ne može osporiti ni zakonitost, ni demokratičnost”. Mitropolit Porfirije, kao predsednik Saveta Pravoslavnog bogoslovnog fakulteta, nastavio je obrazlaganje: “Sveti arhijerejski Sinod ima legitimno pravo na davanje i oduzimanje odobrenja za službu učenja na najvišoj teološkoj instituciji koja je proistekla iz nedara Srpske pravoslavne crkve i koja kao osnivač i punopravni član Univerziteta u Beogradu takođe u potpunosti učestvuje u životu ove institucije”. Ističući da odluka Sinoda “nije doneta bez osnova”, mitropolit ju je obrazložio sledećim rečima: “Prema zaključku ovog tela, njoj je prethodilo dugotrajno anticrkveno i antifakultetsko delovanje dr Kubata, kojim je preko društvenih mreža, štampanih i elektronskih medija, kao i na druge posredne i neposredne načine, nepovratno naneta šteta najvažnijim institucijama i ugledu Srpske pravoslavne crkve.” Reagujući na saopštenje Rektorskog kolegijuma Univerziteta u Beogradu, kojim se osporava legalnost i legitimitet rešenja dekana Pravoslavnog bogoslovnog fakulteta, profesor Kubat je izjavio da stvari idu u jako lošem pravcu, ako i posle oglašavanja Rektorskog kolegijuma sa Pravoslavnog bogoslovnog fakulteta “istraju u nameri da ga otpuste”. Kubat tvrdi da se njegovim otkazom prikrivaju “mnogo ozbiljniji problemi u Crkvi i na tom fakultetu”.¹⁶⁶

Ubrzo, na skoro istovetan način, otkaz na istom fakultetu dobio je i profesor episkop Maksim Vasiljević, nakon što mu Sinod

166 “Mitropolit Porfirije: Postupak otkaza profesoru Kubatu zakonit i demokratičan”, N1, 25. oktobar 2020., <https://n1info.rs/vesti/a664524-mitropolit-porfirije-postupak-otkaza-profesoru-kubatu-zakonit-i-demokratican/>

nije dao blagoslov za nastavničku poziciju. U ovom slučaju nedavno otpušteni prof. Kubat prepoznaje sistematski progon nepodobnih, dok se sve učestalije artikulise poruka profesora sa Univerziteta koji poručuju da blagoslov na državnom univerzitetu ne može biti kriterijum. Osim profesora Kubata i episkopa Maksima, bez blagoslova je početkom godine ostao i docent Marko Vilotić. Iz Crkve ni tada nije stiglo obrazloženje, a episkop bački Irinej je tim povodom izjavio da je ono teološke prirode i da ne bi bilo shvatljivo javnosti.¹⁶⁷

Ministarstvo prosvete nije prihvatilo primedbe Univerziteta u Beogradu da bi davanje saglasnosti (blagoslova) Srpske pravoslavne crkve na zapošljavanje i otpuštanje nastavnika na Pravoslavnom bogoslovskom fakultetu, kao i na upis studenata, narušilo autonomiju Univerziteta i proizvelo niz štetnih posledica. U Predlogu izmena Zakona o visokom obrazovanju koga je, polovinom 2021. godine, usvojila Vlada Srbije, zadržana su identična rešenja kao i u Nacrtu zakonskih izmena, na koja su i Univerzitet, kao i više fakulteta, izneli primedbe tokom rasprave. Pokušaji da se nađe kompromisno rešenje između Univerziteta i Pravoslavnog bogoslovskog fakulteta nisu urodili plodom, pa je država odlučila da spor reši izmenama Zakona o visokom obrazovanju. Interesantno je zapažanje Ognjena Radonjića, profesora Filozofskog fakulteta, da je od početka bilo jasno da je Nacrt izmena i dopuna Zakona o visokom obrazovanju stavljen na raspravu da bi se poštovala forma. On pretpostavlja da je dogovor o uvođenju blagoslova u ovaj zakon postignut sa čelnicima crkve, zbog čega Ministarstvo prosvete nije od početka bilo zainteresovano za mišljenje akademskih radnika. U ovom slučaju, prof. Radonjić je ukazao na veoma važnu činjenicu: "Doduše, mora se priznati da ni akademska zajednica nije odreagovala dok je ovaj predlog bio na raspavi. (...) Osim nekoliko usamljenih glasova, uprava Univerziteta, kao i Senat su ovaj problem koji se "valja" od 2019, odlučili da reše kroz nečinjenje. I ceh

167 "I vladika Maksim "bez blagoslova", Kubat kaže – sistematski progon kritičara", N1, 15. novembar 2020., <https://n1info.rs/vesti/a672321-i-vladika-maksim-bez-blagoslova-kubat-kaze-sistematski-progon-kriticara/>

je došao na naplatu: autonomija univerziteta je bačena u kantu za đubre, jer je dopušteno jednom vanuniverzitetskom telu da odlučuje o univerzitetskim pitanjima, pri čemu Srpska pravoslavna crkva nije ni vlasnik, ni poslodavac, ni osnivač Pravoslavnog bogoslovske fakulteta. Pokazalo se da Univerzitet nije dorastao situaciji u kojoj se nalazimo i jedino što mi preostaje je da zbog toga iskazem žaljenje.”¹⁶⁸

NASTAVAK DISKRIMINACIJE

Retoprike SPC kada je reč o LGTB zajednici predstavlja kontinuitet bogatog opusa izražavanja osuda, zgražavanja i nezadovoljstva crkvenih velikodostojnika zbog organizovanja događaja kojima se ukazuje na nepovoljan položaj pripadnika LGBT populacije. Upravo je duhovni otac aktuelnog patrijarha, portparol Srpske pravoslavne crkve i redovni (aktuelni i tadašnji) član Sinoda, episkop bački Irinej preko zvaničnog sajta većinske crkve, 18. septembra 2009. godine, poručio da se “Srpska pravoslavna crkva i tradicionalne crkve i verske zajednice protive pravu na javno izražavanje seksualne orijentacije ili bilo koje druge sklonosti, pogotovo ukoliko ono vređa prava građana na privatnost i porodični život, njihova verska uverenja i neprikosnovenost dostojanstva ličnosti”. Na ovaj zvaničan stav pozivali su se predstavnici tradicionalnih verskih zajednica i narednih godina.

Više od čitave decenije, brojni crkveni velikodostojnici, a naročito gromoglasni mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije, parade ponosa, kako u Srbiji, tako i u Crnoj Gori, kvalifikovali su kao “nasilničku propagandu”, “ugrožavanje javnog morala”, “vječnu simboliku Sodome i Gomore”, LGBT osobe su nazivane “smradom sedomskim”, okarakterisane kao “obezbožene i nastrane” i “kuga, te pošast sodska”, te da je sve to odraz “moralnog stanja ne samo u našem društvu nego čitave evro-američke civilizacije”. Bivši patrijarh Irinej zahtevao je da se “parada srama” ne održi, jer “dosta

168 “Izmene Zakona o visokom obrazovanju”, Paragraf, 8. jun 2021., <https://paragrafco.co.rs/dnevne-vesti/100621/100621-vest8.html>

nam je ponižavanja i ispunjavanja stranih želja". Zbog odluke o zabrani održavanja Parade ponosa u Beogradu, tadašnjem ministru unutrašnjih poslova, Ivici Dačiću, episkop mileševski Filaret uručio je orden jer je "osvetlao obraz Srbiji ovih dana", kada su "neke demokrate" pokušale da je prikuju za zid srama i da se ulicama Beograda prolije srpska krv. I ovde su se mogle čuti antievropske, ali i prorusk, poruke: episkop Filaret rekao je da niko neće zavađati Srbiju i Rusiju, navodeći da neki govore: "Evropa, Evropa, a ona nam je uzela srce – Kosovo i Metohiju", uzviknuvši "Hoćemo Rusiju, žive! Rusija".¹⁶⁹

Pored navedene permanentne retorike, trebalo bi se podsetiti i jednog od pokušaja crkvenog intervencionizma tokom 2009. godine,¹⁷⁰ odnosno demonstracije snažnog političkog uticaja većinske crkve na sekularne zakonodavne državne organe. Reč je o zajedničkom nastupu, predvođenog većinskom crkvom u Srbiji, tradicionalnih crkava i verskih zajednica prilikom pokušaja sprečavanja donošenja Predloga Zakona protiv diskriminacije u Narodnoj skupštini, te zahteva da se brišu članovi u kojima se govori o pravu pojedinca na slobodno izražavanje vere i ubeđenja i koji se odnosi na ravnopravnost polova, tj. seksualne slobode. Zahtevano je brisanje termina "seksualna orijentacija" i "rodna ravnopravnost", a iznete su i zamerke na član koji govori o prekršajnoj odgovornosti u slučaju diskriminacije.

VERONAUKA

Povodom 20-godišnjice obnove verske nastave u osnovnim i srednjim školama u Republici Srbiji, predstavnici tradicionalnih crkava i verskih zajednica u Srbiji, zajedno sa zvaničnicima Vlade Srbije, ekspertima iz Nemačke, Italije, Grčke i Srbije, okupili su

169 "Patrijarh: Irinej: Hvala majci Rusiji", Kurir, 7. oktobar 2011.

170 Crkva je demonstrirala svoj uticaj iste godine i povodom stavljanja Statuta AP Vojvodine na dnevni red Narodne skupštine Republike Srbije. Sinod Srpske pravoslavne crkve uputio je državnim institucijama pismo upozorenja o neustavnosti teksta Predloga Statuta AP Vojvodine.

se, početkom novembra 2021. godine na Pravoslavnom bogoslovskom fakultetu u Beogradu i sa tog skupa uputili zajedničku poruku koju je potpisao patrijarh Porfirije. U poruci je istaknu da je ne skupu posebna pažnja posvećena “važecim nepovoljnim zakonskim odredbma i rešenjima koja regulišu naćin izvođenja nastavnog plana i programa verske nastave”. Zajednićki se apeluje na sve relevantne institucije u državi da se “ovakav status” verske nastave u školskom sistemu “što pre izmeni” i izražava nada da će nepravilnosti biti ispravljene i da će konaćno biti rešen “ovaj gorući problem srpskog društva i prosvete”.

Verski autoriteti predlažu “da veronauka ponovo dobije status predmeta, odnosno obaveznog izbornog predmeta; da se nastava organizuje na nivou odeljenja, a ne na nivou grupa, bez obzira na broj prijavljenih ućenika... da se izbor između verske nastave i nastave alternativnog predmeta vrši na početku prvog i na početku petog razreda osnovnog obrazovanja, kao i na početku prvog razreda srednjeg obrazovanja ... da se zakonski reguliše radno-pravni poloćaj 2100 veroućiteljica i veroućitelja, kao i da se omogući njihovo zaposlenje na neodrećeno vreme... da crkve i verske zajednice imaju mogućnost da vrše samostalni nadzor nad ostvarivanjem verske nastave...” Interesantno je da su u ovom slućaju, za razliku od većine drugih, iskustvo i autoritet Evropske unije (Scholae Europeae) u potpunosti iskorišćeni kao argument za dokazivanje ispravnosti, opravdanosti, odnosno legaliteta i legitimiteta iznetih zahteva i predloćenih mera.

Periodićna tema kojom se reaktuelizuje status verske nastave u sistemu obrazovanja Republike Srbije znatno je ozbiljnije došla u ųižu javnosti polovinom juna 2022. godine, kada je patrijarh Porfirije na svom instagram profilu objavio sledeći sadržaj: “Veoma sam razoćaran informacijom da direktori više osnovnih i srednjih škola u srbiji svesno obeshrabruju, ćak bih rekao, sprećavaju ućenike i roditelje da se opredele za Versku nastavu. Posavetovaću se sa braćom arhijerejima i predstavnicima drugih Crkava i verskih zajednica o tome da li da javno objavimo njihova imena i imena škola koje na taj naćin diskriminišu sopstvene ućenike. U svakom

slučaju ćemo uputiti zvanično reagovanje i nadležnim državnim organima". Ubrzo je usledio sastanak najviših svetovnih i duhovnih autoriteta, predsednika Srbije Aleksandra Vučića sa patrijarhom Porfirijem i članovima Sinoda Srpska pravoslavne crkve, a u saopštenju izdatom posle susreta u jednoj rečenici se ističe i da su predstavnici crkve "izrazili zabrinutost za poziciju veronauke u srpskom prosvetnom sistemu i zatražili podršku od predsednika Srbije, kako bi pozicija države po tom pitanju bila promenjena".¹⁷¹

KURIOZITET

Malo ko je mogao pretpostaviti da će patrijarh Porfirije biti pominjan i u naizgled perifernim sportskim vestima, ali ovaj slučaj može biti veoma indikativan u analizi odnosa svetovnih i duhovnih sfera i nadležnosti, granica i odgovornosti. Naime, nakon nekoliko nedelja pregovora sa upravom KK Partizan, jedan od najboljih evropskih košarkaša, španski košarkaš crnogorskog porekla Nikola Mirotić obratio se javnosti pismom kojim saopštava da zbog konstantnih pretnji karijeru ipak ne nastavlja u pomenutom klubu. U zvaničnom saopštenju KK Partizan rečeno je da su se paralelno sa zvaničnim pregovorima "pojavile brojne informacije o tome da određene osobe prete Nikoli Mirotiću i da postoji bojazan za njegovu bezbednost ukoliko postane košarkaš Partizana". U daljem tekstu saopštenja se navodi da KK Partizan "čvrsto veruje da razlozi za nepotpisivanje ugovora od strane Nikole Mirotića nemaju veze ni sa kakvim pretnjama, već sa nekim drugim stvarima".¹⁷²

Prilikom gostovanja na jednoj televiziji, nakadašnji najtrofejniji trener KK Partizan, Duško Vujošević je povodom slučaja Mirotić pomenuo patrijarha Porfirija: "Svašta se priča, da je i patrijarh zvao da koristi tu njegovu religioznost da se opredeli prema onom

171 "Đenović: Veronauka se ne predaje sa kredom i pred tablom", VOA, 18. jul 2022., <https://www.glasamerike.net/a/srbija-spc-porfirije-veronauka-vu%C4%8Di%C4%87-sve%C5%A1tenici/6663064.html>

172 "KK Partizan: Mirotić nam je dao reč, ali...", Sport klub, 22. jul 2023., <https://sportklub.n1info.rs/kosarka-euroleague/vesti-euroleague/kk-partizan-mirotic-nam-je-dao-rec-ali/>

drugom klubu za koji i patrijarh navija. Ako je to zaista istina, a ja sumnjam u to, onda on nije patrijarh, nego član nekog lobija”. Dva dana kasnije usledio je odgovor patrijarha: “Sa g. Duškom Vujoševićem delim najmanje dve ljubavi. Volim košarku i sport uopšte, a volim i Boku kotorsku, posebno Herceg Novi. Jasno je da on nije bez preke potrebe zamenio Škver i Savinske plaže sa Beogradom na više od 40°C. Stoga mogu donekle da razumem njegovu neopreznost, jer me je kao mogućeg protagonistu uključio u bizarnu, apsurdnu, krajnje neverovatnu izmišljotinu o meni i košarkašu Mirotiću”.¹⁷³ U pisanoj reakciji upućenoj jednoj sportskoj redakciji, Vujošević se osvrće na patrijarhov komentar: “Drago mi je da ste svojom izjavom potvrdili moje sumnje u istinitost glasina da ste učestvovali u slučaju Mirotić, koristeći njegovu religioznost. Te sumnje sam odmah vrlo jasno izrazio. I to se lako može videti na dostupnom snimku mog gostovanja u jutarnjem programu ... (...) Ne vidim kakve sve to ima veze sa tim gde ja provodim leto, ali budući da ste otvorili i to pitanje, rado ću Vam odgovoriti. Tačno je da sam leti često u Boki, ali kada sam tamo boravim u stanu, a ne u luksuznom hotelu Lazaro.” U daljem izlaganju, Vujošević se osvrće na jednu nimalo naivnu činjenicu: “Drago mi je da razumete značaj sporta i tretiranja te oblasti na pravi način. U tom kontekstu, dobro je da svoj uticaj ne koristite za kreiranje podele srpskog naroda na Crvenu zvezdu i Partizan, jer bi u skladu sa funkcijom koju obavljate trebalo da budete iznad takvih štetnih podela. U tom smislu, nadam se da se slažete da se takve podele naglašavaju ako se organizuje prijem košarkaša Crvene zvezde, a ne usledi jednako i prijem košarkaša Partizana”.¹⁷⁴ Ovde trener aludira na slučaj kada je početkom oktobra 2021. godine, dan posle pobede u derbiju ABA lige, upriličena poseta košarkaša Crvene zvezde Patrijaršiji, odno-

173 “Patrijarh odgovorio Vujoševiću na tvrdnje o Mirotiću”, Sport klub, 28. jul 2023., <https://sportklub.n1info.rs/kosarka-euroleague/vesti-euroleague/patrijarh-odgovorio-vujosevicu-na-tvrdnje-o-miroticu/>

174 “Vujošević odgovorio Porfiriju: Potvrdili ste moje sumnje”, Sport klub, 28. jul 2023., <https://sportklub.n1info.rs/kosarka-euroleague/vujosevic-odgovorio-porfiriju-potvrdili-ste-moje-sumnje/>

sno patrijarhu Porfiriju. Kompletan delegacija KK Crvena zvezda (muška i ženska selekcija, menadžment i predsednik Nebojša Čović). Tom prilikom, KK Crvena zvezda izdao je saopštenje u kome se navodi: "Klub je uputio i zvaničan poziv našem Patrijarhu, koji i sam nikada nije krio da je Zvezdaš i veliki ljubitelj sporta i košarke, da bude gost KK Crvena zvezda u sezoni koja je upravo počela".¹⁷⁵

Nepuna tri meseca nakon rasprave između bivšeg trenera KK Partizan i patrijarha Porfirija, u intervjuu za jedan beogradski nedeljnik, aktuelni trener KK Partizan Željko Obradović osvrnuo se na ono što se dešavalo oko pregovora sa Mirotićem, koji su išli željenim tokom, ali su se naprasno okolnosti promenile: "Posle dve nedelje takvih razgovora pozvao me je i rekao da ne može da dođe. Kada sam ga pitao zašto, rekao mi je da su u pitanju pritisci. (...) Tada mi je rekao da je bilo nekoliko poziva i da je prinuđen da oduстане. Reći ću vam tačno kako je Mirotić meni rekao. Nije izgovorio nijedno ime, ali mi je rekao da je dobio pozive 'iz politike' i 'iz crkve'".¹⁷⁶

175 "‘Patrijarh nikad nije krio da je zvezdaš’; Košarkaši Zvezde u poseti Patrijaršiji, crveno-beli dres za Porfirija", Pink, pre 2 godine, <https://pink.rs/drustvo/337313/'patrijarh-nikad-nije-krio-da-je-zvezdas'-kosarkasi-zvezde-u-poseti-patrijarsiji-crveno-beli-dres-za-porfirija-foto>

176 "Željko Obradović o razlozima zbog kojih Partizan nije potpisao najveće pojačanje ovog leta: Mirotić mi je rekao da sigurno dolazi, a onda je dobio pozive "iz politike" i "iz crkve"', Danas, 5. oktobar 2023, <https://www.danas.rs/sport/zeljko-obradovic-o-razlozima-zbog-kojih-partizan-nije-potpisao-najvece-pojacanje-ovog-leta-mirotic-mi-je-rekao-da-sigurno-dolazi-a-onda-je-dobio-pozive-iz-politike-i-iz-crkve-video/>

VI – SLOBODA MEDIJA U SLOBODNOM PADU

Evropska komisija i brojne međunarodne organizacije već godina-ma upozoravaju na loše stanje slobode medija u Srbiji koje vreme-nom dodatno nazaduje. Prema ovogodišnjem izveštaju Reportera bez granica, Srbija je pala 12 mesta u odnosu na 2022. i sada je 91. zemlja na svetu na indeksu slobode medija. “Iako je pravni okvir čvrst, novinari trpe politički pritisak, a krivična dela protiv njih ostaju nekažnjena. Nagrađivano, kvalitetno novinarstvo, kojim se istražuju kriminal i korupcija, zarobljeno je između neobuzdanih lažnih vesti i propagande”, navodi se u izveštaju Reportera bez gra-nica. U njemu se navodi i kako su istraživačke organizacije izložene maltretiranju, zastrašivanju i nasilju, kako od vlasti, tako i od provladinih sledbenika.

Gušenje slobode medija i napadi na novinare postali su gotovo svakodnevna pojava. Dovoljno je spomenuti podatak da su samo u prva četiri meseca 2023. godine zabeleženo 43 slučaja pretnji, pri-tisaka i napada, što je za četiri više nego prethodne godine u istom periodu. Reč je progresivnom rastu nasrtaja na slobodu medijskog izveštavanja, na šta ukazuje podatak da je 2022. godine evidenti-rano gotovo dvostruko više pretnji, pritisaka i napada nego 2021. Osim pretnji i pritisaka, novinari su često izloženi onemogućava-nju u radu, fizičkim napadima, zastrašivanju, ugrožavanju privat-nosti napadima na imovinu.

PRETNJE, ZASTRAŠIVANJA I NAPADI NA NOVINARE

Dovoljno je navesti samo neke primere da bi bilo jasno u kakvoj atmosferi rade novinari u Srbiji. Glavnoj i odgovornoj urednici Insajdera Brankici Stanković navijači Partizana dve utakmice zaredom skandirali su s pretećim i uvredljivim porukama, kao pre 14 godina, kad joj je dodeljena policijska zaštita. Tokom jula na društvenim mrežama pojavljivali su se spotovi protiv novinara televizija N1 i Nove S, ali i drugih nezavisnih medija, u kojima se kaže da je njihov zadatak “da satru srpsku kulturu i pravoslavlje u Srbiji”. Uz fotografije sadašnjih i bivših novinara i urednika N1, Nove S, Danasa i Insajdera u spotu je lansirana poruka da su oni “mračan svet medija N1 i Nova”. Ovi mediji su optuženi da su “inkarnacija antisrpske propagande”, a da je “njihova zla namera da zatru srpski identitet, kulturu, tradiciju i veru”, što se finansira stranim novcem. Direktor vesti na televiziji Nova S Slobodan Georgijev, koji se nalazi među targetiranim novinarima, izneo je tvrdnje da je naručilac tih spotova bio predsednik Srbije Aleksandar Vučić.

U maju je tridesetak osoba sa ozvučenjem i transparentima upalo u dvorište poslovne zgrade gde se nalazi redakcija televizije N1. Okupljeni ispred N1 su se predstavili kao “Narodni štab” i nekoliko sati držali govore, pretili da će N1 stići gnev naroda i ometali rad zaposlenih. Iz televizije su odmah prijavili policiji neovlašćeni ulazak na privatni posed i ometanje u radu, ali policija nije reagovala. Nekoliko policajaca u civilu bilo je prisutno na licu mesta, ali su rekli da nemaju naređenje da okupljene legitimišu, niti da ih udalje sa privatnog poseda.

Zbog višegodišnje mrzilačke kampanje i brojnih pretnji smrću, Marko Vidojković, koautor podkasta “Dobar, loš, zao” i kolumnista dnevnog lista Danas, bio je prinuđen da napusti zemlju početkom februara. Međunarodni PEN centar izmestio je iz Srbije Vidojkovića i njegovu porodicu zbog straha za njihovu bezbednost. Vidojkoviću su pretili da će biti upucan u glavu, spaljen ili pretučen na smrt, obešen, da će mu biti odsečen jezik i slomljene ruke, kako

više ne bi mogao da piše. Kampanju protiv novinara započeli su pojedini predstavnici vlasti i prorežimski mediji, koordinisali su ciljane kampanje protiv njega – što je dovelo do intenzivnog onlajn zlostavljanja i brojnih pretnji smrću. Među političarima najradikalniji je bio gradonačelnik Beograda Aleksandar Šapić koji je na TV Pink otvoreno pretio Vidojkoviću da će mu iščupati srce.

Slučaj Aleksandra Šapića nije izuzetak, već pravilo: postalo je uobičajeno da predstavnici vlasti napadaju i blate novinare, mada to obično ne dobija tako otvorenu formu pretnji smrću. Napadi na neistomišljenike, medijski linč, progoni, pretnje smrću, klevete, difamacije, blaćenja, uvrede, targetiranje, crtanje mete na čelu i slične nasilničke aktivnosti su uobičajene pojave u javnosti Srbije. U progonu svakog ko kritički misli, svakog ko drži do elementarnih činjenica, svakog ko je kritički nastrojen prema društvu u kojem živi i prema naprednjačkoj vlasti – prednjače Aleksandar Vučić i njegovi partijski drugovi. Mediji lojalni vladajućoj partiji (koji više liče na propagandna glasila) stvorili su atmosferu u kojoj je najnormalnije proglašavati pojedine građane Srbije izdajnicima, autošovinstima, stranim plaćenicima, legitimnim metama za odstrel.

Inicijatori stvaranja atmosfere pretnji i zastrašivanja su najviši državni funkcioneri: predsednik Vučić, premijerka Ana Brnabić, ministri Goran Vesić, Aleksandar Martinović, predsednik Narodne skupštine Vladimir Orlić, mnogi poslanici, poput Vladimira Đukanovića, kao i mnogobrojni drugi funkcioneri redovno verbalno napadaju medije United grupe i druge nezavisne kuće, označavajući ih kao tajkunske i antisrpske, strane plaćenike, sluge svet-skih centara moći, uz optužbe da rade protiv sopstvene države i naroda. Njihova preteća, zapaljiva retorika potom se seli u medije koje drže pod kontrolom – televizije s nacionalnom frekvencijom i brojne tabloide, koji dodatno razrađuju postavljene teze. Nakon medijske razrade, hajka se nastavlja na društvenim mrežama i rezultira pretnjama, zastrašivanjem i ugrožavanjem bezbednosti novinara. Upravo po tom osnovu Vrhovno javno tužilaštvo je u periodu od 1. januara do 30. novembra 2023. godine formiralo 73 predmeta. Ti predmeti koji se tiču ugrožavanja bezbednosti novinara

registrovali su ukupno 19 napada na novinarke i 43 na novinare (na neke od njih izvršeno je više napada). Nažalost, takvi slučajevi retko se završe adekvatim pravnim raspletom i sankcionisanjem počinilaca.

SLAPP TUŽBE

Još jedna forma pritiska na slobodu medija su SLAPP tužbe. Evropska komisija je detektovala ovaj problem u Srbiji i apostrofirala ga u izveštaju za 2023. godinu. U izveštaju, između ostalog, stoji: “Slučajevi pretnji, zastrašivanja, govora mržnje i nasilja nad novinarima i dalje izazivaju zabrinutost, kao i porast strateških tužbi protiv učešća javnosti (SLAPP), koje posebno pokreću članovi nacionalnih i lokalnih vlasti, što može izazvati zastrašujući efekat, uključujući i samocenzuru. Učestale izjave visokih zvaničnika o svakodnevnom i istraživačkom radu novinara stvaraju izazovno okruženje za ostvarivanje slobode izražavanja. Mogućnost novinara da izveštavaju o krivičnim postupcima koji su u toku je previše ograničena u zakonskom okviru”. Istraživanje CASE koalicije pokazalo je da je Srbija na 10. mestu u Evropi po ovoj vrsti zloupotrebe pravnog sistema.

Rekorder na medijskoj sceni Srbije u tom pogledu je Mreža za istraživanje kriminala i korupcije – KRIK, protiv koje je podneto čak 12 takvih tužbi. Tuženi su uglavnom od predstavnika vlasti, ili onih koji su bliski Srpskoj naprednoj stranci (SNS) i njenom trenutno neformalnom lideru Aleksandru Vučiću. Tekstovi o kriminalnim aferama i izveštavanje sa suđenja najčešći su povod za ovakve tužbe. Tako su, na primer, KRIK tužili bivša državna sekretarka MUP Dijana Hrkalović i vlasnik plantaže marihuane “Jovanjica” Predrag Koluvija, protiv kojih se vode procesi pred sudovima.

Najbizarnija je ipak druga tužba protiv KRIK koju je podnela Jedinica MUP za zaštitu svedoka, zbog informacije koju su objavili – da su rukovodioci te policijske jedinice protiv njih već pokrenuli jedan postupak. Tužili su ih zbog dve rečenice u kojima stoji da je ova jedinica već podnela tužbu i koliko novca njome traži. Ovakve

tužbe podnose se u cilju zastrašivanja i cenzure, tako što tužene opterećuju dugim sudskim procesima i velikim finansijskim izdacima koji prate te postupke.

REM U SLUŽBI VLASTI

Veliki problem medijske scene u Srbiji je to što regulatorna tela ne rade svoj posao i ne sankcionišu prekršaje koje čine provladini mediji. To je najvidljivije u slučaju Regulatornog tela za elektronske medije (REM). Kao i svih prethodnih godina od dolaska Srpske napredne stranke na vlast, REM uporno odbija da obavlja dužnosti koje su im propisane zakonom i dosledno ne reaguje na prekršaje medija lojalnih režimu.

Radio i televizijske stanice sa nacionalnom pokrivenošću, među kojima prednjače televizije Pink i Hepi, kao i drugi regionalni i lokalni mediji, ne obezbeđuju istinito, objektivno i pravovremeno informisanje. Umesto toga, ovi mediji besomučno plasiraju provladinu propagandu i šire dezinformacije, a REM to ne sankcioniše. U informativnim emisijama elektronskih medija dominantno su zastupljene aktivnosti i izjave najviših državnih funkcionera i predstavnika SNS, a sva kritička mišljenja su potpuno proterana iz programa, pa to ne izaziva nikakvu reakciju regulatornog tela.

Osim zvanične naprednjačke propagande, mediji su širom otvoreni za maligni ruski uticaj. Za širenje kremaljskih propagandnih narativa nisu “zaduženi” samo mediji u ruskom vlasništvu, poput Sputnjika i RT–Balkan, već i televizije sa nacionalnom frekvencijom i svi tabloidi. Prema izveštaju holandskog Klingendal instituta, maligni uticaj Rusije u regionu Zapadnog Balkana najjači je u Srbiji, a dostiže zabrinjavajući nivo posebno u oblasti medija i dezinformacija. To se ogleda u narativima koje šire ruski političari, a koji se prihvataju u Srbiji, poput narativa o ruskoj invaziji na Ukrajinu ili širenja antizapadne, antidemokratske i antiliberalne propagande.

Osim toga, REM se oglašuje i o sledeće prekršaje prorežimskih medija: kršenje obaveze o ravnomernoj zastupljenosti političkih

aktera u vreme predizborne kampanje; emitovanje rijaliti emisija koje štete moralnom i mentalnom razvoju maloletnika i ugrožavaju dostojanstvo ličnosti; kršenje obaveze iz Programskih planova sadržanih u dozvolama za emitovanje (na primer, televizije Hepi i Pink uopšte nemaju dečiji program, program za maloletnike, naučno-obrazovni i kulturno-umetnički program, iako su u obavezi da imaju određeni procenat ovakvih sadržaja).

U izveštaju Evropske komisije se blagonaklono konstatuje da je ove godine postignut “ograničen napredak”, te da će “novi zakoni ojačati nezavisnost regulatornog tela za elektronske medije (REM)”. Novi medijski zakoni su usvojeni, oni su uglavnom i usklađeni sa Medijskom strategijom koja je opet usklađena sa demokratskim standardima evropskih zemalja, ali je problem što se pravne regulative ne sprovode u praksi. Tako je TV Pink u jutarnjem programu emitovala privatni video-snimak sa eksplicitnim scenama opozicionog poslanika Đorđa Miketića, koji su potom “analizirali” dežurni propagandisti vladajuće partije. REM je reagovao blago, pa televizija neće snositi adekvatne posledice. Po članu 62. novog Zakona o elektronskim medijima, funkcionerska kampanja je strogo zabranjena, što nije smetalo predsedniku Srbije Aleksandru Vučiću da bude glavno lice predizborne kampanje SNS.

Delegacija predizbornih posmatrača Parlamentarne skupštine Saveta Evrope (PACE) konstatovala je da su ovakve aktivnosti predsednika neprimerene izbornim pravilima, i da “mogu da zbune birače”. Ta delegacija takođe je konstatovala da je predizborni period u Srbiji determinisan “nezabeleženim nivoom negativne kampanje i izazivanja straha, napadima na opoziciju i novinare i ozbiljnim pitanjima u vezi sa medijima”. Uprkos svemu tome, REM nije našao za shodno da registruje bilo kakvu neregularnost u provladinim medijima koji su izveštavali (a često i učestvovali) u izbornoj kampanji.

U izveštaju Evropske komisije navodi se i da je “REM u avgustu 2022. objavio poziv za dodelu pete licence za medijski servis sa nacionalnom frekvencijom, koja još uvek nije dodeljena, bez verodostojnog opravdanja”. Opravdanje i ne može da bude verodostojno,

jer je razlog nedodeljivanja frekvencije to što po svaku cenu treba sprečiti televiziju koja nije lojalna Vučićevom režimu da dobije nacionalnu pokrivenost. Dakle, REM je još jedna uzurpirana institucija otvoreno stavljena u službu vlasti. Prema novom Zakonu o elektronskim medijima, novi sastav REM biće izabran godinu dana nakon stupanja zakona na snagu. Takođe, predviđeni su mnogo zahtevniji stručni kriterijumi za izbor članova Saveta REM. Međutim, i sadašnji članovi su stručni, nije problem u njihovoj stručnosti, već u odsustvu etike i u njihovoj lojalnosti vladajućoj partiji. Nema zakonskog mehanizma koji će obezbediti stručnije članove koji se neće povinovati volji Aleksandra Vučića, umesto da rade u skladu sa zakonskim propisima.

MONOPOLIZACIJA MEDIJSKOG PROSTORA

U izveštaju Evropske komisije konstatovano je i da “zakonski proces nije završen u potpunosti u skladu sa pravnim tekovinama EU i evropskim standardima”. Tu se misli, pre svega, na to što državna preduzeća i dalje imaju pravo na vlasništvo nad medijima. Zakon o javnom informisanju i medijima i zakon o elektronskim medijima koji su doneti pre raspuštanja Narodne skupštine omogućavaju Telekomu da osniva medije. Zakonskom regulativom legalizovana je uloga koju državna kompanija Telekom već ima na medijskoj sceni Srbije. U okviru Telekoma posluju, između ostalog, kablovski operator televizije, interneta i telefonije Supernova, sportska televizija Arena i informativni kanal TV Euronews Serbia. Novi zakoni omogućavaju dalju ekspanziju Telekoma, što može da dovede do dodatne monopolizacije medijskog prostora koji je ionako temeljno monolitan i podređen interesima Srpske napredne stranke.

Sam proces donošenja novog seta medijskih zakona nije prošao bez kontroverzi, što rečito govori o nastojanjima vladajuće partije da kontroliše gotovo celu medijsku scenu. Nakon završene javne rasprave o medijskim zakonima i tik pred njihovo usvajanje

vlast je dodala dve odredbe u član 122, bez znanja Radne grupe i ostalih aktera u kreiranju zakona. Prva odredba je predviđala da su svi kablovski operatori obavezni da u svojoj ponudi, osim javnog servisa, imaju i programe privatnih televizija s nacionalnim frekvencijama i da im plaćaju po ceni koju će određivati REM, bez mogućnosti da ih ukinu. Druga odredba, ubačena takođe preko noći, predviđala je obavezan raspored kanala po kojem prva dva mesta moraju biti rezervisana za kanale javnog servisa, a na narednim pozicijama moraju biti nacionalne televizije Pink, Prva, B92 i Hepi. Dakle, bila je predviđena totalna dominacija televizija koje uporno krše zakone i služe kao propagandni servis naprednjačkog režima.

Tek nakon burnih reakcija javnosti i intervencije međunarodnih organizacija, došlo je do kompromisnog rešenja. Premijerka Ana Brnabić održala je sastanak na kojem su učestvovali predstavnici Misije OEBS, Delegacije Evropske unije, ambasade Norveške, Vlade Srbije, Ministarstva informisanja i telekomunikacija, predstavnici radnih grupa i predstavnici novinarskih i medijskih udruženja. Na tom sastanku, pod međunarodnim pritiskom, Brnabić je pristala da izbací prvu odredbu, ali je za drugu izdejstvovala polovično rešenje. Dogovoreno je da će operatori na kanalu o imati servisne informacije, potom slede RTS 1 i RTS 2, pa dva programa Radio televizije Vojvodine, a onda kablovski operatori mogu da ređaju kanale po sopstvenom izboru. Tako da sada kablovski operater SBB koji posluje u okviru United grupe, sopstvene kanale N1 i Nova S emituje tek na kanalima broj 5 i 6.

Režim Aleksandra Vučića je i tokom 2023. godine nastavio intenzivno da radi na uspostavljanju apsolutne kontrole nad medijima. Na taj način Vučić kontroliše javno mnjenje i koristi medije kao jedno od glavnih sredstava za opstanak na vlasti. Zahvaljujući takvim autoritarnim tendencijama, u Srbiji je sloboda medija u slobodnom padu. Šanse da se taj pad zaustavi ravne su nuli, pogotovo u svetlu nedavnih postizbornih događaja. Vučić je otvoreno pokrao izbore i prekrojio volju građana, što su konstatovali i mnogobrojni međunarodni posmatrači.

Na demonstrante koji traže poništavanje neregularnih i održavanje novih izbora pod boljim uslovima – Vučić je poslao žandarmeriju koja je primenila prekomernu silu protiv ljudi koji mahom ništa nisu skrivili. Uhapšeni se terete za pokušaj nasilnog obaranja ustavnog poretka, uprkos činjenici da oni zapravo brane ustavni poredak, odupirući se izbornim malverzacijama. Režimska medijska mašinerija za to vreme satanizuje opoziciju i pobunjene građane, optužujući ih za pripremu građanskog rata, podrivanje države za račun zapadnih “centara moći” i organizovanje Majdana. U pitanju je tipičan narativ kremaljske propagande, što ne kriju ni najviši državni funkcioneri, pozivajući se na ruske službe. Postizborna politička kriza nagoveštava još mračnije dane za slobodu medija u Srbiji.

VII – BEZBEDNOSNI SISTEM: DALEKO OD REFORME I PARLAMENTARNE KONTROLE

Srbija i u trecoj deceniji od početka demokratske tranzicije, koju su označili 5. oktobar 2000, svrgavanje Miloševića i izbor demokratske vlade koalicije DOS na čelu sa Zoranom Đinđićem, nije dosegla proklamovane ciljeve u sektoru bezbednosti – da se osigura nadmoć civilne vlasti u bezbednosnoj politici i da sektor bezbednosti bude potčinjen legalnoj i legitimnoj demokratskoj i parlamentarnoj kontroli. To će biti “presečeno” na samom početku ubistvom premijera Zorana Đinđića. Ali, dok se, uprkos tome, u prvoj dekadi svedočilo bar retoričkim ako ne i suštinskim promenama u demokratskoj kontroli državnih aktera sektora bezbednosti, u drugoj se ta tematika gubila iz javnog diskursa, dok se nadzor nad sektorima bezbednosti sve više rukovodio načelima interesa polititičke i ideološke pristrasnosti, temeljene u nasleđu prošlosti.

Ovaj trend oslikava vidna i učestala prisutnost penzionisanih bezbednjaka kao političkih analitičara i tumača aktuelnih politika i geostrateških pitanja u doslednom antizapadnom i anti-eu diskursu, koji je u medijima postajao dominantan u vremenu nakon agresije Rusije na Ukrajinu.

Dospelo se u situaciju u kojoj će, umesto da sektori bezbednosti budu čuvari i garanti prilika uspešnosti pregovoračkih procesa Srbije u pridruživanju Evropskoj uniji (EU), čelnik Bezbednosno informativne agencije (BIA) postati Aleksandar Vulin, osvedočeni zagovornik ideološkog, idejnog i vrednosnog koncepta suprotnog

vrednostima EU, dok će njegovi naslednici na čelu stranke koja je činila koalicionu većinu sa Srpskom naprednom strankom (SNS), uputiti parlamentu inicijativu za priljučenje Srbije bloku BRIKS.

Otklon bezbednosnog sektora od vrednosti koje podrazumeva još uvek nominalna opredeljenost Srbije za članstvo u EU, ne ogleđa se samo u njegovom ponovnom korišćenju prema stanačkim rivalima na političkoj sceni, već i u samom parlamentu gde je od 11 sednica poslednjeg saziva, 10 sednica Odbora za kontrolu službi bezbednosti bilo zatvoreno za javnost, dok se direktor BiA pred članovima ovog odbora pojavio samo jednom, u drugom mesecu mandata, na sednici koja je takođe bila zatvorena za javnost. Na skupštiskom veb sajtu istaknuto je da je poslednji put ovaj odbor zasedao u julu 2023. godine¹⁷⁷ tako da su dramatična zbivanja na severu Kosova i u Banjskoj izmakla pažnji ovog odbora kao što se o njima nije izjašnjavala ni BiA, niti Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP).

Krajem 2022. godine u civilnom bezbednosnom sektoru došlo je do "male rokade" – male, budući da je taj sektor i dalje (kao i vojni bezbednosni sektor uostalom) ostao pod kontrolom SNS i trojice najodanijih saradnika Aleksandra Vučića (po njegovim rečima). Dotadadašnji čelnici Ministarstva unutrašnjih poslova (Aleksandar Vulin) i Bezbednosne informativne agencije (Bratislav Gašić) zamenili su pozicije.

Nezadovoljstvo javnosti tim sektorima, ispoljeno i u prethodnom periodu, vremenom je samo jačalo.

Od maja 2023. godine, sve do vremena izrade ovog izveštaja Srbiju su obeležavali redovni protesti građana u glavnom i još nekoliko većih gradova u Srbiji (Novi Sad, Niš, Kragujeva, Čačak, Užice...). Mirne protestne šetnje održavane su svakog vikenda pod zajedničkim nazivom "Srbija protiv nasilja." Njih su podstakla tragična masovna ubistva đaka, učenika VII razreda u OŠ Vladislav Ribnikar u Beogradu, a koja je počinio njihov školski drug, kao i masovna

177 http://www.parlament.gov.rs/11._sednica_Odbora_za_kontrolu_slu%C5%BEbi_bezbednosti.47665.941.html

ubistva u dva mesta u okolini Beograda (Dubona i Malo Orašje) koja je takođe, počinio vršnjak žrtava.

Javnost je nakon tih tragedija zahtevala smenu čelnika MUP i BIA, ali su predsednik Srbije i vlast od samog početka jasno stavili do znanja da sve dok su oni vlast ti zahtevi neće biti ispunjeni.

Takav stav nije promenio čak ni najveći bezbednosni incident u septembru 2023, u selu Banjska,¹⁷⁸ na severu Kosova i sukob kosovske policije s paravojnom formacijom predvođenom funkcionerom Srpske liste, satelitske partije SNS, Milanom Radoičićem.

Vlast u Beogradu deklarirala je apsolutno odsustvo svake veze s ovim događajem, iako su i Radočić i još neutvrđeni broj pripadnika njegove paravojne grupe nakon neuspelog raspoređivanja na severu Kosova izbegli na teritoriju Srbije. Odakle su, čini se, i stigli na Kosovo. Pri tome se takođe, u obrazloženju rešenja o pokretanju istrage Višeg javnog tužilaštva u Beogradu navodi da je oružje otkriveno na Kosovu, pripremano i čuvano u blizini Beograda.

To je samo dodalo pitanja o odgovornosti i MUP i BiA: kako je bilo moguće da se sve to događalo bez da oni išta znaju o tome?

Takođe se mora navesti i činjenica da su SAD uvele individualne sankcije protiv direktora BIA, Aleksandra Vulina. Mada je tada navođeno da one neće uticati na saradnju SAD i Srbije u bezbednosnom domenu, to je ipak bila dotad nezabeležena situacija, čak i u kontroverznoj istoriji savremene Srbije, ispunjenoj brojnim bezbednosnim skandalima nakon raspada Jugoslavije.

Vulin je stavljen na listu sankcija Ministarstva finansija SAD zbog sumnji na umešanost u "međunarodni organizovani kriminal, ilegalne poslove sa drogom i oružjem kao i zloupotrebu službenog položaja".¹⁷⁹ Te sumnje su u javnosti većim delom bile vezi-

178 24.septembra 2023. godine došlo je do jednog od najtežih incidenata poslednjih godina, nakon višemesečnih visokih tenzija između Kosova i Srbije. Tog dana, naoružane grupe su napale kosovsku policiju u selu Banjska u opštini Zvečan, ubivši policijskog narednika Afrima Bunjakua. U razmeni vatre koja je usledila ubijena su i trojica napadača srpske nacionalnosti.. Posle napada na Banjsku, Srbija je gomilala vojne trupe na granici sa Kosovom – što su osudile EU i SAD, koje su to okarakterisale kao „veoma destabilizujuću akciju“.

179 <https://www.slobodnaevropa.org/a/vulin-sad-sankcije/32498986.html>

vane za medijske afere koje su Vulina pratile još dok je bio ministar odbrane i unutrašnjih poslova, ali je vreme njihovog uvođenja predstavljalo jasan signal razmera negodovanja SAD zbog izbora ekstremno proruski orijentisanog političara za direktora BIA.

Vulinova privrženost Rusiji bila je jasno ispoljavana i najvidljivija je bila u njegovoj zaštiti ruskih interesa na teritoriji Srbije. Ta zaštita prvobitno je počela kao nepreduzimanje bilo kakvih mera i tolerisanje delovanja Prigožinove Vagner grupe na teritoriji Srbije, gde su, osim širenja ruske državne propagande o ratu u Ukrajini, isti nastojali i da mobilišu građane Srbije da, u okviru te paravojne formacije učestvuju u ratu u Ukrajini na strani Putinovog režima. Ali, i u dostavljanju izveštaja Kremlju o aktivnostima ruskih opozicionara koji su boravili u Srbiji.¹⁸⁰

Vulin je posle stavljanja pod sankcije SAD munjevito nestao iz javnog života, iako je prethodno bio medijski prisutan i zapažen, najviše po političkim izjavama o tzv. srpskom svetu koje su iritirale i zabrinjavale i proevrosku javnost u Srbiji kao i susede Srbije na Zapadnom Balkanu.

Vulinovo odsustvo iz javnog života jednako tako, munjevito je prekinuto njegovom neopozivom ostavkom na mesto šefa BIA, nakon što su raspisani parlamentarni izbori za 17. decembar 2023. U saopštenju o neopozivnoj ostavci – ne odstupajući ni od jednog od svojih stavova koji su nailazili na osude proevropske javnosti u zemlji i u regionu, kao i u EU i SAD, već ih čak reafirmišući – on je naveo da je ostavka njegova lična odluka.¹⁸¹

Ipak, samo dan pre nego što će Vulin saopštiti, kako se neopozivo povlači sa čela Bezbednosno-informativne agencije, predsednik Vučić sastao se sa ambasadorom Rusije u Beogradu. A, nakon Vulinove ostavke Vučić je javno saopštio da je on njegov dugogodišnji prijatelj. To možda objašnjava kako je onda, u prvoj nedelji, danu kad se emituje emisiji Hit tvit na TV Pink, Vulinu ukazana prilivogija da bude njen jedini učesnik – što je počast koju je ta,

180 <https://nova.rs/vesti/politika/ni-rec-o-vagnerovcima-ruski-placenicivrsljaju-po-srbiji-a-vulin-gasic-i-dacic-cute-kao-zaliveni/>

181 <https://www.slobodnaevropa.org/a/vulin-ostavka-bia/32672064.html>

Vučiću privržena TV stanica ukazivala samo predsedniku Srbije i bez prekidanja reklamnim blokovima. U njoj će Vulin, pošto je ponovio svoje političke stavove, najaviti da će se aktivno uključiti u predizbornu kampanju i zastupati interese izborne liste SNS koja nosi ime Vučića.¹⁸²

I u toj emisiji, međutim, Vulin je izbegao da jasno odgovori, uprkos insistiranju voditeljke, o odgovornosti BIA i njegovoj za odsustvo saznanja o pripremanju Radoičića i njegove grupe za ono što će se dogoditi u Banjskoj. Tako su i BIA, kao i ostatak bezbednosnog sektora u Srbiji, upadljivo nastavili s ćutanjem o svojim saznanjima, uprkos najavljenoj sednici Saveta za nacionalnu bezbednost koja još nije održana, a sa koje je javnosti trebalo da se objasni šta se tačno dogodilo u tom incidentu i kako je došlo do njega.

U osvrtu na proteklu godinu u nastavku ovog izveštaja skrenućemo pažnju na još četiri segmenta: neuspele promene Zakona o unutrašnjim poslovima, koje su pokušane samo mesec dana nakon što je došlo do promene u vrhu MUP, političku zloupotrebu granične policije, odnosa prema protivnicima Putinovog režima i njegove agresije na Ukrajinu koji su izbegli na teritoriju Srbije i, stanju unutar MUP.

NACRT ZAKONA O UNUTRAŠNJIM POSLOVIMA

U decembru 2022. godine Ministarstvo unutrašnjih poslova je na javnu raspravu stavilo Nacrt zakona o unutrašnjim poslovima¹⁸³ koji je zbog mnogih, u njemu sadržanih rešenja kritikovan od organizacija civilnog društva, strukovnih udruženja kao i opozicije.

Najspornije odredbe ovog Nacrta odnosile su se na drastično proširivanje policijskih ovlašćenja koja je, prema predloženom nacrtu, mogla da vrši pretres stanova i kuća bez sudskog naloga,

182 <https://n1info.rs/vesti/sta-je-vulin-nakon-ostavke-kazao-na-pinku-optuzbe-manipulacije-i-neistine/>

183 <https://ekonsultacije.gov.rs/topicOfDiscussionPage/98/1>

praktično neograničeno koristi biometrijski nadzor, kojem se već pre toga nezakonito pribegavalo u vođenju prekršajnih postupaka protiv ekoloških aktivista, kao i proširivanje ovlašćenja za primenu sile protiv učesnika nenasilnih skupova.

Zbog kritika na raučn ovih rešenja, kao i kritika zbog kratkog roka predviđenog za javnu raspravu o ovom nacrtu, Ministarstvo je javnu raspravu – za koju je prvobitno planirano nešto više od 3 nedelje (od 8. do 31. decembra) – produžilo do 22. januara 2023. godine.

Ovaj ustupak, međutim, nije ublažio kritike Nacrta, kojima je bila posvećivana velika medijska pažnja, a koje su dodatno dobile na težini oglašavanjem opozicionih stranaka, koje su zapretile organizovanjem protesta u slučaju da verzija nacrta koja je bila predmet javne rasprave uđe u skupštinsku proceduru.

Rezultat ovih pritisaka bilo je odustajanje Vlade Ane Brnabić od predloženog nacrta i njegovo povlačenje iz procedure 26. decembra 2022. godine. U obraćanju predsednice vlade nakon objave ove odluke navedeno je da se to čini kao ustupak organizacijama civilnog društva i kako bi se Nacrt uskladio sa propisima Evropske unije.

Vlada Srbije je 23. januara 2023. godine održala sastanak s organizacijama civilnog društva, kome su prisustvovali premijerka Ana Brnabić, ministar unutrašnjih poslova Bratislav Gašić i ministarka za evropske integracije Tanja Mišćević.¹⁸⁴

Iz Ministarstva unutrašnjih poslova je tom prilikom saopšteno da se odustalo od rešenja iz Nacrta vezanih za pretresanje prostori-ja bez sudskog naloga i naglasilo se da će u toj oblasti na snazi osta-ti pravni režim propisan Zakonom o krivičnom postupku.

Slične garancije nisu nedvosmisleno date u vezi biometrijskog nadzora, ali je u kasnijim obraćanjima javnosti pominjano da će se na njega primenjivati postojeći pravni okvir, vezan za posebne metode dokazivanja predviđen Zakonom o krivičnom postupku (ZKP).

184 <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/5097993/ana-brnabic-javna-rasprva-zakon-unutrasnji-poslovi.html>

Ovakva obećanja, međutim, nisu u dovoljnoj meri razrešila pitanje korišćenja mera biometrijskog nadzora pošto bi za njihovo pravno regulisanje morao biti prethodno menjan sam ZKP koji ih ni ne propisuje u delu koji se odnosi na posebne dokazne radnje.

Iz navedenog se može zaključiti da Vlada nije odustala od uvođenja mera biometrijskog nadzora u pravni poredak Republike Srbije, uprkos strahovima da bi njihovo “normalizovanje” moglo biti zloupotrebjeno i bez bilo kakvih garancija same vlade da će preduzeti delotvorne mere da spreči takvu zloupotrebu.

U ovom trenutku Nacrt zakona se i dalje nalazi na “doradi” i nije izvesno kada će na javnu raspravu biti pušten novi, doradeni, kao i, da li će nakon dorada biti otklonjena sva sporna rešenja na koja je javnost ukazivala u prvom nacrtu.

POLITIČKA INSTRUMENTALIZACIJA GRANIČNE POLICIJE

Tokom 2022. i 2023. godine došlo je do zapaženog porasta broja slučajeva kada je granična policija – bez vidljivog i uverljivog obrazloženja – pribegavala zadržavanju na graničnim prelazima lica koja su svojim javnim istupanjem iznosila kritike na račun politike zvaničnog Beograda. U okviru toga, razlikuju se dve vrste situacija.

Prva se odnosi na naizgled neselektivno zadržavanje državljana Republike Srbije prilikom prelaska državne granice. U ovim slučajevima često su ovakvim merama bile podvrgavane istaknute političke ličnosti i članovi njihovih porodica. Možda najupečatljiviji primer takve prakse bilo je zadržavanje Rade Trajković, političarke s Kosova, prilikom graničnih kontrola koje su u jednom slučaju – prilikom prelaska granice na administrativnom prelazu Merdare u decembru 2022. godine – trajala i duže od 24 sata.¹⁸⁵

Sličnim kontrolama prilikom prelaska državne granice, iako ne toliko dugim, bila je podvrgnuta i njena kćerka na graničnom

185 <https://www.danas.rs/vesti/politika/vise-od-12-sati-zadrzana-na-prelazu-rada-trajkovic-i-dalje-ne-moze-da-se-vrati-u-srbiji-sa-kosova-ukljucena-i-bia/>

prelazu na aerodromu Nikola Tesla, kao i sama Rada Trajković, nakon nešto manje od 3 meseca od prvog takvog zadržavanja na administrativnom prelazu Merdare.

Osim Rade Trajković, sličnom “posebnom” tretmanu granične policije bio je podvrgnut i Momčilo Trajković, takođe političar s Kosova,¹⁸⁶ kao i Zdravko Ponoš, lidera partije Srbija Centar.¹⁸⁷

Ponošev slučaj iz 2022. godine bio je naročito zapažen u javnosti, pošto je on bio protivkandidat predsedniku Aleksandru Vučiću na predsedničkim izborima koji su bili održani ranije te godine.

Posebno je važno istaći da granična policija nije dala zvanično objašnjenja ni za jedno od ovih zadržavanja, koja su u mnogo čemu odudarala od redovnih graničnih kontrola, a koja su, svako u svoje vreme, bila predmet velikog interesovanja i zabrinutosti javnosti.

Posebnu grupu slučajeva neprimerenog postupanja granične policije čine incidenti koji se odnose na postupke prema stranim državljanima nakon kojih je tim pojedincima – bez gotovo bilo kakvog suvislog objašnjenja – zabranjivan ulazak u Republiku Srbiju.

Prvi takav zabeleženi slučaj bilo je zadržavanje Domagoja Margetića, hrvatskog istraživačkog novinara, koji je u Srbiju dolazio kako bi promovisao svoju knjigu rađenu na osnovu beleški ostalih iza pokojnog advokata Vladimira Cvijana.¹⁸⁸

Sam Margetić je vest o svom zadržavanju na graničnom prelazu objavio 8. juna 2023. godine. Prilikom tog zadržavanja sa Margetićem su, u okviru “redovne granične kontrole,” razgovarali i pripadnici Bezbednosne-informativne agencije. Nakon “redovne kontrole” – koja je zvanično trajala nedelju dana! – Margetiću je zabranjen ulazak u Srbiju zbog “zaštitnih mera udaljenja i mere bezbednosti proterivanja stranaca.”

186 <https://n1info.rs/vesti/mera-zastrasivanja-momcila-trajkovica-na-prelazu-merdare-zadrzali-dva-sata/>

187 <https://www.glasamerike.net/a/balkan-srbija-granica-batrovci-opozicija-zdravko-ponos-zadrzavanje-bia-policija-vulin/6707189.html>

188 <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/343313/Policija-drzala-hrvatskog-novinara-Margetica-sedam-sati-na-srpskoj-granici.html>

Iako je u pojedinim opozicionim medijima izveštavano o ovom događaju, tada nije posvećena posebna pažnja okolnosti da je sama zabrana ulaska u zemlju Margetiću bila nezakonita. Za zabranu ulaska naime, bilo je neophodno da je takva mera Margetiću izrečena na osnovu pravnosnažne osuđujuće presude za krivično delo počinjeno na teritoriji Srbije, dok je Margetić, u vreme donošenja odluke o zabrani ulaska, u Srbiji bio neosuđivano lice.

Pitanje zakonitosti postupanja granične policije i zabrane ulaska u zemlju po ovom osnovu izbilo je u prvi plan kada je Peteru Nikitinu, osnivaču Ruskog demokratskog društva u Srbiji i antiratnom aktivisti, zabranjen ulazak u Srbiju mesec dana kasnije.¹⁸⁹

Nikitinov slučaj bio je poseban i po tome što je ova zabrana bila izrečena licu kome je Ministarstvo unutrašnjih poslova ranije, kao strancu dalo dozvolu za stalno nastanjenje na teritoriji Republike Srbije.

Nakon jedne noći provedene na aerodromu Nikola Tesla, i burne reakcije koje je njegovo zadržavanje izazvalo u javnosti i među organizacijama civilnog društva, Nikitinu je dozvoljeno da uđe u Srbiju, iako odluka o zabrani ulaska u zemlju nikada nije formalno stavljena van snage.

Možda najbelodaniji slučaj političke zloupotrebe granične policije u ovakvim slučajevima predstavlja zabrana ulaska u Srbiju Jovani Marović, bivšoj ministarki za evropske integracije u vladi Crne Gore.¹⁹⁰

Slično kao i u slučajevima Margetića i Nikitina, Jovani Marović je na graničnom prelazu odbijen ulazak u Srbiju, a takva odluka je pravdana time da ona "predstavlja pretnju po nacionalnu bezbednost Srbije". U čemu se sastojala ova pretnja nikada nije zvanično objašnjeno niti obrazloženo. Ali valja istaći da je Jovana Marović kreula u Beograd, kako bi svojim prisustvom podržala proteste koji

189 <https://n1info.rs/vesti/bia-zabranila-ulazak-u-srbiju-ruskom-antiratnom-aktivisti-koji-zivi-u-beogradu/>

190 <https://www.glasamerike.net/a/jovana-marovic-srbija-zabrana-ulazak/7238320.html>

su tada organizovani širom Srbije nakon masovnog ubistva u OŠ Vladislav Ribnikar i u okolini Mladenovca.

Kao ni u slučaju graničnih kontrola domaćih državljana, nikada nije pruženo zvanično obrazloženje zbog čega je ovim ljudima bio zabranjen ulazak u Srbiju.

Iako institucionalni odgovor nikada nije bio pružen, iz komentara visokih državnih zvaničnika o ovim slučajevima moglo se zaključiti da su motivi za ove kontrole i zabrane prevashodno bili rukovođeni političkim razlozima.

PROGANJANJE RUSKOG DEMOKRATSKOG DRUŠTVA

Rusko demokratsko društvo (RDD) je nevladina organizacija koja okuplja Ruse koji su nakon početka Putinove invazije na Ukrajinu našli utočište u Srbiji. Od početka agresije u februaru 2022. godine oni su učestvovali u antiratnim protestima koji su organizovani u Srbiji u kojima se pozivalo na prekid ruske agresije.

Ovaj politički angažman stavio ih je u fokus naših policijskih i bezbednosnih snaga koje su – uprkos zvaničnoj politici Republike Srbije koja je osudila rusku agresiju u Ujedinjenim nacijama – po dolasku Aleksandra Vulina na mesto direktora Bezbednosno-informativne agencije sistematski počele da zastrašuju članove ove organizacije, s namerom da spreče širenje njihovih antiratnih poruka, za koje su smatrali da bi mogle da ugroze odnose između Beograda i Moskve.

Osim već pominjanog zadržavanja Petera Nikitina, osnivača RDD, na graničnom prelazu na aerodromu Nikola Tesla i pokušaja da mu se zabrani ulazak u zemlju uprkos tome što ima uredno izdatu dozvolu za stalno nastanjenje, mete sličnih mera su bili i drugi članovi RDD kojima su zbog učešća u organizaciji skupova protiv ruskog rata u Ukrajini domaći policijski organi počeli da uskraćuju dozvole za boravak u Srbiji.

Ovo uskraćivanje dozvola najčešće je pravdano time da ta lica nisu prošla neophodne bezbednosne provere zbog čega bi njihov

dalji boravak u Srbiji “predstavljao opasnost po nacionalnu bezbednost”. Konkretna opasnost koju ovi pojedinci predstavljaju nikada nije bila jasno određena i ona ostaje nepoznanica i u sudskim postupcima koja su ova lica pokrenula protiv tih upravnih akata.

Nema preciznih podataka koliko u Srbiji ima Rusa koji su izbegli u Srbiju, kako bi izmakli regrutaciji i mobilizaciji u vojsku koja vodi agresorski rat u Ukrajini. Za Ukrajinke koji su u Srbiju izbegli nakon 24. februara 2022. godine Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije na svom veb sajtu vodi čak posebnu rubriku “Dnevnik ukrajinske krize”, gde je kao najnoviji, istaknut i podatak da je Vlada Republike Srbije 18. marta 2023. godine donela posebnu uredbu o pružanju pomoći izbeglicama iz Ukrajine, čije je trajanje oročeno na 19. mart 2024. godine.

Komesarka za izbeglice i migracije Republike Srbije Nataša Stanisavljević je, u izjavi za Novinsku agenciju Tanjug 6. decembra, istakla da je “u 2023. godini došlo je do smanjenja broja migranata, i da je tokom 2023, do početka decembra kroz Srbiju prošlo oko 104.000 ljudi što je smanjenje od 10 odsto u odnosu na 2022. godinu.

U prihvatnim centrima kojima rukovodi Komesarijat krajem novembra boravilo je 4600 migranata, što je, po rečima komesarke u odnosu na ukupnu operativnu popunjenost ispod 75 odsto.¹⁹¹

Komesarka je posebno naglasila podatak da je od 27. oktobra, policijskim akcijama u prihvatne centre, dislocirano više od 7500 migranata, nakon što se, uglavnom na području severne Vojvodine, kao dramatično prisutan pojavio bezbednosni problem u vezi sa ilegalnim grupama migranata. Tokom oktobra mediji su izveštavali o ozbiljnim oružanim, čak i višesatnim obračunima migrant-skih grupa, nakon kojih su usledile i akcije policije.¹⁹²

Na dan koga je pomenula i komesarka Stanisavljević – 27. oktobra mediji su objavili i vest da je na Televiziji Pink predsednik Srbije razgovarao s ministrom unutrašnjih poslova Bratislavom

191 <https://kirs.gov.rs/lat/aktuelno/broj-migranata-koji-je-prosao-kroz-srbiju-manji-za-10-odsto/4573>

192 Isto.

Gašićem, kome je u vezi sa iglegalnim migrantima predsednik države rekao da, “ili će da urade stvari koje moraju da urade, ili će on uvesti vojsku”: “Ako niste sposobni, doneću odluku o delimičnom angažmanu vojske, za 24 sata raščistićemo sve. Kad budemo uveli vojsku, onda ćete da vidite kako ti švreneri i kriminalci, i migranti kriminalci, kako će da polože oružje i da nestanu sa tog područja.”¹⁹³ Postaraćemo se na jedan ili na drugi način”, rekao je Vučić, navodeći da je “sit obećanja da je sve u najboljem redu”, a da akcije moraju biti takve da migrantima više nikada “neće pasti na pamet da koriste teritoriju Srbije za međusobne obračune”.¹⁹⁴

Ovako oštar iskaz predsednika usmeren ka čelniku MUP pojedini analitičari pripisivali su nervoznoj unutarstranačkoj atmosferi u SNS u susret decembarskim parlamentarnim izborima. Posle toga u medijima su se vesti o sukobima migranata proredile, dok je Srbija osim operativnih štabova za bavljenje migrantima u Somboru, Subotici i Kikindi, osnovala takve štabove i na granici prema Bugarskoj, u Pirotu, Bosilegradu, Dimitrovgradu i Babušnici, kao i prema Severnoj Makedoniji, i u Preševu, prema Kosovu.

PROGON UZBUNJIVAČA U POLICIJI

U ovom izveštaju potrebno je navesti još nekoliko bitnih stvari koje dopunjavaju sliku stanja u prethodnoj godini.

Već duže od dve i po godine Policija Srbije nema direktora. Ovo s jedne strane, pokazuje suštinski i stvarni odnos prema temi reforme policije, kao i oklevanje i nesposobnost vlasti da unutar profesionalnog kadra u policiji, policijaca od karijere, pronađe pouzdanu i uglednu osobu.

Velika ovlašćenja koja ima direktor policije poverena su, posebnim uredbama Vlade, Bratislavu Gašiću. Time je ministru omogućeno direktno i netransparentno kadrovanje, unapređivanja i smenjivanja u svim sektorima MUP.

193 <https://insajder.net/prenosimo/vucic-ako-policija-ne-moze-da-resi-problem-sa-oruzanim-obracunima-migranata-angazovacu-vojsku>

194 Isto.

Istovremeno, prema podacima Državne revizorske institucije, protiv Ministarstva unutrašnjih poslova vodi se 15.133 sudska spora, potencijalne vrednosti 5,6 milijardi dinara.¹⁹⁵

Samo tokom prošle godine MUP je na ime novčanih kazni i penala po rešenju sudova isplatio 2,2 milijarde dinara i još 88,9 miliona dinara štete za povrede, ili štete koje su naneli državni organi – od kojih je 14 miliona dinara isplaćeno na ime štete neopravdano osuđenim osobama – pokazuje izveštaj državnih revizora koji su kontrolisali poslovne knjige ovog ministarstva za prošlu godinu.¹⁹⁶

Ove podatke objavio je je inspektor MUP u penziji Predrag Simonović, koji je, prešao put od jednog od najuglednijih, višestruko nagrađivanih pripadnika MUP, do uzbunjivača – borca protiv kršenja zakona u policiji.

On je javnosti predočio i podatake koje je tražio na osnovu zakona o dostupnosti informacija od javnog značaja, a koji pokazuju da je od početka 2012, do kraja 2022, Ministarstvo unutrašnjih poslova isplatilo na ime novčanih kazni i penala po sudskim rešenima, kao i na ime naknade štete za povrede ili štetu nanetu od strane državnih organa, gotovo 17 milijardi dinara, što je po trenutnom kursu više od 144 miliona evra.¹⁹⁷

U periodu 2022–2023, u javnosti i medijima gotovo su neprekidno prisutni novinski izveštaji s temom o sudskim postupcima vođenih protiv pojedinaca iz policije koji su javno ukazivali na nepravilnosti u radu Ministarstva unutrašnjih poslova, kao i onih policijskih službenika koji su imali zapaženiju ulogu u istragama u nekim od najznačajnijih postupaka koji se trenutno vode pred Specijalnim odeljenjem Višeg suda u Beogradu.

Zajedničko im je bilo to što je u svim slučajevima bilo reči o pojedincima koji su bilo svojim javnim istupima, bilo obavljanjem svojih redovnih zadataka, ukazivali na osnovanu sumnju o

195 <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-zemlje/mup-tuzena-strana-u-preko-15-hiljada-sporova>

196 Isto.

197 <https://www.vreme.com/vesti/u-novom-broju-mup-nikad-nije-bio-ovoliko-kriminalizovan/>

povezanosti visoko pozicioniranih pojedinaca iz sektora bezbednosti s kriminalnim krugovima, kao i na zloupotrebe u rukovođenju ovim sektorom koje bi, da se oni nisu oglasili, ostale sakrivene od očiju javnosti.

Među najznačajnijim slučajevima ovakvog postupanja mogu se ubrojati sudski postupci protiv Milana Dumanovića i Mladena Trbovića koji su ukazivali na nezakonito slanje policijskih snaga u Potočare (Srebrenicu).¹⁹⁸

Pažnja javnosti u izveštajnom periodu posebno je bila okrenuta mukotrpnim pokušajima brzine puža, u razotkrivanju zbivanja u aferi Jovanjica, otkrivanja plantaže marihuane, u koju su bili umešani i pripadnici civilnih i vojnih obaveštajnih službi.

Za javnost je posebno iritantna bila smena baš onih inspektora policije koji su razotkrili čitavu aferu, a koji su prebačeni na druge poslove, pri čemu su mediji posebno ukazivali na činjenicu da je jedan od njih ugrožen i pretnjama fizičke eliminacije.¹⁹⁹

Paralelno sa svim ovim – i sudbini uzbunjivača i revnosnih policajaca – drugi pojedinci neometano su napredovali u policijskoj hijerarhiji, iako je postojalo mnoštvo indicija o njihovoj povezanosti s organizovanim kriminalnim grupama.

Istraživački portal KRIK tako je u javnost izašao sa detaljima koji ukazuju na potencijalne veze žandara Nenada Vučkovića s kriminalnom grupom Veljka Belivuka, a u vezi kojih se – naizgled – ne preduzimaju bilo kakve radnje, niti postoje naznake da će ih nadležno tužilaštvo u dogledno vreme preduzeti.²⁰⁰

Na početku ovog teksta pomenuta je “mala rokada”. Ista takva je svojevremeno bila primenjena i između nekadašnjeg ministra unutrašnjih poslova (Nebojše Stefanovića) i tada ministra vojske (Aleksandra Vulina).

198 <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2022/4/1/bivsi-policaјci-u-slucaјu-potocari-oslobodjeni-optuzbi>

199 <https://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Smijenjeni-inspektori-koјi-su-otkrili-aferu-Jovanjica/786471>

200 <https://www.krik.rs/veze-belivukove-grupe-u-policiјi-samo-zagrebane/>

Stefanović je međutim iščezao iz bezbednosnog trougla. I on i njegova saradnica Dijana Hrkalović optuživani su za prisluškivanje predsednika Srbije i pozvezanost s kriminalnim grupama i ozloglašenom Belivukovom grupom. Tokom vremena optužbe na račun Stefanovića, koje su nekad danima “krasile” naslovnice tabloida su utihnule, dok je sudski proces protiv Hrkalovićeve, koju brani advokat – jedan od javnosti poznatih članova SNS vrhuške, u toku, i ne može se prognozirati kako će i kada će biti završen.

Uz sve ovo trebalo bi pomenuti da je civilna, demokratska i parlamentarna kontrola bezbednosnih službi formalna i daleko od ciljeva i prakse koji su bili u perpektivi početaka i pokušaja demokratske tranzicije u Srbiji, s kojima je ona trebalo da napreduje ka EU.

VIII – VOJSKA ZA PROMOCIJU VLASTI

Vojska Srbije (VS) je snažan oslonac vlasti u izgradnji pozitivne slike pred domaćim javnim mnjenjem. To se ostvaruje vrlo čestim prikazima vojne moći u prisustvu državnog vrha uz televizijske direktne prenose. Redovne aktivnosti usmerene su na prikaze u kontekstu promocije prestiža vlasti, primarno predsednika Aleksandra Vučića. Njemu se vodeće ličnosti Ministarstva odbrane i VS obraćaju titulom “vrhovni komandant” koju pozitivno pravo ne poznaje. Oni koji koriste tu titulu nadaju se da će biti “prepoznati” za postavljenja na vodeća mesta.

U prvi plan se stavlja modernizacija VS. Unutrašnji problemi povezani primarno sa odlivom kadrova prikrivaju se odsustvom pristupa informacijama o realnom stanju unutar odbrambenog sistema. Srbija je jedina zemlja u širem regionu koja ne objavljuje podatke o sumarnom brojnomo stanju Ministarstva odbrane i oružane sile i odnosa popune po formaciji i stvarne popune.

PERSONALIZOVANI UTICAJ POLITIKE

Pod snažnim pritiskom vladajuće partije Srpske napredne stranke (SNS) VS je veoma zatvorena u odnosu na praksu do 2012. godine. Posledice podloženosti vojnog vrha politici očigledne su, jer su dovele do dramatičnog narušavanja principa rukovođenja i komandovanja koji je prepušten politici i civilima. Stalno se ističe da se postupa po Vučićevim naredbama, bilo da je reč o vežbama, bilo o kriznim situacijama, kao što su to bili dani nakon incidenta u Banjskoj – 2. oktobra 2023: ministar odbrane Miloš Vučević javno je rekao da će “Vojska Srbije, ukoliko dobije naredbu od

predsednika Srbije Aleksandra Vučića, kao vrhovnog komandanta, da njene jedinice uđu u teritoriju Kosova i Metohije, kao dela Srbije, takav zadatak izvršiti...”²⁰¹ Vrlo slična atmosfera viđena je u proleće 2023, posle incidenata na severu Kosova i intervencije Kosovske policije – 26. maja 2023. godine objavljeno je da je predsednik Vučić izdao naredbu da se podigne borbena gotovost VS na najviši nivo.²⁰²

Ministar odbrane Vučević koji je preuzeo taj resor u oktobru 2022. godine u javnosti ima stav čoveka koji sledi svog lidera Vučića. U državnoj administraciji on je i prvi potpredsednik Vlade. U partijskoj strukturi, Vučević je na čelu SNS. U sistemu odbrane nema indikatora da se oseća važnost ministra za razliku od vrlo snažnog uticaja njegovog pomoćnika za materijalne resurse Nenada Miloradovića koji ima faktičku kontrolu nad nabavkama naoružanja, zatim u poslovima razvoja koje vodi Vojnotehnički institut (VTI) iz Žarkova. On ima važan “kontrolni paket” u odbrambenoj industriji, jer fabrike u državnom vlasništvu imaju tročlani nadzorni odbor koga čine oficiri izabrani u Miloradovićevom kabinetu. On nameće odluke otresitim postupcima sa referencom čoveka od Vučićevog najvišeg poverenja. Izvori iz Ministarstva odbrane navode da se vrlo retko njegov potpis nalazi na dokumentima. Većina važnih pitanja rešava se nametanjem stava i verifikacijom u okviru sistema bez formalnog povezivanja sa Miloradovićem.

Na brojnim demonstracijama naoružanja Miloradović uvek dominira i kreće se pored Vučića. Čini se da je kulminacija Miloradovićevog uticaja bila izložba naoružanja “Partner 2023”, održana u Beogradu 25–28. septembra 2023. godine, na kojoj je on lično dominirao kao domaćin.²⁰³

201 <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/354413/Vucevic-Vojaska-Srbije-bi-ukoliko-dobije-naredbu-od-predsednika-Vucica-usla-na-teritoriju-Kosova.html>

202 <https://www.tanjug.rs/srbija/politika/32395/vucic-izdao-naredbu-da-se-podigne-borbena-gotovost-vojske-srbije-vest>

203 <https://www.instagram.com/p/CxvhIumMhw0/?ref=BRIN10>

MODERNIZACIJA

Od decembra 2016. godine kada su potpisani prvi veći ugovori sa stranim partnerima, pokrenut je obiman proces modernizacije VS. Presudan uticaj na izbor sredstava čini se, ima politika i to se prikriva neobjavljivanjem dugoročnog plana nabavki, kako to čine ostale zemlje regiona. Na pitanje da li nešto predstavlja prioritet odgovor je uvek – “da”, ali je poverljivo da se zna šta piše u planu. Iza te atmosfere je Miloradović koji uglavnom postupa ad hoc, odnosno vrlo često menja glavni tok planova. Na primer, borbeno vozilo M-20, 2020. godine predstavljeno je kao sredstvo za prevoz pešadijskog odeljenja i onda je “evoluiralo” u vozilo voda za vatrenu podršku pešadijske čete. U međuvremenu predstavljeno je kao alternativa za novoizrađene M-20 vozilo nazvano M-21, izrađeno prepravkom vozila iz osamdesetih godina prošlog veka.

Miloradović lično nameće neobična rešenja u izboru naoružanja od kojih je najradikalnija ideja da VS jedina na svetu prihvati kalibar 6,5×39 mm (tzv. Grendel) kao osnovni, za pešadijsko naoružanje. Od 2016. godine radi se na projektu modularne automatske puške sa promenjivom cevi, jer najpre će se koristiti stare zalihe municije 7,62×39 mm, a zatim, posle utroška tih rezervi preći će se na cev za kalibar 6,5×39 mm. Takva zamisao predstavlja presedan u svetskim okvirima, jer se sve armije trude da unificiraju kalibar sa saveznicima, odnosno potencijalnim izvorom popune municijom. Sada VS ima praktičan problem, jer je nasledila znatne količine automatskih pušaka i puškomitraljeza iz jugoslovenske ere u kalibru 7,62×39 mm, a istvoreneno se koristi naoružanje u kalibru 5,56×45 mm – domaće puške M21, belgijske SCAR-L i nemačke HK-416 i G36. Sada Miloradović nameće treći kalibar i pod njegovim pritiskom fabrika Zastava oružje 2023. godine radila je na izradi nulte-serije od 2000 komada.

Iz domaće proizvodnje u periodu jesen 2022 – jesen 2023, uvedena je treća baterija od šest samohodnih haubica M15 (Nora-B52) u standardnom NATO kalibru 155 mm. Sada Mešovita artiljerijska brigada u Nišu ima divizion od tri baterije sa 18 haubica.

Modernizovane su neke od baterija višecevnog lansera raketa M77 Oganj 128 mm na digitalizovani model M17 i samhoodnih haubica 2S1 122 mm sovjetskog porekla u varijantu 2SIM.

Nastavljena je ranije pokrenuta proizvodnja borbenih vozila – točkaša Lazar 3 u varijanti sa mitraljezom 12,7 mm i sada se u VS nalazi orijentaciono 40 komada, podeljenih u četiri čete, svaka u po jednom pešadijskom bataljonu u bazi “Jug”, odnosno garnizonima Vranje, Raška, Zaječar i u bataljonu iz Loznice koji tehniku privremeno drži u Sremskoj Mitrovici, do završetka radova na infrastrukturi u matičnoj kasarni.

U serijskoj proizvodnji je borbeno vozilo Miloš koje je od početka 2021. godine u naoružanju 72. SO Brigade i tokom 2023. godine pojavilo se kao sredstvo iz inventara i 63. Padobranske brigade.

Jedinice protivvazdušne odbrane dobile su 2023. godine najmanje jednu bateriju nove podvarijante samohodnog oruđa 40 mm PASARS sa motorom Cummins od 254 kW (340 KS).

Ostali programi modernizacije složenih borbenih sistema su u različitim fazama razvoja, ali se na javnim prikazima insistira da su u naoružanju. Na prikazu naoružanja “Granit-2023” održanom 22. aprila 2023, na batajničkom aerodromu predstavljena je neobično velika količina sredstva od kojih je, na prvi pogled, deo bio izložen samo da bi se stvorila slika o masovnosti proizvodnje u domaćim fabrikama i prikrilo kašnjenje važnih programa, kao što su modernizacija tenka M-84 i borbenog vozila pešadije M-80A.²⁰⁴ Za sada su viđeni samo prototipovi modernizovanih tenkova M-84AB1 i AB2 i vozila M-80AB1, ali na aerodromu su bili “serijski” primerci koji su standardna vozila, vidljivo na brzu ruku, prebojana i prekrivena maskirnim mrežama da se ne bi videlo da su bez novih sistema karakterističnih za usavršenu tehniku.

Od novih sredstava iz uvoza nabavljeni su kineski dronovi CH-95 za izviđačke zadatke i vatrenu podršku sa laserski vođenim raketama, sa autonomijom od 25 h i korisnom nosivosti 200 kg. Iz Francuske su stigli laki prenosni raketni sistemi PVO Mistral 3+ u

²⁰⁴ <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/prikaz-sposobnosti-vojske-srbije-granit-2023-na-vojnom-aerodromu-u-batajnici-22-aprila/>

podvarijantama za lanserom na tronošću koji se postavlja na zemlju ili pogodno vozilo (na izložbi naoružanja “Partner 2023” viđeno je rešenje sa ugradnjom na vozilo Zastava NTV), ili na sistem PASARS.

U domenu avijacije za VS izrađena su u Erbasovoj fabrici u Seviji dva primerka C-295MW namenjena za prevoz ljudi i materijala i za desante padobranaca.²⁰⁵

Od francuskog Talesa nabavljeni su novi osmatrački radari velikog dometa GM400 maksimalnog dometa do 515 km i GM200 dometa do 250 km za sistem vazdušnog osmatranja i javljanja koji sada ima stare američke radare AN/TPS-70 i britanske sisteme serije S-600 na položajima Stari Banovci, Kačarevo, Sombor, Zlatibor i Niš.²⁰⁶ Radari kratkog dometa GM60 dometa 120–150 km predviđeni su za osmatranje za račun jedinica PVO.

Na listi zemalja od kojih se nabavlja naoružanje su i SAD – od američke firme AM Dženeral nabavljeno je 118 terenskih vozila HMMWV, direktnim ugovorom.

U jesen 2023. godine sa Kipra su primljeni polovni borbeni helikopteri Mi-35P.²⁰⁷ To je u tehničkom smislu kontraverzan posao, jer je reč o letelicama koje su proziveđene 2001. i 2003. godine i moraće uskoro na remont koji mogu da urade samo ruske firme. Navodno, posao je zaključen kao razmena za domaće nove višecevne lansere raketa Tamnava i zato je potencijalna ekonomska korist od kasnije prodaje raketa i dodatnih lansera presudno uticala na procenu da se uzme stara tehnika.

U odnosu na period do 2022. smanjen je priliv stranog naoružanja, jer je znatan deo ugovora potpisanih 2021, bio sa Ruskom Federacijom. Očigledno, loša obaveštajna procena uticala je na stav da se pokuša nabaviti tehnika iz zemlje koja se u to vreme

²⁰⁵ <https://aero.telegraf.rs/vojna-avijacija/3754531-sutra-stize-u-srbiju-airbus-c-295>

²⁰⁶ <https://tangosix.rs/2023/16/06/ekskluzivno-alesovo-prisustvo-u-srbiji-ne-prolazi-ispod-radara/>

²⁰⁷ <https://militaristikablog.wordpress.com/2023/03/27/kiparski-jurisni-helikopteri-mi-35p-za-srbiju/>

pripremala za rat i o tome se izveštavalo u otvorenim izvorima. U okolnostima međunarodne izolacije Rusije ugovori nisu realizovani i sad je otvoreno pitanje kako da se sa sistemima sa treće strane nadomesti potrebna tehnika. Primer su sistemi PVO kratkog doмета, jer sada VS ima samo jednu bateriju ruskog savremenog sistema Pancir-SIE. Naručene su dve dodatne baterije koje su sada zbog ratnih okolnosti stvar na koju se mora zaboraviti. Zbog toga su otvoreni pregovori s Kinom i kao alternativa za Pancir-SI izabran je sistem HQ-17A zone uništenja po daljini, do 15 km i visini, do 10 km.

Poslednja pošiljka pre rata u Ukrajini primljena u decembru 2021. godine bila je prva od više planiranih tranši protivoklopnog vođenog raketnog sistema 9K135 Kornet-EM. Sada se mora tražiti nova raketa, jer u inventaru VS uglavnom su rakete Maljutka i Fagot izrađene osamdesetih godina.

OBNOVA VEŽBI SA NATO

U domenu međunarodne vojne saradnje primetno je skretanje ka NATO u okviru niza zajedničkih vežbi u bilateralnom formatu sa SAD i dinamične protokolarne aktivnosti.²⁰⁸ Posle Ruske invazije na Ukrajinu na sednici Vlade Srbije održanoj 27. februara 2022, odlučeno je da se u kontekstu vojne neutralnosti i pritisaka kojima je zemlja izložena prekinu sve planske i vežbovne aktivnosti. Zaključeno je da se neće preduzimati vojno-vojna saradnja do daljnje. Sredinom 2023. godine ponovo su pokrenute aktivnosti sa članicama NATO. U Bugarskoj, na poligonu Šabla, izvedeno je bojevo gađanje posluga raketnih sistema PVO Neva-M i Kub-M. Piloti MiG-29 doleteli su iz Batajnice u bugarsku bazu Graf Ignatievo i sa kolegama iz tamošnje jedinice uvežbavali su gađanje sa raketama vazduh-vazduh. U saradnji sa američkom vojskom održana je vežba "Platinasti vuk 2023" u bazi "Jug" na jugu Srbije.

²⁰⁸ <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-vojna-vezba-platinasti-vuk-nato/32455592.html>

KOSOVSKA SITUACIJA

Primetne aktivnosti VS u periodu od jeseni 2022, do jeseni 2023, bile su *show of force* na prostoru koji vodi prema Kosovu. U više navrata preduzimane su mere prevođenja dela snaga VS u povišenu borbenu gotovost i razmeštaj pojačanja sa težištem na garnizonima Novi Pazar i Raška pored tamošnjih jedinica – 28. Mehanizovanog bataljona i 21. Pešadijskog bataljona. To se pretvorilo gotovo u ritual i svaki put je prilika iskorišćena za prikaz prestiža i moći političkog vođstva koje se snima sa sredstvima ratne tehnike u pozadini i šalje sliku o snazi sile koju su stvorili.

- Vežba nazvana “Manevri 2022” prekinuta je nakon sednice Saveta za nacionalnu bezbednost održane 27. oktobra 2022.²⁰⁹ godine na temu pogoršane situacije na Kosovu. Kriza je bila “vatreno krštenje” novog ministra Vučevića. Dva lovca MiG-29 letela su 1. novembra u blizini administrativne linije i provladini mediji objavili su da su oni bili na presretanju dronova koji dolate sa Kosova. Vučević se 2. novembra pojavio na RTS i ogradio se od zamisli da se MiG-29 pošalju na takav zadatak. Tog dana navodno je jedan dron prizemljen kod kasarne u Raškoj primenom elektronske puške. Tema je dobila prvorazrednu važnost u medijima i tumačena je kao potvrda agresivnosti kosovskih vlasti. Slučaj nije razjašnjen, jer je zvanično saopšteno da će VBA, kad završi svoj deo posla izvestiti o čemu je reč i tema je namerno potisnuta na marginu. Kod zainteresovane stručne javnosti ostala je sumnja da se radilo o neistinitom izveštavanju u korist medijske promocije vlasti.
- Bobrena gotovost podignuta je i 11. decembra 2022. godine i Vučić je nakon sednice Saveta za nacionalnu bezbednost rekao da su “preduzete odgovarajuće mere na zaštitu naše otadžbine i da je u skladu sa tim izdao najvažnija naređenja”. Povod je bio ulazak Kosovske policije na sever Kosova.

209 <https://www.mod.gov.rs/lat/19377/odrzana-sednica-saveta-za-nacionalnu-bezbednost-19377>

- Na fonu turbulentne atmosfere oko sastanka u Briselu u noći 27/28. februar 2023. ponovo je podignuta borbena gotovost dela snaga VS.
- Nova kriza počela je 26. maja 2023. godine kad su ponovo pokrenuta pojačanja za jedinice razmeštene na jugu Srbije.²¹⁰ Povod je bio ulazak Kosovske policije u Zvečan. Zadatak da smiri atmosferu obavio je Ivica Dačić koji je 27. maja rekao da nema plana za intervenciju VS na Kosovu i da je cilj da se bude u pripravnosti “za sve scenarije”.²¹¹
- Posle incidenta u Banjskoj 24. septembra 2023, jedinice VS su pokrenute, ali po prvi put reagovao je strani faktor i naredio da se vrate u matične kasarne.²¹² U senci su ostale poruke sa konfrencije za štampu održane 2. oktobra na kojoj je ministar Vučević, osim fraza o izvršavanju naređenja u prvi plan stavio odličnu saradnju VS sa KFOR i priznao ulogu međunarodnih snaga u zaštiti Srba na Kosovu. Vrlo jasno izrečena je poruka da će Srbija raditi na deeskalaciji.²¹³ Prvi put od 2017, od kada se počelo s praksom da se u svakoj krizi podiže borbena gotovost i šalju pojačanja na jug, dati su podaci o brojnoj veličini snaga na jugu – načelnik Generalštaba general Milan Mojsilović rekao je da je reč o 8350 osoba. Ublažena je važnost aktuelnih aktivnosti podatkom da su u decembru 2022, i u maju 2023, iz VS na terenu imali u obe krizne situacije po 14.000 ljudi.²¹⁴ Po zahtevu stranog faktora predloženo je da nema veće koncentracije snaga i 5.

210 <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-ministar-odbrane-kosovo/31474837.html>

211 <https://n1info.rs/vesti/dacic-necemo-intervenirati-na-kosovu/>

212 <https://www.sd.rs/vesti/kosovo/bela-kuca-pozvala-na-povlacenje-srpske-vojske-vasington-trazi-od-nasih-snaga-da-napuste-2023-09-29>

213 <https://www.slobodnaevropa.org/a/milos-vucevic-kfor-vojska-srbije/32621398.html>

214 <https://www.politika.rs/sr/clanak/575059/Mojsilovic-Nije-bilo-pojacane-borbene-gotovosti-Vojske-Srbije-samo-pojacano-prisustvo>

oktobra američki ambasador Kristofer Hil obišao je kasarne u Raškoj i Novom Pazaru da se uveri da je tako. Ta poseta je odraz stanja rajinskog mentaliteta koji vlada u rukovodstvu – pred strancima (jačim) pokazuje se podložnost autoritetu, a domaćem javnom mnjenju se podatire navodna nadmoć i samouverenost.

ZATVARANJE INFORMACIJA

Trend zatvaranja pristupa relevantnim informacijama nastavio se i tokom 2023. godine odlukom da se u Službenom vojnom listu (SVL) ne objavljuju personalni podaci – proizvođenje u čin i penzionisanje i postavljenja za koja je predviđen generalski čin.²¹⁵ Takođe, ministar je potpisao odluku po kojoj je podignut nivo tajnosti podataka na “strogo poverljivo” za dokumente koji se odnose na popunu sistema odbrane u miru, formacijsko brojno stanje i postojeće stanje kadra sistema odbrane. U toj odluci naglašava se da bi otkrivanjem informacija neovlašćenom licu nastala šteta po bezbednost države. Takođe, 13. oktobra odlukom ministra potpisana je odluka da se podaci o elementima formacijskih mesta oficira i podoficira označe kao “interni”. Ranije su tablice koje pokazuju čin i položajnu grupu u odnosu na formacijska mesta objavljivani u SVL. Analizom tih podataka moglo se doći do saznanja da se, na primer, formira treći bataljon u 72. Brigadi za specijalne operacije ili strukture raketnog divizionu za PVD koji je popunjen sa kineskim raketnim sistemom FK-3. Stav Ministarstva naveden u obrazloženju odluke o tome da se ubuduće ti podaci tretiraju kao tajni je da ne treba da budu javni, jer je ograničavanje pristupa “značajnije od interesa za slobodan pristup informacijama od javnog značaja”.

U atmosferi prikrivanja relevantnih podataka o osetljivim temama, kao što je popuna VS, ne može se realno analizirati politički

²¹⁵ <https://www.vreme.com/vreme/kamufliranje-stvarnog-brojnog-stanja/>

vrlo osjetljiva tema prijema dodatnih vojnika za specijalne snage koja je preduzeta po Vučićевой naredbi od 25. decembra 2022. godine. Cilj je prema izjavama zvaničnika, da do decembra 2024. godine u tim jedinicama bude 5000 ljudi, ali nije jasno na što se to odnosi: da li struktno na 72. Brigadu, 63. Brigadu i Odred vojne policije specijalne namene Kobre, ili kako je Vučić u nekim izjavama rekao i na izviđačke jedinice i možda, gotove snage uključujući neke od tenkovskih, mehanizovanih, artiljerijskih i ostalih bataljona.

IX – OBRAZOVANJE: PROBLEM PSEUDOMORFOZE

“Budućnost svake zemlje zavisi od spremnosti njenih građana za što uspešnije savladavanje izazova koje nose 21. vek, ubrzani tehnološki razvoj, uznapredovala globalizacija i poremećaji velikih razmera (npr. pandemija i klimatske promene), a koji se pre svega ogledaju u neizvesnosti. S obzirom na to da je jedino izvesna i predvidiva upravo nepredvidivost promena i napretka u narednoj deceniji, sistem obrazovanja mora uspešno da gradi kapacitete mladih ljudi, tako da po izlasku iz sistema obrazovanja budu kompetentni za život i rad u 21. veku”. (Iz *Strategije razvoja obrazovanja i vaspitanja do 2030. godine*)

STRATEGIJA OBRAZOVANJA: NORMA KAO FORMA

Na predlog Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (u daljem tekstu: Ministarstvo), Vlada Republike Srbije usvojila je 3. juna 2021, *Strategiju razvoja obrazovanja i vaspitanja do 2030. godine* (u daljem tekstu: *Strategija*). Tom prilikom je naglašeno da se *Strategija* usvaja u cilju unapređivanja kvaliteta obrazovno-vaspitnog procesa, da je fokus na obrazovanju usmerenom na učenika i razvoju njegovih kompetencija, kao i na primenu savremenih pristupa, metoda i tehnika. Tokom javne debate o nacrtu *Strategije* predstavnici Ministarstva posebno su isticali da su ovim strateškim dokumentom obuhvaćeni važni ciljevi – povećanje obuhvata obrazovanje dece na svim nivoima, sprečavanje osipanja osetljivih grupa iz obrazovanja, bolji uspeh učenika, bolji program i bolja

podrška nastavnicima. Poseban akcenat stavljan je na jačanje veze između obrazovanja i tržišta rada.

U uvodnom delu teksta navodi se i da je *Strategija* “sveobuhvatni dokument javne politike u oblasti razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji koji uvažava i vrednuje postignute rezultate, promene u kontekstu od 2012. godine, kao i prepoznate potrebe za: 1) uključivanjem tema koje nisu bile deo postojećeg strateškog okvira, a čija je realizacija započeta u prethodnom periodu; 2) usaglašavanjem politika u obrazovanju sa naučnim, tehnološkim i održivim razvojem i savremenim kretanjima u društvu i ekonomiji; 3) usaglašavanjem propisa u obrazovanju sa međunarodnim dokumentima (dokumenti UN, EU, Saveta Evrope) i inicijativama, kao i sa novim strateškim okvirom Republike Srbije”²¹⁶.

Strategiju prate i akcioni planovi (za period od 2021, do 2023. godine, odnosno, od 2023, do 2026. godine) koji su njeni sastavni delovi. *Akcionim planovima* predviđene su konkretne mere i aktivnosti koje će se preduzeti radi obezbeđenja uslova da se definisani ciljevi ostvare. Akcionim planovima su određeni nosioci i partneri za sprovođenje tih mera, kao i rokovi i finansijska sredstva za njihovo sprovođenje, odnosno pripremljen je na propisani način i u formatu koji omogućava unos, a kasnije i praćenje i izveštavanje, *Jedinstveni informacioni sistem za planiranje i koordinaciju javnih politika*.

U *Strategiji* se navodi da su u konsultacijama učestvovali i predstavnici drugih institucija sistema, međunarodnih organizacija, nevladinih organizacija i medija: Republički zavod za javne politike, Ministarstvo za evropske integracije, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo zaštite životne sredine, SKGO, Privredna komora Srbije, pokrajinska Vlada, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, UNICEF, Britanski savet, Savet Evrope, OEBS, GIZ, Pestaloci fondacija, COP, CIP, Centar za integraciju mladih, Centar

²¹⁶ *Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja do 2030. godine*, Službeni glasnik RS, broj 63, od 23. junq 2021. godine (<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/63/1/reg>)

za prava deteta, NARNS, Romski obrazovni fond, Užički centar za prava deteta.

Osim toga, navedeno je da se Strategija temelji i na nizu relevantnih međunarodnih dokumenata, među kojima su: *Ciljevi održivog razvoja Agende 2030*, dokument je koji se odnosi na globalnu razvojnu agendu za period nakon 2015. godine. Ciljevi održivog razvoja odnose se na brojne društvene potrebe, uključujući i kvalitetno obrazovanje, za koje je neophodno “obezbediti inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti celoživotnog učenja”;²¹⁷ *Strategija za Zapadni Balkan (Strategy for the Western Balkans)*²¹⁸ koja ima fokus na sveobuhvatnim reformama, a posebno je naglašeno šest vodećih inicijativa među kojima je i digitalna agenda; *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (The Universal Declaration of Human Rights)* Članom 26. propisuje pravo na obrazovanje;²¹⁹ *Konvencija o pravima deteta (Convention on the Rights of the Child)* koju je Republika Srbija ratifikovala i tako preuzela obavezu da primenjuje mere za sprečavanje nasilja nad decom i obezbedi zaštitu deteta od svih oblika nasilja u porodici, ustanovama, institucijama i široj društvenoj sredini;²²⁰ *Povelja Evropske unije o osnovnim pravima (Charter of fundamental rights of the European Union – 2016/C 202/02)* u Članu 14. propisuje pravo na obrazovanje;²²¹ *Preporuka saveta o ključnim kompetencijama za celoživotno učenje od 22. maja 2018. (Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning)* u kojoj su navedene revidirane ključne kompetencije za celoživotno učenje i gde se navodi da je za razvoj kompetencija važan interdisciplinarni pristup;²²² *Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina* koja je usvojena

217 <https://rsjp.gov.rs/wp-content/uploads/Agenda-UN-2030.pdf>

218 https://ec.europa.eu/commission/news/strategy-western-balkans-2018-feb-06_en

219 <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>

220 <https://www.unicef.org/child-rights-convention>

221 Official Journal of the European Union C 202/389 – <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=EN>

222 Official Journal of the European Union C 189/1 – [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=LT](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=LT).

na sastanku Komiteta ministara Saveta Evrope ratifikovana 1998. godine i koja u Članu 12. sadrži obavezu države da preduzme mere u oblasti obrazovanja i istraživanja kako bi se negovala kultura, jezik i vera nacionalnih manjina i većine, da obezbede odgovarajuće mogućnosti za obuku nastavnika i dostupnost nastavnih učila, da olakšaju kontakte između učenika i nastavnika različitih zajednica i da obezbede jednaku mogućnost pristupa obrazovanju na svim nivoima za pripadnike nacionalnih manjina;²²³ *Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima*, ratifikovana 2005. godine, čime je država preuzela obavezu zaštite manjinskih jezika (obuhvaćeni su albanski, bosanski, bugarski, mađarski, romski, rumunski, rusinski, slovački, ukrajinski i hrvatski jezik);²²⁴ *Strategija obrazovanja za održivi razvoj UNECE* koja se u celini bavi održivim obrazovanjem i čiji glavni cilj jeste da motiviše i podrži države članice UNECE regiona da rade na razvoju obrazovanja za održivi razvoj i na integraciji ovog vida obrazovanja u formalni obrazovni sistem.²²⁵

S obzirom na, kako se navodi u *Strategiji*, “posvećenost Republike Srbije procesu evropskih integracija”, autori ovog dokumenta su nastojali da referišu na vrednosti, strateške prioritete i ciljeve obuhvaćene *Evropskim prostorom obrazovanja do 2030. godine*, te su se posebno oslanjali na: *Rezoluciju o novom strateškom okviru u oblasti obrazovanja i obuka do 2030. godine (ET 2030)*, gde se definiše vizija budućnosti obrazovanja i obuka kroz uspostavljanje pet glavnih strateških ciljeva koji se odnose na poboljšanje kvaliteta, pravednosti, uključenosti i uspeha za sve u obrazovanju i obukama; ostvarivanje celoživotnog učenja i mobilnosti za sve; poboljšanje kompetencija i motivacije u nastavničkoj profesiji; jačanje evropskog visokog obrazovanja; podrška zelenoj i digitalnoj

223 [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32021G0226\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32021G0226(01))

224 https://ec.europa.eu/info/files/european-pillar-social-rights-action-plan_en

225 Communication on a European Skills Agenda for sustainable competitiveness, social fairness and resilience

tranziciji u obrazovanju i obukama;²²⁶ *Stub socijalnih prava EU* i pripadajući *Akcioni plan* gde se navode ključni principi i prava od suštinskog značaja za ravnopravna i funkcionalna tržišta rada i sisteme socijalne zaštite;²²⁷ *Evropsku agendu za veštine* koja predstavlja petogodišnji plan da se pomogne pojedincima i preduzećima da razviju veštine koje će primeniti u okviru jačanja održive konkurencije, osiguranja društvene ravnopravnosti, pristupa obrazovanju, obukama i celoživotnom učenju za sve i izgradnju otpornosti kao reakcije u kriznim situacijama;²²⁸ *Evropsku digitalnu strategiju* i *Akcioni plan za digitalno obrazovanje 2021–2027*, u kojoj se daje prikaz vizije Evropske komisije za kvalitetno, inkluzivno i pristupačno digitalno obrazovanje u Evropi;²²⁹ *Evropski prostor visokog obrazovanja* i *Bolonjski proces* koji su zasnovani na zajedničkom skupu obaveza i ključnih vrednosti, kao što su sloboda izražavanja, autonomija institucija, nezavisna studentska udruženja, akademske slobode, slobodno kretanje studenata i zaposlenih;²³⁰ *Strateški okvir EU za Rome do 2030. godine* koji predstavlja novi desetogodišnji plan, koji sadrži predlog za Preporuku Saveta, kako bi se pružila podrška Romima u EU;²³¹ *Ekonomsko-investicioni plan za Zapadni Balkan* koji predviđa posvećivanje veće pažnje važnosti obrazovanja i zapošljavanja, posebno u okviru višesektorskih instrumenata, poput uvođenja *Garancije za mlade*.²³²

Strategiji, kao opštem planu akcija čija je svrha ostvarivanje određenih, jasno definisanih ciljeva, u ovoj analizi pripisujemo

226 [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32021G0226\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32021G0226(01))

227 https://ec.europa.eu/info/files/european-pillar-social-rights-action-plan_en

228 Communication on a European Skills Agenda for sustainable competitiveness, social fairness and resilience

229 https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en

230 <https://ehea.info/page-ministerial-declarations-and-communiques>

231 https://ec.europa.eu/info/publications/new-eu-roma-strategic-framework-equality-inclusion-and-participation-full-package_en

232 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_1811

status autentičnog javnog dokumenta koji nam pruža okvir za razumevanje formalnih intencija države u oblasti obrazovanja. S druge strane, *Strategija* predstavlja orijentir na osnovu koga možemo da ustanovimo u kojoj meri je prisutna diskrepancija između normativnog uobličavanja jedne oblasti, u ovom slučaju obrazovanja, i onoga što se stvarno dešava. Ovo je od velike važnosti, jer je uslov mogućnosti očuvanja (i razvijanja) jednog sistema upravo to, da se postavljene norme konsekventno sprovedu u realnost. U suprotnom, nemoguće je uspostaviti elementarnu saglasnost svih aktera oko razumevanja i tumačenja proizvedenog normativnog okvira, što, dalje, vodi do disfunkcionalnosti sistema.

Naša osnovna pretpostavka je da odnos između fasadne normativne projekcije obrazovanja u Srbiji i realnog stanja, i u 2023. godini, ima formu obrnute proporcionalnosti. Situaciju u kojoj se proizvode norme bez namere da se zaista sprovedu, definisali smo kao problem pseudoformoze (termin koji je u društvenu teoriju svojevremeno uveo Osvald Špengler), kao lažnog oblikovanja stanja stvari, pri čemu postoji značajna razlika između forme i sadržaja. Rezultat ove asimetrije, ovog nesklada između spoljašnje “arhitekture” i unutrašnje strukture, jeste prazna forma u koju se uliva sasvim drugi sadržaj (koji, zbog određenih, uglavnom spoljno-političkih razloga, ne može da se artikuliše u okviru vlastite forme već je prinuđen na ovu vrstu adaptacije).

Da bismo obrazložili ovu tezu testiraćemo nekoliko ključnih stavova iz *Strategije*, viziju i misiju, odnosno, “željena stanja” u obrazovanju, kako su definisana ovim dokumentom.

Vizijom i misijom (u *Strategiji* se ove dve kategorije praktično ne razlikuju) definisano je da se, između ostalog, teži uvažavanju kulturne raznolikosti i specifičnosti multikulturalne sredine, kao neophodnih uslova za život u savremenom društvu. Akcenat je i na razvijanju kritičkog mišljenja, izgradnji pravednog društva i negovanju kulturne raznolikosti.

Predviđa se i jačanje (...) preventivnih i interventnih aktivnosti u oblasti zaštite od nasilja i diskriminacije, očuvanja mentalnog zdravlja i rodne ravnopravnosti.

Navodi se da će se insistirati na “povećanju ugleda obrazovanja u društvu”, kao i “obezbeđivanju obrazovanja visokog kvaliteta koje služi razvoju punog potencijala svakog pojedinca, a time i društva u celini”. Drugim rečima, sistem obrazovanja mora uspešno da gradi kapacitete mladih ljudi, tako da budu kompetentni za život i rad u XXI veku.

BUDUĆNOST ILI POVRATAK PROŠLOSTI

Uprkos, dakle, deklarativnom uvažavanju kulturne raznolikosti i specifičnosti multikulturalne sredine, proevropskih vrednosti i interkulturalnosti, kao neophodnih uslova za život u savremenom društvu (i svojevrsnog zaloga za budućnost), u obrazovnom sistemu Srbije prisutna je potpuno drugačija praksa. Šta više, očigledno je da se institucionalni kapaciteti obrazovnog sistema upravo (i nesputano) koriste kao kanal za jednostrano redefinisiranje kulturnog identiteta. U tu svrhu konstruisan je svojevrsni narativno-funkcionalni sklop sačinjen od “nacionalne tradicije”, revizije istorije i desekularizacije škola. Na taj način, na nivou obrazovnog sistema, trebalo bi da se projektuje jezgro nacionalnog identiteta koje bi, samo po sebi, bilo neupitno i koje ne bi moglo da se problematizuje, a da se ne rizikuje osuda “celokupnog društva”.

Jednu od važnijih uloga u ovom procesu svakako ima *Povelja o srpskom kulturnom prostoru*,²³³ dokument potpisan u Sremskim Karlovcima 4. marta 2019. godine između ministarstava kulture Republike Srbije i Republike Srpske. Osnovna teza *Povelje* jeste da “granice kulturnog prostora nije moguće svesti u granice jednog političkog, odnosno državnog prostora”. Samim tim, implicira se da je svrha *Povelje* da jedinstveni kulturni prostor bude (očekuje se privremena) zamena za jedinstveni politički prostor. U *Povelji* se naglašava da: “Posebnu pažnju posvećujemo uspostavljanju sistemске brige o srpskom jeziku i ćiriličnom pismu, o podršci pro-

233 *Повеља о српском културном простору* (kultura.gov.rs)

gramima nastave srpskog jezika, istorije i kulture, što predstavlja jedno od temeljnih oruđa u legitimnom nastojanju da izbegnemo odnarođavanje novih naraštaja, ne samo u sve brojnijoj dijaspori, nego čak i u Srbiji i Srpskoj”.

Ovim se eksplicitno ideja srpskog kulturnog prostora situira i u sistem obrazovanja. Kako bi se odgovorno baštinilo nasleđe predaka i kao “nezamenljivi oslonac za sigurniji hod generacija samosvesnih potomaka koji učestvuju u kontinuitetu koga nazivamo istorijom, predanjem i kulturom”, od 2021. godine se usklađuju i nastavni programi (u tzv. nacionalnoj grupi predmeta gde spadaju srpski jezik, istorija, geografija i poznavanje prirode i društva) za osnovne škole u Srbiji i Republici Srpskoj. U tom cilju su se pojavile publikacije *Negovanje kulture srpskog naroda i razvijanje nacionalnog identite* (u izdanju Zavoda unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, Beograd) i *Očuvanje nacionalnog identiteta i vrijednosti u kontekstu osnovnog vaspitanja i obrazovanja* (izdavač je Republički pedagoški zavod Republike Srpske, Banja Luka). U ovim publikacijama insistira se na obavezujućim elementima srpskog nacionalnog identiteta: ćirilici, pravoslavlju, svetom Savi, guslama, epskoj poeziji, patriotizmu i sl.

Uz upozorenje da “ubrzane promene i globalizacijski procesi uveliko dovode u pitanje kulturnu raznolikost sveta”, u *Povelji* se poziva na “zauzimanje drugačijeg, trezvenog pristupa” u vezi “izdašnog otvaranja prema drugima”, kako ne bi zapali u položaj kulturne kolonije i doživeli identitetsko obezličanje.

A, u svemu tome centralnu ulogu imaju “zajednička sećanja na presudne događaje istorijske egzistencije, osobito sećanja na kolektivna stradanja”. Upravo ovo izjednačavanje istorije i pamćenja problematizuje Dubravka Stojanović u knjizi *Prošlost dolazi*. Promene u tumačenju prošlosti u srpskim udžbenicima istorije 1913–2021.²³⁴ Pozivajući se na različite istoričare, autorka podoseća da su istorija i sećanje – suprotnosti: “Sećanje je satkano od emocija i strasti, ono je afektivno, sakralizuje uspomene. Istorijska nauka je

234 Dubravka Stojanović, *Prošlost dolazi. Promene u tumačenju prošlosti u srpskim udžbenicima istorije 1913–2021*, Biblioteka XX vek, 2023.

sekularna, naučna, kritička i racionalna.⁵ Sećanje stalno ponavlja prošlost u sadašnjosti, dok je istorija drži na distanci i fiksira u vremenu u kome se dogodila. Sećanje je apsolutno, istorija je relativna". U tom kontekstu, udžbenici istorije postaju "primarni instrument prenošenja službeno sankcionisanog sećanja".

Prema Dubravki Stojanović, "promene na nivou činjenica i njihovih tumačenja u srpskim udžbenicima istorije objavljivanim od 1913. do 2021. godine, potvrđuju tezu da su oni potpuno zavisni od trenutnih političkih potreba sadašnjosti. Zbog toga je bilo moguće da se u nekima od njih ne pomene činjenica da se "večni neprijatelj" Turska, borila na istoj strani sa Srbijom u Drugom balkanskom ratu. Tako je u prvim udžbenicima objavljenim u socijalizmu preiskočen ceo Drugi balkanski rat, da se ne bismo zamerili tada prijateljskoj, socijalističkoj Bugarskoj. Zbog uticaja trenutnih političkih interesa bilo je moguće da se u udžbenicima objavljivanim u vreme postojanja Jugoslavije pronalaze hiljadu godina dugi procesi koji su tobože, neminovno vodili njenom stvaranju, da bi, posle raspada zajedničke države, moglo sve to da se poništi i da se kaže da jugoslovenske ideje u Srbiji nikada nije ni bilo. I činjenice o Drugom svetskom ratu doživele su potpunu promenu. Tako je posle 2000. godine u udžbenicima moglo da piše da su partizani bili ti koji su sarađivali sa okupatorom i vršili zločine, dok su četnici prikazani kao antifašisti. I činjenice o četničkoj kolaboraciji s Nemcima i zločinima su "zaboravljene". Šta tek reći o tome kako je tokom poslednjih sto godina prikazivan Gavrilo Princip, koji je od jugoslovenskog rodoljuba u međuratnim udžbenicima, u socijalističkom periodu postao napredni omladinac, da bi sada bio srpski junak. Tako dramatične manipulacije istorijskim činjenicama ne bi bile moguće da su udžbenici deo historiografije. Svi ovi primeri dokazuju da su oni deo vrlo promenljivog zajedničkog sećanja, direktan rezultat državne politike istorije".

O specifičnoj interpretaciji tradicije u multikulturalnom društvu, ovog puta u formi desekularizacije, svedoči i slučaj koji se dogodio u Osnovnoj školi *Aleksa Šantić* u Sečnju, u januaru 2023. Naime, nakon odluke direktorke škole, Olivere Marjanović, da školska

slava Sveti Sava bude obeležena na drugačiji način i bez verskog obreda, ona je podvrgnuta nekoj vrsti javnog linča na društvenim mrežama. Prema sopstvenom svedočenju, direktorka je tog dana objasnila svešteniku da po članu 11. *Ustava Srbije* škola mora da bude odvojena od crkve, jer u školu mogu da idu i katolici i muslimani i učenici svih veroispovesti, ali i ateisti: "I zato u školi nikoga ne smemo da primoravamo da prisustvuje tuđim verskim obredima". Tadašnji ministar prosvete, Branko Ružić, imao je drugačije viđenje interkulturalnosti i sekularnosti u obrazovanju: "Kada govorimo o Svetom Savi, govorimo o nekome ko je praktično utemeljivač savremene Srpske države, samostalne Srpske crkve. Kada govorimo o obeležavanju Svetog Save kao školske slave, govorimo o našoj tradiciji. Kada govorimo o tradiciji – pa na koji način smatrate da treba obeležiti slavu, ako ne sečenjem slavskog kolača". Nakon ovog događaja reagovalo je nekoliko vojvođanskih nevladinih organizacija i pozvalo građane Sečnja i Vojvodine, kao i civilni sektor, da zaštite i podrže direktorku škole, jer je u međuvremenu proglašena za "neprijatelja društva" i "izdajnicu" i javno je tražena njena smena.

Interkulturalno obrazovanje se pominje u odeljku 4. *Vizije razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji*, gde, između ostalog, stoji da je "potrebno da se razvijaju modeli nastave u osnovnom i srednjem obrazovanju i vaspitanju predviđeni *Evropskom poveljom o regionalnim ili manjinskim jezicima (...)*, da se obezbedi da kroz program nastave u učenja učenici većinskog naroda upoznaju kulturu nacionalnih manjina koje žive na prostoru Republike Srbije, kao i da se omoguće uslovi za razvoj interkulturalnog obrazovanja putem primene međupredmetnog pristupa u redovnoj nastavi i vannastavnim aktivnostima". Takođe, u istom odeljku se, kao "željeno stranje", naglašava da je "osim tehničkih, i razvoj društveno-humanističkih nauka od neprocenjivog značaja, kako za negovanje nacionalnog i kulturnog identiteta, proevropskih vrednosti i interkulturalnosti, tako i za obrazovanje građanina sa visokorazvijenim kritičkim mišljenjem i razvijanje modernog društva. Zaposleni u obrazovanju treba da ostvaruju i vaspitnu funkciju,

uključujući i sadržaje o održivom razvoju i kolektivnoj dobrobiti, koja podrazumeva i filantropiju”.

I mada se pominje u *Strategiji*, osnovni utisak je da postoji problem u samom razumevanju koncepta interkulturalnosti. Naime, u *Akcionom planu za period 2021–2023*, sadržaj predloženog koncepta, kojim bi trebalo da se praktično operacionalizuje intencija iz *Strategije* pokazuje da se interkulturalnost doživljava jednosmerno – samo kao mogućnost upoznavanja sa srpskim jezikom i kulturom, ili, u drugom slučaju, sa romskim jezikom i kulturom (ovaj deo sadržaja je namenjen samim Romima).

Relevantna istraživanja pokazuju da mladi najčešće nisu u kontaktu sa svojim vršnjacima koji pripadaju drugim kulturama, što često dovodi do isključivanja iz društva mladih koji ne pripadaju dominantnoj kulturi. Preko 40 odsto mladih u Srbiji smatra da to što su Srbi, u potpunosti opisuje njihov identitet, dok petina mladih smatra da je gubitak nacionalnog identiteta neizbežna posledica članstva u Evropskoj uniji. Ovi podaci pokazuju da mladi ne razumeju i ne poznaju dovoljno šta pojam interkulturalnosti znači. S druge strane, sistem obrazovanja u Srbiji ne podstiče interkulturalnost i razmišljanje na ovu temu i ne pruža dovoljno informacija mladima o interkulturalnosti i kulturnim razlikama.

Ovakvo interpretiranje identitetskih pitanja neumitno vodi do klizanja u organske slike sveta koje rezultiraju binarnim šematizmom, “mi”/“oni” perspektivom, odnosno, podelom na “nas” i “njih”. Ovi zakasneli oblici identitetske legitimizacije pred mlade stavljaju unapred petpostavljenu saglasnost šta je njihov identitet i kojem kolektivitetu pripadaju. Takvo razumevanje identiteta utemeljenje nalazi u odsustvu otvorene komunikacije društvenih aktera, čime takva društva gube kompleksnost i fleksibilnost. A samim tim, i potencijal za uspešan razvoj u budućnosti.

OBRAZOVNI SISTEM I BEZBEDNOST: KROZ ZIDOVE ŠKOLA

U septembru 2023. godine navršilo se punih šest meseci od tragedije u Osnovnoj školi Vladislav Ribnikar u Beogradu, pa početak nove školske godine kao da nikada nije bio stresniji. Za sve – decu, roditelje i nastavnike. Svakome od njih na drugačiji način. No, ono što im je zajedničko, kao i celom društvu u Srbiji jeste gotovo nepodnošljiv nivo tenzije, uz glasno pominjanje nasilja ili – šaputanja o njemu. Odgovor na pitanje – šta ćete učiniti da se ne ponovi, koje su građani uputili vlastima, niko zapravo nije uspeo da dokuči. Znamo samo da je u školama policijsko obezbeđenje i da je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja neposredno pre početka školske godine školama uputilo *Smernice* i u njima nešto što najviše podseća na dajdzest izdanja dve ogromne i najvažnije društvene kategorije – jedna se zove vrednosti, druga vrline... Jedno od pitanja koje će verovatno još dugo ostati bez odgovora jeste – kako je moguće da čitav tim sačinjen od donosioca odluka i administratora u Vladi zaduženih za resor obrazovanja, kao i raznih eksperata-saradnika, ne zna kako se, kojim procesom i koliko dugo usvajaju vrednosti i vrline.

Povodom *Smernica* Ministarstva, pismom javnosti se 1. septembra obratilo Nastavničko veće Gimnazije u Čačku. U njemu navode da se javnosti obraćaju nakon razmatranja ovog dokumenta, jer imaju potrebu da ukažu na svoje stavove “smatrajući ih osnovom za ozbiljan javni dijalog svih zainteresovanih strana”. U pismu, između ostalog kažu, da *Smernice* koje je Ministarstvo poslalo školama kao pomoć za realizaciju nastave “izazivaju bes i rezigniranost nastavnika”, da Ministarstvo prosvete i ceo državni sistem već odavno imaju nipodaštavajući odnos prema školama i njihovim zaposlenima, te da ih tretiraju kao “jedine krivce za nedostatke i potpuni fijasko školskog sistema”. U pismu javnosti Nastavničko veće eksplicitno navodi i da škola nije izolovana sredina, da, u ovom trenutku, funkcioniše samo zahvaljujući odgovornim pojedincima i da su osnovni problem i izvor nasilja “ovakvo

društvo, kao i nasilje s kojim deca dolaze u dodir preko televizijskih nacionalnih frekvencija koje su im dostupne, što preko emisija, što preko mreže. Odgovornost je na ovom društvu i državi, a ne na nastavnicima i reoditeljima, koje niko ništa nije pitao”.

Na pitanja (a reč je o pitanjima o kojima međusobno već mesecima razgovaraju nastavnici, roditelji, psiholozi i sociolozi): kako se, nakon majskih tragičnih događaja, na početku nove školske godine osećaju nastavnici, a kako roditelji i učenici; da li je prisustvo policije u školama garant sigurnosti ako znamo da je nasilje svuda oko nas; da li će, u tom smislu, i set *Smernica* (o vrlinama i vrednostima) doneti bilo kakav pomak; da li se vrline i vrednosti usvajaju ovakvim merama ili je reč o procesu neodvojivom od društva u celini; i, najzad, da li je i u kojoj meri urušen obrazovni sistem u Srbiji i gde je ovo urušavanje najočiglednije, a gde najalarmantnije; moja sagovornica, Helena Šešum, diplomirana informatičarka, aktivistkinja građanskog pokreta Bravo iz Novog Sada i majka troje dece osnovnoškolskog uzrasa odgovorila je:

“Na žalost, roditelje i decu ne zabrinjava to što je policija prisutna u školama već naprotiv, relaksira. Umesto privatnog obezbeđenja, bez nadležnosti za bilo šta, koje roditeljima pruža lažnu sigurnost, te ga stoga i finansiraju, prisustvo onih koji imaju ingerencije roditelje itekako smiruje. Međutim, nasilje je odavno zašlo u svaku poru odnosa u društvu, toliko, da ga više i ne primećujemo, te ono nedetektovano prolazi i kroz zidove škola. Takođe, Smernice Ministarstva ne donose ništa što već nije sadržano u zakonima i što dobri nastavnici već ne primenjuju. Dok se, ipak, vrline i vrednosti moraju negovati i razvijati ličnim primerom, kao stimulans delujući na dete i čoveka uopšte nezavisno od njega, preobražavajući ga zajedno sa ambijentom, a ne još jednim od četrdesetpetominutnih izlaganja. Imajući u vidu da je okvir posmatranja obrazovanja, kao i njegovog vrednovanja, izmešten u posve drugačiji kulturni ambijent nego što je to bilo u vreme kada su roditelji i nastavnici sedeli u istim tim klupama, potrebno je dosta napora da shvatimo u kakvom društvenom kontekstu deca odrastaju i njihovi nastavnici rade. Da bi se to shvatilo, a to je preduslov uspešnog rada

Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, moraju se pitati upravo oni koji u učionicama provode svoje dažke i radne dane, oni koji svoju decu šalju u školu i mora postojati veća autonomija u delovanju i odlučivanju svih navedenih činilaca. Izostanak istih upućuje na nepostojanje sistema, a postojanje jednog centra volje, što je na delu kod nas”.

Odnos obrazovanja i društva svakako je ključna relacija ovog problema. Škole nisu i ne mogu biti izolovane enklave, niti usamljena ostrva na koja ne utiče njihovo okruženje. Čak i najbolje koncipirane reforme školskog sistema ne mogu dati trajne rezultate ako se učenici, kada izađu iz školske zgrade, ponovo suoče sa društvom u kome dominiraju nasilje, govor mržnje, korupcija, socijalne nejednakosti... I ako taj neveseli “paket” ponesu sa sobom kad se sutradan vrate u školu. Škola i društvo su nereskidivo povezani i zato insistiranje na bilo kakvim “smernicama” kojima će se projektovati “vrednosti i vrline” isključivo u školskom kontekstu zvuči ili kao potpuno nerazumevanje problema ili kao cinizam.

Ukoliko pretpostavimo da je reč o nerazumevanju, možemo se podsetiti američkog filozofa Džona Djuia, najznačajnijeg predstavnika filozofije pragmatizma i autora koji je u prvoj polovini XX veka presudno uticao na raformu obrazovanja u Sjedinjenim Američkim Državama, Japanu, Kini, Turskoj, Meksiku... Djui ističe da je školu neophodno povezati sa spoljnom, društvenom sredinom, Društveno poželjni i potrebni kvaliteti, prema njegovom mišljenju, ne mogu biti zadati unapred “sipanjem” projektovanog sadržaja u “pasivnu posudu”. Djui smatra da je potrebno povezivanje znanja koje se stiče u školi i iskustva izvan nje. Između ove dve dimenzije trebalo bi da postoji međusobno dejstvo. Jer, moguće je i zamisliti školu u kojoj bi vladala savršena atmosfera, međutim njen društveni život ne bi odgovarao onom što se dešava – izvan zidova škole.

OBRAZOV(A)NA POLITIKA?

Neposredno pre početka školske 2023/2024. godine, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja uputilo je, dakle, školama *Smernice za organizaciju i realizaciju obrazovno-vaspitnog rada u osnovnim i srednjim školama za školsku 2023/2024. godinu*. “Uzimajući u obzir”, navodi se u tekstu *Smernica*, “posledice majskih tragedija, a kako bi se obezbedio kontinuitet u obrazovno-vaspitnom radu i dostizanje ciljeva obrazovanja i vaspitanja, Ministarstvo prosvete je svim školama uputilo *Smernice* (...) sa posebnim naglaskom na unapređenje vaspitnog rada sa učenicima”.

Kao osnovni cilj obrazovno-vaspitnog rada u školskoj 2023/2024. prepoznat je “razvoj pozitivnih ljudskih vrednosti kod učenika i unapređivanje odnosa zasnovanih na međusobnom poštovanju, saradnji i solidarnosti uz uvažavanje različitosti”, a u smislu aktivnosti, između ostalog, predviđeno je da se tokom prve nastavne nedelje (od 4. do 8. septembra 2023.) organizuje tematska nastava sa radionicama i drugim aktivnostima usmerenim ka “negovanju empatije.

U *Smernicama* je navedeno i da je *Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja* kreirao novu slobodnu nastavnu aktivnost za učenike od V do VIII razreda osnovne škole – vrline i vrednosti kao životni kompas. *Smernicama* se predviđa i da će do kraja prvog polugodišta škole zajedno sa učenicima i roditeljima kreirati “identitet (moto) škole tako što će definisati zajedničke vrednosti, očekivana ponašanja i ishod ponašanja u okviru škole i društva u celini, koje su u skladu sa utvrđenim identitetom”.

Posezanje za ovakvom intervencijom u septembru 2023. godine u Srbiji, koja je u međuvremenu, tokom uspostavljanja i trajanja aktuelnog režima utočula ne samo u autoritarnost, nego i u sve ono što ona sa sobom nosi (strukturno nasilje u društvu, blokiranu komunikaciju, ideološku indoktrinaciju, populističke prakse i razaranje svih institucija i vrednosnih sistema) deluje ne samo bizarno, već i prilično zloslutno zakasnelo i promašeno. Najpre, zbog činjenice da obrazovni sistem nije izolovano ostrvo koje brzim

magičnim zahvatom može da bude izuzeto iz opšteg vrednosnog kursa vlasti, a potom, ili najpre zbog toga, što je upravo obrazovanje jedan od vrednosno temeljnih resora, koji se, po svojoj prirodi, opire brzim, šarlatanskim i politički utilitarnim (zlo)upotrebama i transformacijama.

Za Srbiju je, ukoliko se u njoj uskoro ne dogode temeljne političke promene, kasno. Ovakvi instant vrednosni i partikularni zaokreti samo u obrazovnom sistemu, uronjenom u kontekst autokratije i nacionalističke verzije populizma, neće doneti ništa osim dodatne konfuzije i već proverene masovne političke hipnoze, kojom se poslovično skreće pažnja javnosti i kardinalno zamenjuju teze. Jer, ovakvim manevrima implicira se (manipulativna) teza da je ukupan politički i društveni sistem dobar, a da se osnovni problem nalazi u – školama. Tačno je da je tokom poslednjih 12 godina, upravo delovanjem aktuelnog režima, obrazovni sistem u Srbiji temeljno razaran – lošim kadrovskim (partijskim) rešenjima, ne-transformisanim udžbenicima s nacionalističkim ideološkim potencijalom, kreiranjem pogrešnih i opasnih slika i uzora (od kojih su neki osuđivani ratni zločinci), dopisivane i revidirane istorije i iskrivljeno tumačene stvarnosti. Međutim, činjenica je da čak i ako bi se, u najboljem slučaju, i kreirala jedna izolovana, gotovo utopijski savršena školska sredina, kada bi učenici izašli iz nje opet bi se suočili se sa starim, nepromenjenim političkim i društvenim kontekstom prepunim pihičkog i fizičkog nasilja, anomalije i socijalne patologije u svakom smislu.

Ovakvi instant političko-obrazovni projekti predstavljaju sve, nažalost, suprotno od stava američkog sociologa Talkota Parsonsa koji je, svojevremeno govoreći o neraskidivoj povezanosti obrazovanja i društva, posebno naglašavao da je škola žarište socijalizacije u modernim društvima, koje uči decu da prihvate razliku između partikularističkih i univerzalističkih normi vrednovanja, pri čemu univerzalističke znače da je pojedinac samo jedan od mnogih jednakih, da njegov položaj nije zagarantovan unapred, kao i da su njegova dostignuća “vrednovana sa stajališta opštih merila,

prihvaćenih u društvu, a ne sa stajališta posebnih merila – biti nečije dete, ili pripadati rasi, veri, naciji i sl”.

S druge strane, odredba Džona Djuija o sticanju iskustva kao procesu interakcije pojedinca i okoline, veoma je bliska njegovom shvatanju učenja. Zbog toga se cilj nastave i učenja ogleda u razvoju sposobnosti iskustvenog samoodređenja, a u tom procesu ključnu ulogu igra podražavanje, prema kojoj se mladi trude da svoje ponašanje usaglasе sa primerom koji pružaju drugi, i da ga reprodukuju u okvirima svog ponašanja. Dakle, da bi uspešno vaspitavali, smatrao je Džui, i sami nastavnici moraju da budu aktivni i uvaženi članovi društva, kako bi bili primer svojim učenicima.

Zbog toga i ne čudi što je, krajem septembra, održan protest prosvetnih radnika koji su Vladi Republike Srbije predali zahteve koji se odnose na poboljšanje njihovog profesionalnog i materijalnog statusa. Protest su organizovali Sindikat obrazovanja Srbije, Unija sindikata prosvetnih radnika Srbije, Granski sindikat prosvetnih radnika Srbije “Nezavisnost”, Sindikat radnika u prosveti Srbije. Prosvetnim radnicima iz Beograda ovoga puta pridružili su se i koleginice i kolege iz drugih gradova Srbije. Osnovna poruka protesta bila je “Uvažen nastavnik – dostojanstvena Srbija”.

Urušavanje statusa prosvetnih radnika moralo bi da posluži ne samo kao upozoravajuće i otrežnjujuće saznanje, već i kao ultimativni alarm. Obrazovni sistem ni u kom slučaju ne bi smeo da bude periferija u društvima zagledanim isključivo u “ekonomiju”. Upravo suprotno, dobar obrazovni sistem predstavlja elementarni uslov mogućnosti razvoja svakog modernog društva i svake moderne politike. I zato nije svejedno, kakva će biti politika obrazovanja. To svakako mora biti – obrazovana politika.

ZAKLJUČAK

Analizom *Strategije obrazovanja i vaspitanja do 2030. godine*, kao temeljnog dokumenta čiji je zadatak da operacionalizuje obrazovnu politiku na empirijskom nivou, uvideli smo da postoji ozbiljan nesklad između forme i sadržaja, odnosno, između proklamovanih ciljeva i realnosti. Da bismo opisali ovaj problem upotrebili smo termin pseudomorfoza, ne samo da bismo naznačili ozbiljan rascep između normativnog i stvarnog, već i da bi skrenuli pažnju na procese kontinuiranog implementiranja sadržaja koji ne odgovaraju, ili su čak suprotni projekciji “željenog stanja”.

Tako smo, umesto “uvažavanja kulturne raznolikosti i specifičnosti multikulturalne sredine, proevropskih vrednosti i interkulturalnosti”, kao neophodnih uslova za život u savremenom svetu, uvideli da obrazovni sistem Srbije služi kao platforma za jačanje nacionalnog identiteta, kreiranje zatvorene kulture, reviziju istorije i desekularizaciju čitavog društva.

Umesto “škole kao bezbednog okruženja” za učenike i prosvetne radnike, dogodilo se masovno ubistvo u Osnovnoj školi *Vladislav Ribnikar*, uz kontinuirani porast vršnjačkog nasilja. Reakcija Ministarstva bila je potpuno neadekvatna – škole su tretirane kao izolovana ostrva u koja bi trebalo uvesti red, dok je zanemarena relacija sa društvom, kao anomičnim ambijentom gde se, u stvarima, i generiše agresivnost i nasilje.

Konačno, umesto “povećanja ugleda obrazovanja u društvu”, kao i “obežbeđivanja obrazovanja visokog kvaliteta koje služi razvoju punog potencijala svakog pojedinca, a time i društva u celini”, na čemu bi, uostalom, i trebalo da počiva “društvo značenja”, pogoršavanje statusa prosvetnih radnika je permanentno. Što u potpunosti dovodi do urušavanja njihovog autoriteta i, samim tim, do njihove disfunkcionalnosti u obrazovnom sistemu.

Jednom rečju, umesto proklamovativnog stava da “sistem obrazovanja mora uspešno da gradi kapacitete mladih ljudi, tako da po izlasku iz sistema obrazovanja budu kompetentni za život

i rad u XXI veku", aktuelno stanje obrazovnog sistema svedoči upravo suprotno. A, država koja obezvređuje svoj obrazovni sistem, neminovno hendikepira i degradira svoje građane, osuđujući ih na drugorazrednu ulogu u, kako u sadašnjem tako i u sutrašnjem, svetu.

X – ORGANIZACIJE CIVILNOG DRUŠTVA I BRANIOCI LJUDSKIH PRAVA

Veliki broj registrovanih organizacija civilnog društva (OCD) daje prividnu sliku da Srbija pruža neograničen i podsticajan prostor za njihovo delovanje. U praksi su, međutim, mnoge OCD prinuđene na vrlo ograničenu aktivnost, dok značajan broj ima neznatne aktivnosti, ili tek povremeno. Značajan broj organizacija zastupa određen politički interes i predstavljaju produženu ruku političkih stranaka. Uprkos tome, aktivne OCD zajedno s neformalnim i strukovnim udruženjima, nezavisnim medijima i pojedincima iz akademske zajednice, pokretači su brojnih inicijativa i beskompromisni kontrolori vlasti i predstavljaju značajnu snagu građanskog društva koje je, nakon više od dve decenije od početka demokratskih promena, i dalje u nastajanju.

Najveći broj nevladinih organizacija koje se bave ljudskim pravima je u Beogradu. Njihovi ukupni kapaciteti (materijalni, finansijski i ljudski, pristup eksternim resursima, prepoznatljivost na nacionalnom nivou, uticaj na javno mnjenje, poverenje stanovništva) značajno su veći u odnosu na slične organizacije na lokalnom nivou. Mada su lokalne organizacije u velikoj meri u nepovoljnijem položaju, naročito u pogledu resursa i pristupa domaćim i međunarodnim fondovima, poslednjih godina je uticaj pojedinih znatno porastao i prevazišao lokalne okvire. Međutim, nestabilno finansiranje i nedostatak sredstava ozbiljno utiču na sve OCD i bitno ograničavaju njihove programe i aktivnosti, pa i mogućnost zajedničkog delovanja i akcija. Vlasti u Srbiji ne samo da nisu zainteresovane za razvoj civilnog društva, već ga otvorenim i prikrivenim

merama kontinuirano marginalizuju i ugrožavaju, štiteći autoritarne politike koje podrivaju inače krhku demokratiju u zemlji.

Stoga se branioci ljudskih prava, bilo da nastupaju u okviru organizacija ili samostalno, suočavaju i u 2023. godini s manje ili više istim problemima kao i prethodnih godina.

U izveštaju nakon posete Srbiji u martu 2023. godine, koji je objavljen krajem septembra, komesarka Saveta Evrope za ljudska prava Dunja Mijatović pozvala je Srbiju da neguje bezbedno i povoljno okruženje za rad organizacija civilnog društva i zaštitnika ljudskih prava i da se suprotstavi raširenom korišćenju SLAPP (Strategic Lawsuits Against Public Participation) tužbi protiv novinara, branilaca ljudskih prava i raznih aktivista.

Naime, u najnovijem izveštaju CASE koalicije (Coalition Against SLAPPs in Europe) iz avgusta ove godine, u proteklih godinu dana u Evropi je zabeleženo više od 250 slučajeva strateških tužbi protiv učešća javnosti, a Srbija je među 35 evropskih država zauzela visoko deseto mesto. Ova Koalicija navodi da SLAPP tužbe najčešće pokreću moćne kompanije bliske vlasti i političari, u cilju zastrašivanja pojedinaca koji javno istupaju protiv raznih neregularnosti u sopstvenim društvima, ali često i radi finansijskog pritiska koji vodi uništavanju nezavisnih medija.

Višednevna poseta Komesarke Mijatović potvrdila je da Savet Evrope, ali i Evropska unija i brojne međunarodne organizacije, sa pažnjom prate turbulentna društvena previranja u Srbiji, a naročito odgovor države koja se, umesto dijaloga i konstruktivnih rešenja, sve češće odlučuje za pretnje, diskreditovanje, zastrašivanje, jezik mržnje, pa i represiju prema nevladinim organizacijama, novinarima, aktivistima. Umesto daljeg ograničavanja prava na slobodu govora, mirnog okupljanja i udruživanja, Mijatović je preporučila vlasti da u potpunosti uskladi zakonski okvir i praksu Srbije sa relevantnim međunarodnim standardima ljudskih prava.

AKTUELNE TENDENCIJE U GRAĐANSKOM PROSTORU

1. PRAVNA OGRANIČENJA I VANZAKONSKE BARIJERE

Na listi CIVICUS Monitora, koji ocenjuje i prati stanje građanskih sloboda u 197 zemalja i teritorija, Srbija se od 2019. godine nalazi u grupi zemalja u kojima su osnovna prava i slobode opstruirani. Ovakav rejting odgovara stvarnoj situaciji u zemlji koja Ustavom i zakonima proklamuje uživanje najviših demokratskih standarda, ali ih u praksi uveliko ometa i sabotira, pa čak i potpuno stopira.

Za branioce ljudskih prava od najveće važnosti je povoljan ambijent gde imaju mogućnost slobodnog i neometanog javnog istupanja i zagovaranja vrednosti za koje se zalažu. Zakonski propisi koji garantuju slobodu okupljanja, slobodu udruživanja i slobodu izražavanja trebalo bi da sadrže najviše demokratske standarde, ali moraju biti i u potpunosti sprovedeni. U tom smislu, Srbija bi trebalo da uloži dodatne napore kako bi najpre unapredila zakone i, još važnije, obezbedila njihovu punu primenu u praksi.

Uprkos nepovoljnim uslovima za rad, pravnim ograničenjima i vanzakonskim barijerama, nezavisne OCD u Srbiji su veoma aktivne i angažovane u borbi za poštovanje i odbranu ljudskih prava.

2. SLOBODA MIRNOG OKUPLJANJA

Slobodu mirnog okupljanja, uz izvesna ograničenja, garantuju Ustav Srbije, Zakon o javnom okupljanju, kao i međunarodni ugovori i konvencije koje je Srbija ratifikovala.²³⁵ Međutim, dok Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda vrlo restriktivno propisuje ograničavanje slobode mirnog okupljanja, spomenuti zakon (na snazi od 2016), normira ograničenja šire i neprecizno.

²³⁵ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.

Uz to, Zakon o javnom okupljanju daje policiji velika ovlašćenja pri odlučivanju o prihvatanju ili odbijanju prijave mirnog skupa, što u praksi povremeno rezultira zabranama ili zahtevom da se promeni mesto i/ili vreme održavanja okupljanja, bez valjanog pravnog razloga. Policija vrlo često samostalno odlučuje i o spontanom okupljanju i okupljanju u pokretu, jer je zakon propustio da detaljnije uredi uslove i ograničenja za takve skupove.

Visoke kazne predviđene za nepoštovanje zakona, uz brojne nejasnoće i voluntarističko tumačenje policije, nisu u skladu s demokratskim standardima koji zloupotrebe mogućnosti ograničavanja slobode mirnog okupljanja svode na minimum.

3. SLOBODA UDRUŽIVANJA

Ustav Republike Srbije garantuje slobodu političkog, sindikalnog i svakog drugog oblika udruživanja, kao i slobodu pojedinca da ostane van svakog udruženja. Zakon o udruženjima daje širok pravni okvir za registrovanje udruženja (ostvarivanje i unapređenje određenog zajedničkog ili opšteg cilja i interesa), dok zabranu udruženja predviđa jedino u slučajevima kada su ciljevi udruženja usmereni na narušavanje teritorijalne celovitosti Republike Srbije, podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti zasnovane na rasnoj, nacionalnoj, verskoj ili drugoj pripadnosti ili opredeljenju, kao i polu, rodu, fizičkim, psihičkim ili drugim karakteristikama ili sposobnostima. Zakon zabranjuje tajne i paravojne organizacije, kao i javnu upotrebu vizuelnih oznaka i simbola udruženja koje je zabranjeno. S druge strane, Zakon o zabrani manifestacija neonacističkih ili fašističkih organizacija i udruženja i zabrani upotrebe neonacističkih ili fašističkih simbola i obeležja zabranjuje delovanje organizacija koje u svojim programima i statutima afirmišu neonacističke i fašističke ideje.

Proteklih godina je, međutim, održano više javnih okupljanja organizacija uz upotrebu neonacističkih simbola i fašističkih slogana, kao i napada nepoznatih grupa na mirne skupove građana. Sredinom oktobra 2023. je u Novom Sadu, po ko zna koji put,

napadnut kafić “Crni ovan”, poznatog po antifašističkim akcijama i kritičkim javnim debatama koje organizuje. Neonacističke organizacije su posebno aktivne u Novom Sadu i Vojvodini, gde živi najviše nacionalnih manjina, pa su grafiti mržnje i pozivi na “istrebljenje” ne baš retka pojava. Dešavalo se da policija, uprkos prethodnim upozorenjima, ne bude na licu mesta ili se pojavi prekasno. Takvi slučajevi su po pravilu nerasvetljeni, agresivne grupe i pojedinci nisu identifikovani niti procesuirani, što upućuje na vezu vlasti i raznih moćnika s neformalnim i, u suštini, tajnim udruženjima čiji je prvenstveni cilj razbijanje građanskih okupljanja uz primenu agresije i nasilja.

4. SLOBODA IZRAŽAVANJA

Osim međunarodnih ugovora, u Srbiji Ustav garantuje slobodu mišljenja i izražavanja, kao i slobodu štampe i pravo na obaveštenost koju su sredstva javnog informisanja u obavezi da poštuju. Medijski zakoni bliže uređuju oblast javnog informisanja, dok je Ustavom garantovano pravo na pristup podacima koji su u posedu državnih organa i organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja regulisano Zakonom o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja.

Sud je jedini ovlašćen da privremeno zaustavi širenje informacija putem medija, ali samo u izuzetnim slučajevima – radi sprečavanja pozivanja na nasilno rušenje Ustavom utvrđenog poretka ili narušavanje teritorijalnog integriteta, sprečavanja propagiranja rata ili podstrekavanja na neposredno nasilje, ili radi sprečavanja zagovaranja rasne, nacionalne ili verske mržnje, kojim se podstiče na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje.

Više zakona, uključujući i Krivični zakonik, zabranjuje govor mržnje. Uprkos tome, govor mržnje u javnom govoru je u stalnom porastu poslednjih godina. Izostanak reakcije nadležnih organa i regulatornih tela, ne samo da je normalizovao govor mržnje, već je imao nesporno veliki uticaj na rast diskriminatornih

ponašanja, mržnje i nasilja prema različitim grupama, pojedincima i organizacijama.

Za razliku od elektronskih i štampanih medija i tabloida bliskih vlasti, profesionalni mediji i novinari izloženi su omalovažavanju, uvredama, čak i otvorenim pretnjama ne samo simpazitera aktuelne vlasti i na stotine angažovanih botova, već i najviših funkcionera države i stranaka na vlasti. Krajem oktobra 2023, Vlada Srbije je usvojila nove predloge zakona o javnom informisanju i medijima i zakona o elektronskim medijima, tvrdeći da su oba zakona u skladu sa medijskom strategijom na kojoj je insistirala Evropska unija (EU), te da su u njihovoj izradi učestvovala i medijska udruženja. Međutim, protivno predlozima strukovnih udruženja, zakoni su omogućili državnim preduzećima poput Telekoma Srbija da imaju medije u svom vlasništvu, nisu predvideli odredbe koje omogućavaju sudsku i građansku kontrolu postupanja Regulatornog tela za elektronske medije (REM) po žalbama građana i organizacija, kao ni odredbe kojima se ograničavaju funkcionerske kampanje i propisuju kriterijumi i metodologija na osnovu koje REM prati izveštavanje medija tokom izbornih kampanja. U praksi će to značiti povećanje uticaja vlasti na uređivačke politike medija koje će osnivati državne kompanije, ali i zadržavanje potpune kontrole nad regulatornim telom.

5. OGRANIČAVANJE OSNOVNIH SLOBODA

Mada predstavnici vlasti uporno ponavljaju da se u Srbiji poštuju ljudska prava i ne propuštaju priliku da istaknu da su organizacije civilnog društva i mediji bezbedni i da imaju veću slobodu nego što je to slučaj u mnogim zapadnim zemljama, činjenice govore drugačije. Prostor za neometani rad civilnog društva i medija ugrožavaju vlast, institucije, desničarske političke partije i njihovi simpatizeri, državne i povlašćene privatne kompanije, huligani i nasilne grupe i pojedinci. Svojim javnim istupanjem po mnogim pitanjima koja su van njene nadležnosti, i uticajem koji ima na

vlast, i Srpska pravoslavna crkva (SPC) svrstala se u grupu konzervativnih i antizapadnih propagatora.

Svi oni gotovo svakodnevno ciljano napadaju zaštitnike ljudskih prava, organizacije civilnog društva i pojedine novinare i medije, rasprostranjenim kampanjama kleveta, uznemiravanja, pretnji i zastrašivanja i već pomenutim strateškim tužbama protiv učesća javnosti.

U periodu nakon što su u potpunosti prestale zabrane nametnute u vreme pandemije, lokalne i nacionalne organizacije civilnog društva bile su pokretači mnogih okupljanja, ili su se aktivno uključivale u proteste koje su spontano organizovali sami građani. Mada su ta okupljanja imala različite povode i zahteve, zajednički cilj je građanska država koja će poštovati ljudska prava, garantovati jednakost pred zakonom, odlučno i efikasno raditi na suzbijanju kriminala, korupcije i nepotizma. Prilikom održavanja događaja i manifestacija, u velikom broju slučajeva zabeleženi su izgređi koji ukazuju na sužavanje prostora za rad civilnog društva i profesionalnih medija. Izdvajamo najznačajnije među njima, gde su organizacije civilnog društva i branioци ljudskih prava, građani i mediji bili izloženi manjem ili većem broju pritisaka i pretnji, zastrašivanja i/ili verbalnog, psihološkog i fizičkog nasilja.

6. SUOČAVANJE SA PROŠLOŠĆU

Više od trideset godina od početka ratova na teritoriji nekadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i više od dvadeset godina od završetka poslednjih oružanih sukoba, sve novonastale države i dalje izbegavaju suočavanje sa sopstvenom ulogom u krvavim događajima koji su duboko traumatizovali stanovništvo u celom regionu.

Nesumnjivo teško nasleđe iz ovog perioda i izbegavanje, a neretko i odbacivanje sopstvene odgovornosti, snažno karakteriše Srbiju i sve političke elite koje se od 2000. godine smenjuju na vlasti u zemlji koja je devastirana u svakom pogledu. Velika očekivanja dela javnosti vezana za suočavanje sa prošlošću veoma brzo su

izneverena, a umesto stvaranja atmosfere za otvoreno promišljanje i kritičko preispitivanje tragičnih događaja političari su uglavnom deklarativno, retko i veoma uzdržano pokazivali bilo kakav interes za pokretanje procesa. Naprotiv, nacionalistički i šoviniistički narativ dobili su novi zamah, dok je suočavanje sa prošlošću ostalo važna tema samo za veoma mali broj nevladinih organizacija, intelektualaca, novinara i javnih ličnosti. Tako su oni, u opštoj atmosferi ćutanja, poricanja i zaboravljanja, postali “neprijatelji Srbije”, “glasnogovornici stranih službi i država”, “izdajnici sopstvenog naroda”, itd. i meta ekstremnih nacionalista i desničara, političara na vlasti i provladinih medija.

Krajem maja 2023. godine, opozicioni poslanik u Skupštini Srbije Đorđe Mikić, dobio je pretnje smrću na društvenim mrežama, a protiv njega je ispisan i preteći grafit, nakon što je u Beogradu prefarbao mural sa likom Ratka Mladića, koga je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju u Hagu pravosnažno osudio na doživotnu kaznu zatvora. Sporni mural naslikali su nepoznati autori u julu 2021. godine na fasadi stambene zgrade u centru Beograda i od tada su ga više puta prekrećivali građani i nevladine organizacije, ali je i vraćan u prvobitno stanje. Iako su ispred murala neko vreme dežurale grupe mladića s crnim kapuljačama i prekrivenim licima, a policijski automobili se smenjivali u neposrednoj blizini, zaštitnici ratnog zločinca ostali su “nepoznati”. Poslanik Mikić je i ranije učestvovao u nekoliko akcija uklanjanja murala. Pretnje smrću dobijao je i lider Socijal-demokratske stranke Boris Tadić, koji je bio predsednik Srbije u vreme hapšenja generala Mladića. U Beogradu su nakon presude Haškog tribunala sredinom 2021. godine osvanuli grafiti s pretnjama smrću Tadiću, dok je Banjaluka bila prekrivena nalepnicama slične sadržine.

Za razliku od “nepoznatih” autora pretnji koje su dobili opozicioni poslanik i lider opozicione stranke, aktivistkinja za ljudska prava Aida Ćorović je u oktobru proglašena krivom presudom Prekršajnog suda, zato što je jajima gađala mural u novembru 2021. godine, nakon što je Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije (MUP) zabranilo aktivistima nevladine organizacije Inicijativa mladih za

ljudska prava iz Beograda da organizuju javni skup radi uklanjanja murala. Ćorović je uhapšena sa još jednom aktivistkinjom odmah nakon incidenta. Policija je tog dana čuvala mural da bi "osigurala javni red i mir", ali je takođe i legitimisala sve koji su hteli da priđu muralu. Aktivistkinje organizacije Žene u crnom i građani koji ih podržavaju u javnom obeležavanju godišnjice genocida u Srebrenici, godinama su izloženi pretnjama i uvredama, često naočigled policije koja ne reaguje. Helsinški odbor za ljudska prava, koji se intenzivno bavi suočavanjem s prošlošću, utvrđivanjem odgovornosti, solidarnošću, društvenim pamćenjem i zajedničkom budućnošću država naslednica bivše Jugoslavije, pune tri decenije je izložen svakovrsnim napadima nepoznatih grupa i pojedinaca, ali i visokih funkcionera vlasti. Nijedan slučaj napada, bilo da je bila reč o uništavanju imovine, fizičkim ili verbalnim pretnjama zaposlenima i saradnicima, nije istražen, niti je imao sudski epilog. Reporterska ekipa Televizije N1 u više navrata je sprečena da snimi mladiće s "fantomkama" koji su čuvali mural Ratka Mladića i koji su im pretili i zabranjivali da priđu i izveste javnost o događajima. Međutim, reporter je jednom prilikom zabeležio da je policijski patrolni automobil zastao pored tih mladića i da su se policajci pozdravili s njima, što je samo potvrdilo sumnje da su autori i čuvari murala ne samo poznati policiji, već imaju i političku zaštitu.

Novinar Nezavisnog udruženja novinara Srbije (NUNS) Nikola Krstić primio je na desetine pretnji povodom tekstova o genocidu u Srebrenici, ali nije bilo reakcije nadležnih organa, iako je pretnje prijavio. On kaže da novinari koji pišu o ratnim zločinima svi do jednog svedoče da po brojnosti pretnji, njihovoj monstruoznosti i žaru sa kojim su izrečene nijedan kritički tekst na neku drugu temu ne može da se uporedi sa onim što izazivaju tekstovi o ratnim zločinima. Dopisnik Federalne Televizije Bosne i Hercegovine (BiH) Dejan Kožul bio je izložen hiljadama pretnji i napada posle svakog izveštaja, ili teksta u vezi sa ratnim zločinima, posebno o Ratku Mladiću i Srebrenici, za koje niko nikada nije kažnjen. Novinarka dnevnika Danas Snežana Čongradin je, osim pretnji i uvreda, i fizički napadnuta zbog izveštavanja o Ratku Mladiću. Novinar

i pisac Marko Vidojković napustio je zemlju u februaru 2023. godine, nakon ozbiljnih pretnji smrću upućenih njemu i supruzi.

Koliko je suočavanje s prošlošću tabu u Srbiji i samim tim opasna tema, svedoči ne samo mali broj novinara koji se time bave već i izostanak solidarnosti – čak i u okviru novinarske profesije. Izostanak reagovanja institucija i državnih funkcionera na napade na novinare koji pišu o ratnim zločinima ohrabruje nacionaliste i desničarske grupe, ali isto tako nedvosmisleno ukazuje na odgovornost aktuelne politike i retoriku vrha vlasti. U brojnim međunarodnim i domaćim studijama o ugroženoj bezbednosti novinara takođe se ističe da su napadi orkestrirani i inspirisani sa vrha. Prema podacima NUNS, od početka godine je zabeleženo osam fizičkih napada na novinare, 118 pritisaka i 40 verbalnih pretnji.

7. “SRBIJA PROTIV NASILJA”

Svakog vikenda od maja 2023, u mnogim gradovima Srbije, uključujući i Beograd, protestuju građani koji, pre svega, zahtevaju prestanak svakovrsnog nasilja kome su svakodnevno izloženi. Okupljanje građana je započelo spontano, nakon dva masovna ubistva koja su izazvala šok javnosti u celoj zemlji, ali i mnogo šire. Najpre su u Osnovnoj školi “Vladislav Ribnikar” u Beogradu devetoro dece i radnik obezbeđenja ubijeni 3. maja u oružanom napadu 13-godišnjeg učenika te škole, dok su petoro učenika i jedna nastavnica ranjeni. Samo dan nakon ove tragedije, u dva sela kod Mladenovca, 21-godišnji mladić je ubio devet i ranio 12 mladih osoba. Među ubijenima je bilo dvoje maloletnika.

Do prvog spontanog okupljanja građana došlo je u Beogradu 8. maja, pet dana nakon tragedije u školi, kada je na protest izašlo više od 50.000 građana. Protest “Srbija protiv nasilja” se već sutradan proširio na celu Srbiju, a njegovu organizaciju preuzeo je deo opozicionih partija. Brojne organizacije civilnog društva su od samog početka s građanima u svim gradovima, a ubrzo su se priključile mnoge javne ličnosti – glumci, profesori, pisci i drugi umetnici, studenti i strukovna udruženja.

Premijerka Ana Brnabić dovela je protest u vezu sa stranim službama, a za skupštinskom govornicom izjavila da su pojedini demonstranti “lešinari i hijene”; predsednik Aleksandar Vučić je tvrdio da proteste organizuje neko iz inostranstva da bi “srušio njega, a samim tim oslabio Srbiju”. Vlast je odbila sve zahteve demonstranata – smenu ministra policije Bratislava Gašića i direktora Bezbednosno-informativne agencije (BIA) Aleksandra Vulina,²³⁶ rukovodstva javnog servisa Radio televizije Srbije (RTS) i Saveta Regulatornog tela za elektronske medije, gašenje tabloida zbog konstantnog objavljivanja lažnih vesti i kršenja kodeksa novinara, kao i zabranu rijaliti programa i oduzimanje nacionalnih frekvencija televizijama *Pink* i *Happy*, koje u udarnim terminima promovišu nasilje, vulgarnost i agresiju.

Na prvim protestima uniformisana policija nije bila prisutna. Na intervenciju opozicionih partija, policija je poslata da obezbeđuje okupljanja.

Mada su protesti uglavnom bili mirni, početkom juna policija je uhapsila 61-godišnjeg muškarca koji je na protestu nosio lutku koja podseća na predsednika Srbije. Ministarstvo unutrašnjih poslova je saopštilo da će protiv njega biti podneta krivična prijava Višem javnom tužilaštvu u Beogradu, zbog krivičnog dela pozivanja na nasilnu promenu ustavnog uređenja.

Tokom istog protesta došlo je do incidenta kad je jednog državljanina SAD napalo nekoliko pripadnika desničarske grupe “Narodna patrola”. MUP je saopštio da je američki državljanin inicirao incident time što je “provocirao građane”. Brojni svedoci su, međutim, izjavili da je američki državljanin prokomentarisao “Z” majice (simbol ruske agresije na Ukrajinu) koje su nosili pripadnici

236 Aleksandar Vulin se nalazi na listi sankcija Ministarstva finansija SAD od 11. jula 2023. godine, zbog navodne korupcije i umešanosti u trgovinu drogom i oružjem, kao i zbog veza sa Rusijom. Mada je vlast ovu odluku okarakterisala kao “skandaloznu i neutemeljenu”, Vulin je 3. novembra podneo ostavku na mesto direktora BIA, uz obrazloženje “da neće da dozvoli da bude povod za ucene i pritiske na Srbiju i Srpski svet”. Pre dolaska na čelo BIA, Vulin je bio ministar odbrane i ministar unutrašnjih poslova i jedan je od najpouzdanijih saradnika predsednika Vučića.

desničarske organizacije “Narodne patrola”, nakon čega su ga oni oborili na zemlju i počeli da šutiraju, a nekoliko udaraca je dobio i potpredsednik Demokratske stranke Miodrag Gavrilović koji je pokušao da ga zaštiti. Iako je bila prisutna, policija nije reagovala sve dok jedan od napadača nije počeo da pendrekom udara po glavi stranog državljanina, a onda je privela i Amerikanca i mladića koji je bio najagresivniji, dok ostale napadače nisu ni legitimisali. Protiv obojice privedenih je podneta prekršajna prijava zbog remećenja javnog reda i mira, a protiv američkog državljanina i zbog neprijavljenog boravka čime je prekršio Zakon o strancima. Američkom državljaninu je određen zatvor u trajanju od 30 dana, a 22-godišnji napadač je osuđen na 15 dana zatvora.

U septembru je napadnut aktivista inicijative “Lokalni front” iz Kraljeva Predrag Voštinić, kada ga je sa bicikla oborio vozač automobila. Prema tvrdnji aktivista, Voštinića je najpre “presreo” automobil kojeg je uspeo da izbegne, da bi ga potom drugi automobil udario bočno u bicikl i oborio ga. Voštinić je zadobio prelom desnog ručnog zgloba, kao i jake udarce duž čitave desne strane i podlive na glavi. MUP je saopštio da se “intenzivno radi na utvrđivanju svih činjenica i okolnosti saobraćajne nezgode”.

Kampanja mržnje i napada na javne ličnosti koje podržavaju proteste i kritikuju vlast je veoma intenzivna. Sociolog i profesor Jovo Bakić već godinama je meta srpskih vlasti i provladinih medija. Nakon intervjua u jednom nedeljniku sredinom 2023, u kome je osudio nacionalistički stav srpskih vlasti i veze između kriminalnih organizacija i predstavnika vlasti, predsednik Aleksandar Vučić je na konferenciji za novinare vređao Bakića i zatražio da se protiv njega pokrene krivična istraga. Radio televizija Srbije (RTS) je čak objavila montiranu verziju intervjua tako da izgleda kako Bakić poziva na nasilje. Odmah sutradan je pokrenut predistražni postupak, koji je obustavljen nakon što je Bakić policiji dao kopiju intervjua iz koje se jasno vidi da nije bilo nikakvih poziva na nasilje.

Time nije završena hajka na profesora. Nekoliko dana nakon dve velike tragedije, provladina televizija *Pink* je ponovo optužila Bakića za podsticanje nasilja, i pritom emitovala kratki film u kome

je Jovo Bakić citiran van konteksta. Predstavnici vlasti i provladini mediji i tabloidi su se takmičili u silini uvreda i kleveta koje su uputili profesoru Bakiću, a premijerka Ana Brnabić je pozvala Univerzitet u Beogradu da zauzme stav protiv njega. Ova televizija je čak objavila i kućnu adresu na kojoj živi porodica Bakić.

PEN International i PEN centar Srbije su zatražili hitnu obustavu kampanja državnih funkcionera i provladinih pristalica protiv pisca i profesora Bakića. Oni su potvrdili da su videli brojne poruke upućene preko društvenih mreža, u kojima je Bakić izložen govoru mržnje, uznemiravanju i pretnjama, a njegova porodica i pretnjama silovanjem. Sam Bakić je prijavio da mu je u dva navrata prilazila nepoznata osoba koja mu je pretila i vređala ga.

Kako se protestima “Srbija protiv nasilja” priključivalo sve više javnih ličnosti, anonimni autori su preko društvenih mreža i video-spotova pokrenuli kampanju protiv više desetina imenovanih glumaca koje su javno označili kao “rušitelje države i ustavnog poretka”. Osim nebrojenih poruka u kojima su korišćeni govor mržnje, klevete i brutalne uvrede, na meti su bile i porodice i deca nekih umetnika. Ministarka kulture Srbije Maja Gojković osudila je pretnje deci, dok je za napade i uvrede usmerene ka glumcima koji podržavaju proteste, rekla da je “protiv grubih reči”. Ranije je premijerka Srbije i funkcionerka vladajuće Srpske napredne stranke (SNS) Ana Brnabić izjavila da su uvrede izrečene u parlamentu na račun glumaca bile “greška”.

Na protestima “Srbija protiv nasilja” građani i javne ličnosti su osudili kriminal, korupciju, kao i represivnu politiku koja se vodi protiv uzbunjivača. Umesto zakonske zaštite, brojni hrabri pojedinci koji su javno ukazali na nezakovitosti u radu javnih preduzeća ili državnih organa, izloženi su progonu, pretnjama, omalovažavanju i profesionalnoj degradaciji. U isto vreme dok uzbunjivači ostaju bez odgovarajuće pravne zaštite, slučajevi na koje su ukazali ostaju neistraženi. U februaru i martu 2023, stotine zaposlenih u pravosuđu i građana su protestovali zbog smene Bojane Savović i Jasmine Paunović, zamenica javnih tužiteljki Odeljenja za suzbijanje korupcije Višeg javnog tužilaštva u Beogradu. One su

bez obrazloženja smenjene nakon što su istraživale malverzacije u najvećem državnom preduzeću Elektroprivreda Srbije za koje se sumnja da iznose oko 7,5 miliona dolara, a slučaj im je oduzet. Tužilaštvo je reklo da je reč o premeštaju tužiteljki “prema redovnom godišnjem planu” u druga odeljenja, a predsednik Srbije je proteste nazvao “političkom hajkom” protiv čelnih ljudi tužilaštva.

8. EKOLOŠKI PROTESTI

Nekoliko manjih i regionalno ograničenih ekoloških protesta organizovano je u raznim delovima Srbije još 2020. godine. Građani i organizacije civilnog društva su ustali u zaštitu reka, šuma i zemljišta, a protiv izgradnje mini-hidroelektrana, oduzimanja poljoprivrednog zemljišta i pretvaranja u građevinsko, uništavanja šumskih površina...Iako je i na tim manjim protestima bilo povremениh incidenata, situacija je kulminirala sredinom novembra 2021. godine, kada je talas ekoloških protesta zahvatio više od 50 gradova u zemlji. Građani, ekološki aktivisti, branioци ljudskih prava i druge organizacije, deo naučne i akademske javnosti, mesecima su protestovali protiv multinacionalne kompanije Rio Tinto i otvaranja rudnika litijuma i bora u mestu Jadar kod Loznice, kao i protiv probnih istraživanja na drugim lokacijama u Srbiji. Protesti praćeni blokiranjem vladinih objekata, domaćih i međunarodnih puteva, primorali su Vladu Srbije da 2022. godine stavi privremeni moratorijum na ovaj projekat. Ekološki protesti su zapamćeni po velikom broju privođenja protestanata i podignutih prekršajnih prijava, ali još više po brutalnosti. Policijski službenici u uniformama i u civilu, kao i nepoznate privatne kompanije koje se bave obezbeđenjem, desničarske organizacije i neformalne grupe maskiranih mladića, u više slučajeva su napali mirne demonstrante koristeći ne samo fizičku silu, već i metalne šipke, bejzbol palice i sl. Društvene mreže i nezavisne televizije prenele su na desetine snimaka na kojima se vidi batinanje protestanata, uključujući i žena, ali većina odgovornih nije kažnjena, ili su sankcionisani blaže od učesnika protesta.

Preterana upotreba sile primenjena je i prema ekološkim demonstrantima u Novom Sadu koji su održani 2022, i 2023. godine. U julu 2022. godine, nepoznati muškarci u civilu sukobili su se sa demonstrantima koji su protestovali zbog usvajanja Generalnog urbanističkog plana grada, koji će velikoj zelenoj površini promeniti namenu i pretvoriti je u građevinsko zemljište za strane i domaće investitore bliske vlasti (“Novi Sad na vodi”, poput istovetnog koncepta koji je primenjen u Beogradu, gde je obala Save žrtvovana za izgradnju “Beograda na vodi”). Tada je više građana prebijeno, a postoje ozbiljne sumnje da je batinaše angažovala Skupština grada na čelu sa gradonačelnikom Milošem Vučevićem, visokim funkcionerom vladajuće SNS.²³⁷ Predstavnici vlasti su tvrdili da nije bilo nasilja, uprkos snimcima na kojima se vidi kako tri muškarca u civilu kolenom pritiskaju vrat jednom od demonstranata i stavljaju mu lisice. Nedelju dana kasnije, organizovan je protest na kome su okupljeni građani tražili da se ispita odgovornost za nasilje na prethodnom skupu. Nekoliko demonstranata je gađalo farbom prostorije SNS i pritom razbilo staklo što je vlast iskoristila da diskredituje protest i da zataška prethodno prebijanje građana. Gradonačelnik Novog Sada napisao je nakon incidenta da je “užasnut primitivizmom nasilnika koji su navodne mirne proteste pretvorili u huliganski pohod”. Uključio se čak i predsednik Srbije Aleksandar Vučić izjavom na provladinoj televiziji *Pink* da je protest “Buna protiv mafije” u Novom Sadu organizovala “agresivna, građanski orijentisana skupina”, kojoj je pripisao antisrpske stavove.

Posle bezuspešne pravne borbe tokom 2022. godine, aktivisti su u martu 2023, blokirali prilaze oazi sa zaštićenim životinjskim i biljnim vrstama Šodroš u Novom Sadu. Građani su pre toga upozoravali da će seča šume na Šodrošu (radi izgradnje mosta, za koji su stručnjaci predložili prikladniju lokaciju), ugroziti grad i njegovu

237 Lokalna udruženja i opozicione stranke su navele da su u nasilju nad demonstrantima učestvovali pripadnici privatnog obezbeđenja koje je angažovao Grad Novi Sad, firme “Intersec Team”, ali i pripadnici bezbednosnih službi Srbije – policija i Žandarmerija. <https://www.slobodnaevropa.org/a/novi-sad-protest-policija/31963984.html>

odbranu od poplava, ali vlast nije imala sluha ni za građane, ni za stručnjake. Aktivisti su u junu 2023, podigli kamp na Šodrošu u kome su mesecima branili pristup nadležnima iz grada i kineskoj kompaniji China Road and Bridge Corporation (CRBC) koja će graditi most. Sredinom oktobra 2023, radnici kineske kompanije postavili su ogradu oko budućeg gradilišta, uz asistenciju brojnih policijskih snaga i interventne jedinice sa opremom za razbijanje demonstracija. Policajci su silom i uz upotrebu štitova potisnuli ekološke aktiviste u šumu, a neke od protestanata su priveli, uključujući nekoliko starijih građana, među kojima i 83-godišnju ženu. Kao i u brojnim drugim slučajevima policija nije štitila pravo građana na mirno okupljanje i slobodu izražavanja.

9. PARADA PONOSA – PRAJD

U 2022. godini evidentirano je 89 incidenata motivisanih mržnjom prema LGBT+ osobama, od kojih je 29 slučajeva fizičkog nasilja. Srbija je po stanju ljudskih prava ove populacije na 26. mestu od 49 evropskih zemalja na listi organizacije ILGA Evrope, s raširenim govorom mržnje prema toj zajednici i nekažnjenim zločinima iz mržnje kojih je sve više. Izveštaj za 2022. godinu, objavljen u maju 2023. godine, ukazuje na to da se u Srbiji ostvaruje tek 35 odsto ljudskih prava pripadnika LGBT+ zajednice, pri čemu se najveći procenat ispunjava u kategorijama civilnog društva (83 odsto) i jednakosti i nediskriminacije (64 odsto), dok nijedan kriterijum nije ispunjen u kategoriji porodice, koja uključuje bračne i građanske zajednice i pravo na usvajanje dece.

Ovogodišnja Parada ponosa održana je 9. septembra 2023, bez incidenata i uz obezbeđenje jakih policijskih snaga. Tradicionalnoj šetnji beogradskim ulicama pridružili su se ambasadori stranih zemalja, poverenica za zaštitu ravnopravnosti Brankica Janković, ministarka za evrointegracije Tanja Mišćević, predstavnici nekoliko opozicionih stranaka i brojni građani koji podržavaju prava LGBT+ zajednice u Srbiji. Prethodnu Paradu ponosa (Evroprajd, 2022) u Beogradu, pratile su brojne kontroverze – okupljanje je

najpre odobreno, zatim je dozvola ukinuta, skup zabranjen i na kraju ipak održan. Opstrukcije i pritisci dolazili su pre svega iz Srpske pravoslavne crkve, a vlast im se nije oduprla iako je Srbija po Ustavu sekularna država. Tokom marša je zabeleženo 16 napada na učesnike, a u nekoliko slučajeva policija je odbila da interveniše. Osam aktivista LGBT zajednice iz Albanije fizički je napadnuto i pretučeno dok su se vraćali sa Evroprajda u hotel.

Predstavnici vlasti, SPC, desničarske stranke i organizacije i neke uticajne javne ličnosti konstantno upotrebljavaju govor mržnje prema pripadnicima LGBT+ zajednice i svima koji ih podržavaju, a na meti su i novinari koji izveštavaju sa Parade ponosa. Na primer, poslanica iz redova vladajuće SNS, Ivana Parlić kontinuirano targetira mladog pevača Filarija na društvenim mrežama, iako je on izjavio da zbog toga dobija i pretnje smrću. Sa ovakvim i sličnim pretnjama, gnusnim uvredama i ponižavanjima suočavaju se svi pripadnici LGBT+ populacije.

Među ključnim zahtevima LGBT+ zajednice u Srbiji su usvajanje zakona o istopolnim zajednicama i zakona o rodnom identitetu i pravima interseks osoba, kao i poboljšanje zdravstvenih usluga za trans osobe. Učesnici ovogodišnjeg Prajda su tražili od državnih organa efikasnu zaštitu, a od predstavnika vlasti javnu osudu govora mržnje i zločina motivisanih mržnjom prema LGBT+ zajednici.

Predsednik Srbije Aleksandar Vučić izjavio je u avgustu 2023, da neće potpisati zakon o istopolnim zajednicama koga priprema Ministarstvo za ljudska i manjinska prava (nakon što je prvi nacrt zakona povučen), kao ni zakon kojim će, kako je kazao, postojati “neki treći rod gde niste muškarac ili žena”.

Opozicioni Zeleno-levi front uputio je u septembru Skupštini Srbije svoj Predlog zakona o građanskom partnerstvu kojim bi bile regulisane istopolne zajednice, ali ga Vlada nije ni stavila u proceduru.

10. POLITIKA U SLUŽBI NAPADA NA BRANIOCE LJUDSKIH PRAVA

Vlast u Srbiji pokazuje posebnu netrpeljivost prema OCD i pojedincima koji kritikuju neodmerene, a često i opasne izjave najviših zvaničnika države upućene nosiocima vlasti u drugim zemljama Zapadnog Balkana. Helsinški odbor za ljudska prava, koji se od početka raspada Jugoslavije bavi odnosima između novostvorenih država, suočavanjem s prošlošću, izgradnjom poverenja i uspostavljanjem saradnje među bivšim jugoslovenskim republikama i narodima, kontinuirano je meta napada najviših funkcionera vlasti, ali i njihovih pristalica. I druge organizacije i branitelji ljudskih prava koji upozoravaju da vlast podstiče etničke tenzije u Srbiji i regionu upotrebom nacionalističkih narativa, uvreda, pretnji i zapaljivih izjava, javno se targetiraju kao izdajnici Srbije i “mrzitelji” srpskog naroda.

Na zabranu ulaska u Srbiju aktivistkinji i bivšoj potpredsednici Vlade Crne Gore i ministarki evropskih integracija te zemlje Jovani Marović, u avgustu 2023. godine, reagovala su mnoge nevladine organizacije i javne ličnosti. U saopštenju mreže udruženja građana, novinara i medija protiv nasilja²³⁸ je istaknuto da je zvanično odbijanje ulaska Jovane Marović u Srbiju zbog “zaštite bezbednosti Republike Srbije i njenih građana” sramno i netačno, te da je jedini i pravi razlog ove zabrane činjenica da je Marović javno kritikovala predsednika Aleksandra Vučića i učestvovala na protestima “Srbija protiv nasilja”. Poslanik SNS Vladimir Đukanović je odluku vlasti ocenio kao ispravnu i zatražio da se zabrani ulazak i poslanici Evropskog parlamenta Violi Fon Kramon. Nju je optužio da podržava “zeleno-leve ekstremiste u Srbiji” i vodi kampanju za nezavisnost Kosova, a dodao je i da svima koji “podrivaju Srbiju” tako što

238 Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beogradski centar za ljudska prava, Centar savremene politike, Centar za evropske politike, CRTA, Evropski pokret u Srbiji, Građanske inicijative, Inicijativa mladih za ljudska prava, Otvoreni parlament, Partneri Srbija, RERI – Regulatorni institut za obnovljivu energiju i životnu sredinu, Slavko Ćuruvija Fondacija, Yucom – Komitet pravnika za ljudska prava i dr.

“finansiraju razne nevladine organizacije koje stvaraju kaos”, takođe treba zabraniti ulazak u zemlju.

U februaru 2023. godine, hrvatskom poslaniku i članu saborskog Odbora za Hrvate izvan Hrvatske, Marijanu Pavličeku, takođe je zabranjen ulaz s istim obrazloženjem – da ugrožava sigurnost Srbije i njenih građana. Osim političarima, ulaz u Srbiju je bio zabranjen i nekim glumcima i pevačima, a brojni su i primeri višesatnog zadržavanja i ispitivanja na graničnim prelazima.

Srpska glumica i producentkinja Bojana Maljević dobijala je 2021. godine pretnje preko društvenih mreža, samo zato što je pred tadašnju dodelu filmske nagrade Oskar pozelela sreću i čestitala na uspehu ekipi filma Bosne i Hercegovine “Quo vadis, Aida?”, čija je tema genocid u Srebrenici. Iste pretnje dobijali su i srpski umetnici angažovani u tom i drugim filmovima koji se bave zločinima počinjenim tokom rata devedesetih.

Oštrim javnim kritikama i pretnjama naročito su bili izloženi Helsinški odbor za ljudska prava kao producent prve pozorišne predstave koja tematizuje genocid u Srebrenici “Srebrenica. Kad mi ubijeni ustanemo”, autor i reditelj Zlatko Paković i kompletna glumačka postava. Predstava je prvi put izvedena 24. septembra 2020. godine, povodom obeležavanja 25. godišnjice genocida u Srebrenici, i to u Centru za kulturnu dekontaminaciju u Beogradu, nakon što su sva beogradska pozorišta odbila da ustupe prostor za njeno prikazivanje. Osim u Beogradu, predstava je prikazana i publici u Novom Pazaru, Zagrebu (Hrvatska), Tuzli (BiH), i Briselu (Belgija). Iako je Helsinški odbor i u narednim godinama nudio da plati zakup pozorišnih sala po tržišnim cenama, nijedno pozorište u Srbiji nije prihvatilo da se predstava igra u njihovom prostoru, pa je Helsinški odbor u nekoliko navrata prikazivao predstavu na svom YouTube kanalu. Takođe, performans Helsinškog odbora koji je prethodio pomenutoj predstavi (“Uvod u predstavu: Srebrenica. Kad mi ubijeni ustanemo”) pokušale su da spreče desničarske organizacije i aktivisti, koji su tada upali u salu Kolarčeve zadužbine koja je jedina prihvatila izvođenje performansa pod komercijalnim uslovima. Negiranje genocida u Srebrenici, marginalizovanje,

ili potpuno ignorisanje memorijala koji se održava svake godine u Potočarima, falsifikovanje i/ili reinterpretacija istorijskih dokumenata i činjenica, sprečavanje negovanja kulture sećanja još uvek su snažno prisutni u Srbiji.

Svaka inicijativa OCD koja je usmerena na smirivanje tenzija i saradnju Srba i kosovskih Albanaca, nailazi na kritike i javno pozivanje na linč. Gostovanja albanskih umetnika, zajedničke aktivnosti mladih, debate, izložbe i slične manifestacije redovno su meta, ne samo napada preko društvenih mreža i interneta, već i fizičkog ugrožavanja bezbednosti. Helsinški odbor za ljudska prava, Inicijativa mladih za ljudska prava, Centar za kulturnu dekontaminaciju i druge organizacije i javne ličnosti bili su u prethodnim godinama, a i dalje su, izloženi pretnjama, uznemiravanju, lažnim vestima i diskreditaciji.

U martu 2023, su pred zgradom beogradskog Fakulteta političkih nauka (FPN) osvanule fotografije troje profesora te visokoškolske institucije, uz reč "izdajnik" i grb nekadašnje Oslobođilačke vojske Kosova, zbog najavljenog okruglog stola na kome je trebalo da učestvuju predavači FPN i profesori Filozofskog fakulteta iz Prištine. Mada je događaj otkazan iz bezbednosnih razloga, FPN je stao iza svojih profesora, a javnom skupu podrške koji je održan ispred fakulteta prisustvovali su i drugi beogradski fakulteti i profesori, OCD i građani.

11. IZBEGLICE IZ RUSIJE I UKRAJINE

Kao strateški važna tačka prema Evropi, Srbija je u viđenju Kremlja pogodna da postane "ogledno dobro", na kome bi se ukupna rastuća moć Rusije uspešno manifestovala. Tim pre, jer je u Srbiji već dobro pozicionirana. Pri tom se Rusija oslanja na istorijske, kulturne i verske veze koje se u velikoj meri preuveličavaju propagandom i diplomatijom, uz vešto korišćenje i meke moći. Međutim, osnovna poveznica Srbije s Rusijom jeste otpor liberalnim vrednostima, uključujući i ideologiju ljudskih prava.

Prema zvaničnim podacima iz maja 2023. godine, dozvola za privremeni boravak u Srbiji odobrena je za blizu 30.000 državljanina Ruske Federacije. Zaključno sa avgustom 2023, Vlada Srbije je po posebnoj proceduri izdala čak 43 srpska pasoša ruskim državljanima, a tokom 2022. godine 50 pasoša. Pri tom, podaci o državljanstvima koja se dodeljuju po redovnoj proceduri i o kojima odlučuje Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) Srbije nisu javno dostupni. Sasvim je jasno da ruski državljani koji su dobili pasoše pripadaju grupi “privilegovanih” – biznismena i drugih važnih osoba kojima su sankcije onemogućile, ili značajno otežale ostanak u Rusiji.

Nasuprot njima, Srbija nije blagonaklona prema ruskim državljanima i braniteljima ljudskih prava koji su u Srbiju došli zbog protivljenja ratu i Vladimiru Putinu. Jevgenij Iržanski je u septembru proglašen “pretnjom po nacionalnu bezbednost” i zajedno sa suprugom izgubio pravo boravka u Srbiji. Nakon što je Upravni sud odbio njihov zahtev za odlaganje tog rešenja, morali su da napuste zemlju. Istu “opasnost” su malo ranije predstavljali i Peter Nikitin i Vladimir Volokhonski, osnivači Ruskog demokratskog društva (RDD), neprofitnog udruženja koje okuplja rusku dijasporu u Srbiji, organizuje antiratne proteste i gostovanja ruskih umetnika sa antiratnim stavom, te prikuplja pomoć za ukrajinske izbeglice. Nikitin, koji ima i holandsko državljanstvo, u julu je zadržan na beogradskom aerodromu bez obrazloženja, iako u Srbiji ima trajni boravak i sa porodicom živi u Beogradu gotovo sedam godina. Nakon dva dana mu je dozvoljeno da uđe u zemlju, opet – bez obrazloženja. Volokhonski je u avgustu obavešten da mu neće biti produženo odobrenje za privremeni boravak u Srbiji, ali još očekuje odgovor nadležnih na žalbu. Organizacije civilnog društva i advokati iz Srbije su u sva tri slučaja pomagali ruskim disidentima i javno se obraćali MUP i drugim institucijama. Postoje indicije da je broj ruskih građana proteranih iz Srbije i onih kojima nije odobrena boravišna dozvola mnogo veći. Činjenica da je reč o osobama koje su javno kritikovale ruski režim i/ili samo učestvovalе u antiratnim

protestima, nedvosmisleno upućuje na podršku vlasti u Srbiji aktuelnoj ruskoj politici i Vladimiru Putinu.

Najteža kazna protiv nekog istaknutijeg opoziconara poslednjih godina u Rusiji izrečena je ruskom opozicionaru Vladimiru Kara-Murzi. On je u aprilu u Rusiji osuđen na 25 godina zatvora zbog “veleizdaje”, širenja “lažnih informacija” o ruskoj vojsci i nezakonit rad za neku “nepoželjnu” organizaciju. Uprkos posedovanju britanskog državljanstva i brojnim zahtevima zapadnih država da se odmah oslobodi, Kara-Murza je u novembru stigao na izdržavanje kazne u zatvorsku koloniju visoke bezbednosti u Omsku u Sibiru. Krajem 2021, on je optužio Aleksandra Vulina, tada ministra unutrašnjih poslova Srbije, da je prilikom posete Rusiji pre početka napada na Ukrajinu, predao u Moskvi glavnom ruskom bezbednjaku Nikolaju Petruševu snimke sastanka ruskih opoziconara u Beogradu, nakon čega je jedan od njih uhapšen u Rusiji.

U martu 2022, godine, dopisniku lista Danas iz Zaječara, upućene su pretnje preko društvenih mreža zbog toga što je intervjuisao mladića koji je izbegao iz Ukrajine. U ovom slučaju reakcija policije je bila brza, pa je osoba koja je pretiła privedena i saslušana u tužilaštvu. Broj ukrajinskih izbeglica u Srbiji nije veliki, a posebnom odlukom Vlade Srbije svi uživaju privremenu zaštitu i imaju dozvole boravka, obezbeđen smeštaj i hranu, zdravstvenu zaštitu i mogućnost školovanja i rada. Nevladine organizacije i brojni aktivisti i građani organizovali su više mirnih protesta u znak podrške Ukrajini i ukrajinskom narodu, a obezbeđuju im i besplatnu pravnu pomoć i humanitarnu podršku.

12. PRITISCI NA OBRAZOVANJE

Veliki broj prosvetnih radnika koji se smatraju oponentima režima izložen je pritiscima. Rukovodeća mesta u osnovnim i srednjim školama zavise od mišljenja resornog ministarstva, dok je autonomija univerziteta narušena ne samo zbog prikrivenog uticaja vladajućih stranaka na izbore dekana i rektora, već i rukovodilaca studijskih grupa, pa čak i profesora.

Naročito veliki uticaj na škole imaju lokalne samouprave. Kako su u skoro svim opštinama i gradovima na vlasti iste partije koje imaju vlast na nacionalnom nivou, uticaj političkih stranaka vrši se preko direktora i školskih odbora gde, uz predstavnike zaposlenih i saveta roditelja, sede i predstavnici lokalne samouprave. Pritisci na direktore i malobrojne nestranačke članove školskog odbora, a u cilju obezbeđivanja potpune stranačke kontrole nad zaposlenima, kreću se od “prijateljskog savetovanja”, preko telefonskog uznemiravanja i ubeđivanja, do pretnji da će oni ili bliski članovi porodice izgubiti posao (u slučaju da su zaposleni u nekom javnom preduzeću), ili će se na njih obrušiti sve moguće inspekcije (ako su preduzetnici ili vlasnici privatnih firmi). Od direktora i školskih odbora se očekuje da obezbede kooperativnost prosvetnih radnika, na primer, da se učlane u stranku i učestvuju u stranačkim aktivnostima, potpisuju izborne liste i učestvuju na predizbornim mitinzima, bespogovorno sprovode odluke direktora i uputstva resornog ministarstva, itd. Prosvetni radnici koji su “identifikovani” kao protivnici vladajuće partije izloženi su mobingu, umanjivanju fonda časova (a time i plate), premeštanju u isturena (zabačena) seoska odeljenja, pokretanju disciplinskih postupaka zbog bizarnih razloga i brojnim drugim pritiscima. Teška ekonomska situacija u zemlji i strah zaposlenih od gubitka posla i ugrožavanja egzistencije porodica, kao i nepoverenje u nadležne institucije koje bi trebalo da ih zaštite, najčešći su razlozi njihovog ćutanja i povinovanja učenama. Tako je partijski uticaj na škole i zaposlene ekstremno veliki, mada ga je pred sudom gotovo nemoguće dokazati.

Masovna ubistva u Osnovnoj školi “Vladislav Ribnikar” u Beogradu i u okolini Mladenovca, navela je mnoge nastavnike i profesore da se pridruže građanskim protestima “Srbija protiv nasilja”. Budući da su godinama unazad upozoravali nadležne na porast vršnjačkog nasilja, ali i neprimerenog i nasilničkog ponašanja prema nastavnicima, što je dokumentovano brojnim video snimcima, mnogi nastavnici su smatrali da je njihova profesionalna i građanska dužnost da se pridruže protestima. Profesorka sociologije u Zrenjaninskoj gimnaziji Senka Jankov suspendovana je s posla

nakon što je krajem maja, na jednom od protesta u Zrenjaninu, govorila o kolapsu obrazovnog sistema, ističući da je do njega došlo nakon godina neprocesuiranih afera u prosveti, kupovine diploma, otpora prosvećivanju i osveščivanju o dubokoj krizi u vezi s nasiljem, političkom zapošljavanju i svakodnevnim pritiscima na prosvetne radnike.

Nakon što su organizacije civilnog društva, akademska zajednica i građani žučno reagovali na suspenziju profesorke, ona je ukinuta uoči samog početka nove školske godine. Međutim, na snazi je ostala odluka direktora Zrenjaninske gimnazije o smanjenju plate za 20 odsto, zato što je stavila plakat građanskog protesta "Zrenjanin protiv nasilja" u *Google* učionicu. Mada je ovaj slučaj trebalo da obeshrabri nastavnike i profesore da i dalje učestvuju u protestima, veliki broj njih nije odustao.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Civilni prostor je jedini prostor koji neguje kritičko mišljenje i promoviše liberalne vrednosti, kao osnovne pretpostavke za članstvo u EU. Zato je izložen raznim restrikcijama, diskriminaciji i ometanjima. Da bi se taj prostor stabilizovao i stvorio ozbiljnu pretpostavku za stvaranje političke alternative koja se tek nominalno uspostavila na izborima 17. decembra 2023, neophodno je:

- Zakonodavni okvir koji se odnosi na rad organizacija civilnog društva i garanciju ljudskih prava trebalo bi unaprediti i usaglasiti s naprednim demokratskim standardima, pri čemu je od ključne važnosti da se obezbedi puna primena u praksi, kako zakona, tako i međunarodnih konvencija i deklaracija o ljudskim pravima i braniočima.
- Svi branioци ljudskih prava (aktivisti i OCD, mediji i novinari, kao i pojedinci koji se bore za ljudska prava) moraju uživati zaštitu državnih organa i institucija, prvenstveno policije i sudova.
- Verbalni i fizički napadi na aktiviste, branioce ljudskih prava i medije moraju biti detaljno ispitani i procesuirani, a počinioци kažnjeni u skladu sa zakonom.
- Evropska unija, SAD i ključne međunarodne organizacije čiji je Srbija član, moraju pojačati napore da vlast u Srbiji ispunjava svoje međunarodne obaveze i insistirati na unapređenju vladavine prava; institucije moraju biti u potpunosti depolitizovane, jer je obaveza najviših državnih funkcionera i institucija da poštuju Ustav i zakone i da se odlučno bore protiv svih pojava koje ugrožavaju jednakost građana i njihova prava; državni funkcioneri se moraju suprotstaviti rastućim negativnim tendencijama u društvu – govoru mržnje, diskriminaciji, zastrašivanju i nasilju, bez obzira na to ko su promoteri i ideolozi takvih težnji.
- Vlast u Srbiji mora da obezbedi uslove za bezbedno i neometano održavanje predizbornih aktivnosti svim učesnicima

izbora; mediji i novinari moraju uživati potpunu zaštitu nadležnih organa u obavljanju svog posla, a građani moraju imati slobodu da bez straha i pritiska iskazuju svoja interesovanja i/ili političku volju.

XI – ZDRAVSTVENI SISTEM: KRAH SOCIJALNE DRŽAVE

DRUŠTVENO–POLITIČKI KONTEKST

Politički kontinuitet vladajuće Srpske napredne stranke (SNS), koji je ušao u drugu deceniju, nije Srbiji doneo stabilnost, a još manje napredak. Nasuprot podacima državnih institucija (često fabrikovanim), izveštaji kompetentnih međunarodnih organizacija ukazuju na to da Srbija u mnogim oblastima pokazuje stagniranje, pa i nazadovanje. Uprkos diplomatskom rečniku, to se neretko može shvatiti i iz izjava brojnih međunarodnih zvaničnika i eksperata. Država je već godinama u ozbiljnoj društveno-političkoj krizi koja se odražava na njeno celokupno uređenje.

Mada je u takvoj situaciji teško izdvojiti oblast za koju bi se moglo reći da nema mnogo uticaja na život građana, nema sumnje da je zdravstvo na visokom prvom mestu. Zbog svog značaja i nesporno ključne uloge u održavanju same egzistencije i bazičnog kvaliteta života stanovništva, zdravstveni sistem je od najveće važnosti svim građanima Srbije. Izloženi svakodnevnom i svakovrsnom stresu na poslu i u privatnom životu, u neprestanoj borbi za preživljavanje koja traje decenijama, oni sve više oboljevaju i sve su zavisniji od zdravstvenog sistema. Izuzetno delikatna uloga zdravstva je jasna i nosiocima vlasti koji mnogo govore o novim ulaganjima, njegovom osavremenjivanju i poboljšanju, u praksi je to malo vidljivo.

Ono što je međutim, i dalje upadljivo, je politički uticaj kojim vlast u Srbiji drži pod snažnom kontrolom ovaj sektor. U svim zdravstvenim ustanovama, od primarne do tercijarne zaštite, na

čelnim pozicijama se nalaze partijski kadrovi vladajuće SNS. Taj pogubni uticaj se dodatno širi i kontrolom obrazovnih ustanova koje su “u nadležnosti” koalicionog partnera, Socijalističke partije Srbije (SPS). Od srednjih medicinskih škola, do medicinskih fakulteta, nastavni kadar se postavlja uz nevidljivi, ali svima jasan, odlučujući kriterijum – partijsku pripadnost. Uz retke izuzetke, u oba slučaja su stručnost, profesionalni i moralni kredibilitet od manje važnosti ili sasvim nevažni.

Shodno do detalja razrađenim i već usavršenim metodama ucena i pritisaka, zaposleni u zdravstvu (kao i u prosveti) neretko su primorani da učestvuju u političkim događajima, izbornim i drugim kampanjama koje vlast organizuje u cilju sopstvene promocije, ili zarad ličnih interesa. Nagrada za lojalnost je napredovanje u službi, zaštita u slučaju tužbi za neprofesionalni rad, ali i tolerisanje široko rasprostranjene korupcije.

Nakon decembarskih (2023) izbora, predsednik Srbije Aleksandar Vučić najavio je da će nova vlada biti formirana u rekordnom roku, verovatno već u martu, uprkos protestima i zahtevima opozicije za poništavanjem izbornog procesa. Prema mišljenju analitičara, neki od razloga koji stoje iza neuobičajene žurbe SNS, je namera da se izborni skandal što pre skloni iz fokusa pažnje domaće i međunarodne javnosti i neutralizuje opozicija, ali i da se obesmisli izveštaj Kancelarije OEBS za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), koja je već u preliminarnom izveštaju izrazila ozbiljne sumnje u sprovedeni izborni proces. Imajući u vidu da se u februaru očekuju i novi pritisci EU i SAD za nastavak dijaloga o Kosovu, izjava predsednika Republike Aleksandra Vučića “da od međunarodne istrage nema ništa...i da će se sve završiti na nivou organa države Srbije”²³⁹ nije bez osnova.

Novi ciklus vladavine SNS možda neće trajati četiri godine, ali će sasvim sigurno dovesti tenzije u društvu do nivoa pucanja i dodatno urušiti institucije i ugroziti inače devastirane sisteme u društvu.

239 <https://nova.rs/vesti/politika/tri-razloga-zbog-kojih-se-vucicu-i-naprednjacima-zuri-da-formiraju-vladu-srbije/>

Finansijska ulaganja sve veća, zdravstveni sistem sve gori

Budžet Republike Srbije za 2024. godinu (usvojen u oktobru 2023), osim tradicionalno, najvećih izdvajanja za Ministarstvo finansija, predvideo je po prvi put značajno veće prihode za Ministarstvo prosvete, ali i za Ministarstvo poljoprivrede i, uobičajeno, za Ministarstvo unutrašnjih poslova.²⁴⁰ Više ministarstava bi trebalo da dobiju manja povećanja, a među njima je i Ministarstvo zdravlja. Iako se ministar finansija Siniša Mali pohvalio većim izdvajanjima za zdravstvo “sa 519,9 milijardi na 544,9 dinara, uz nastavak rekordnih izdvajanja za retke bolesti i to 7,2 milijarde dinara”,²⁴¹ ovo ministarstvo je među onima koji će raspolagati budžetom sličnim onom iz prethodne godine.

Pri tom treba imati u vidu da je Srbija u martu 2023, uzela dodatnih 200 miliona eura kredita od Razvojne banke Saveta Evrope za ulaganje u zdravstvenu infrastrukturu, čime je ukupna vrednost projekata koji će biti finansirani po ovom zajmu porasla na 630 miliona eura, od kojih je 400 miliona eura iz kredita, dok je preostali iznos iz državnog budžeta. Od planirane sukcesivne izgradnje novih objekata i rekonstrukcije starih u postojeća četiri Univerzitet-ska klinička centra u Srbiji (u Beogradu, Novom Sadu, Nišu i Kragujevcu), koja je trebalo da se odvija u periodu 2020–2023, u potpunosti su završeni radovi samo u UKC Niš, dok u Kragujevcu izgradnja još nije ni počela. Takođe, u oktobru 2023. Svetska banka je odobrila Srbiji zajam od 75 miliona dolara za Projekat sprečavanja i kontrole nezaraznih bolesti, koji će biti uloženi u poboljšanje prevencije i kontrolu nezaraznih bolesti, kako na nivou primarne zdravstvene zaštite tako i u bolnicama. U okviru finansiranja određenih projekata, zdravstvo u Srbiji značajnim sredstvima pomažu Evropska unija, UNICEF, UNDP, Svetska zdravstvena organizacija i druge međunarodne organizacije.

Ipak, uprkos manjim ili većim, ali kontinuiranim ulaganjima u razoreni zdravstveni sistem, zdravstvene ustanove širom Srbije i

240 <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-67226835>

241 <https://www.politika.rs/sr/clanak/576442/Prioriteti-novog-budzeta-ostaju-isti-rast-na-svim-poljima>

dalje se suočavaju sa nedostatkom elementarnih i pristojnih uslova za rad. Osim što su objekt stari s uglavnom raspadnutim nameštajem, u mnogim domovima zdravlja i ambulantama čekaonice nisu okrečene godinama, nemaju dovoljan broj upotrebljivih stolica, odgovarajuće grejanje i hlađenje, dotok svežeg vazduha i prirodnog svetla. U opštim bolnicama i kliničkim centrima takođe, situacija nije sjajna – na mnogim odeljenjima nedostaju kreveti, madraci i posteljina, sanitarije su dotrajale, brojne zgrade u tolikoj meri stare i ruinirane da se krečenjem ne mogu pokriti vlažni zidovi i buđ, itd.

Govoreći o finansiranju u zdravstvu, ministar Siniša Mali je u martu 2022. godine rekao da je “uvođenjem centralizovanih javnih nabavki, robno-materijalnog knjigovodstva i sistema eRecept uveden red u finansiranje u zdravstvu i ostvarene značajne uštede... i kao što je predsednik Aleksandar Vučić rekao, ne interesuje nas da taj novac uzimamo zdravstvu, već da ga vratimo tamo gde je najpotrebniji, kao što je ulaganje u inovativne lekove i kupovinu opreme...”²⁴² Dodao je da je samo mesec i po dana ranije kritikovao zdravstvene ustanove koje ne prate preporuke Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje (RFZO), i konstatovao da je od tada ostvaren pomak: “Svaki od direktora i domova zdravlja je sada deo sistema. Nije im trebalo puno, mesec do mesec i po dana da se usklade, da njihovi sektori finansija razumeju šta treba da rade i postali su deo sistema. Očekujem to sada i od tercijara i sekundara, kliničkih centara i opštih bolnica”.²⁴³ Međutim, ministar nije objasnio zašto sve to nije urađeno mnogo ranije, kao ni kako i zašto se i dalje dešava da potpuno nova oprema stoji u magacinima knjigovodstveno neregistrovana.

Tako je Državna revizorska institucija (DRI) u izveštaju o nadzoru sprovedenom u Univerzitetskom kliničkom centru Srbije (UKCS) u oktobru 2022. godine, kada je utvrdila da Univerzitetski klinički centar Srbije nije popisao opremu u vrednosti od 100

242 <https://mfin.gov.rs/sr/aktivnosti-1/sinia-mali-uvodimo-red-u-finansiranje-u-zdravstvu-1>

243 Ibid

miliona eura koju je Ministarstvo zdravlja nabavilo za opremanje ove ustanove, navela da “nesprovođenje popisa na propisan način dovodi do rizika od nepotpunog i netačnog iskazivanja vrednosti imovine u finansijskim izveštajima i rizika od nezakonitog korišćenja i otuđenja imovine”.²⁴⁴ Slučajevi neproknjižene nove opreme, pa čak i veoma skupih uređaja i naknadnog “misterioznog” nestanka istih, godinama unazad su tema tajnih razgovora među zdravstvenim radnicima, baš kao i prikazani troškovi navodnih servisiranja ili popravki uređaja za koje svi znaju da i dalje ne rade. U pomenutom izveštaju DRI se nazire odgovor: “Takođe, utvrđeno je da je UKCS opremu koju je dobio u toku 2020, i 2021. godine bez potpune dokumentacije, evidentirao vanbilansno sa vrednošću od jedan dinar po komadu”. Ministarka zdravlja Danica Grujičić je na skupu na kome je govorio i Siniša Mali, posredno priznala da postoji problem i nezakoniti dogovori i uticaji interesnih grupa u vezi s održavanjem medicinskih aparata, i najavila da će Ministarstvo zdravlja braniti interese pacijenata, a ne proizvođača: “Plan je da se sav novac za održavanje aparata prebaci na Ministarstvo zdravlja, tako da ono direktno ugovara održavanje i servis aparata i opreme, kako se ne bi dogodilo da pacijent čeka po mesec i više dana da se neki skener popravi, već da se sve završi u roku od nekoliko dana, a pacijent dobije uslugu na vreme”.²⁴⁵

Stručni kadar u zdravstvu je još veći problem, kako zbog velikog odliva u zapadne zemlje lekara specijalista i iskusnih medicinskih sestara i tehničara, tako i zbog lošeg obrazovanja. Mada država i resorno ministarstvo nikako ne uspevaju da ustanove koliko je tačno medicinskog osoblja napustilo zemlju, iz izjava za medije onih koji su otišli, vidi se da je razlog za takvu odluku prvenstveno finansijske prirode. Ministar finansija to demantuje i tvrdi: “Gledajući od 2014. godine, kada smo sprovedi fiskalnu konsolidaciju, do danas, uključujući poslednje povećanje od 12,5 odsto, plate

244 <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-zemlje/oprema-klinickog-centra-od-sto-miliona-evra-nema-je-u-popisu-ministarstvo-zdravlja>

245 <https://mfin.gov.rs/sr/aktivnosti-1/sinia-mali-uvodimo-red-u-finansiranje-u-zdravstvu-1>

doktora medicine su veće za 102 odsto, a medicinskih sestara za 115 procenata”.²⁴⁶ Nakon usvajanja budžeta za 2024. godinu, najavio je novo povećanje plata za zaposlene u javnom sektoru od 10 odsto, povećanje minimalne zarade od 17,8 odsto i povećanje penzija od 14 odsto.

Sve to bi trebalo da uveri zaposlene u zdravstvu i građane Srbije da rade i žive u socijalno odgovornoj državi u kojoj je zdravstvena zaštita vladin prioritet. Međutim, odliv kvalifikovanih zdravstvenih stručnjaka u inostranstvo nije zaustavljen. O tome svedoče sami zdravstveni radnici koji se u bolnicama i kliničkim centrima suočavaju s brojnim problemima u radu zbog nedovoljnog broja specijalista, kao i podatak da se na bolničkim odeljenjima uveliko mogu sresti prekvalifikovane medicinske sestre. Ako se ima u vidu da je i stručnost onih koji su završili odgovarajuće škole sve više upitna, budućnost zdravstvenog sistema nimalo nije ohrabrujuća, a građani Srbije već sada imaju mnogo razloga da strepe od toga ko će ih i kako lečiti.

USLUGE I PRISTUP ZDRAVSTVU

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku (RZS) iznetim u Statističkom godišnjaku za 2023. godinu, u Srbiji trenutno radi 20.186 lekara, 1533 stomatologa i 1395 farmaceuta. Broj stanovnika na jednog lekara iznosi 339, dok na jednu bolničku postelju ide čak 160 pacijenata. Broj pacijenata na jednog lekara uopšte se nije smanjio u periodu od 2012, do 2021. godine, već je ostao gotovo identičan i konstantno se kretao oko brojke od 350.²⁴⁷ Problem dodatno komplikuje i činjenica da su lekari i drugo medicinsko osoblje nejednako opterećeni. Prema podacima Instituta za javno zdravlje “Milan Jovanović Batut” iz 2022. godine, u Srbiji je najviše lekara na 100.000 stanovnika u Nišavskom okrugu (470), zatim u Šumadijskom (387) i na teritoriji Beograda (366). Najmanje leka-

²⁴⁶ Isto.

²⁴⁷ Danas, 05.12.2023, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/lekari-pacijenti-zdarvstvo-opterecenje/>

ra na 100.000 stanovnika ima u Sremu i to samo 195, zatim u Mačvi (225) i u Rasinskom okrugu (234).²⁴⁸ Preopterećenost zdravstvenih radnika i rastuće birokratske procedure presudno utiču na kvalitet usluga koje građani dobijaju, kao i na formiranje lista čekanja.

Pojedine zdravstvene ustanove na sekundarnom i tercijarnom nivou su uspele da skrate pomenute liste, ali se na specijalističke preglede, snimanja i operacije (izuzev u hitnim slučajevima) i dalje čeka jako dugo – od nekoliko meseci do nekoliko godina. Kod mnogih pacijenata bolest u međuvremenu uznapređuje, pa lečenje postaje teže ili čak i nemoguće, a troškovi višestruko veći. Iz ovog začaranog kruga – između potreba i dostupnosti – građani mogu da izađu na dva načina. Ukoliko imaju novac, otići će u privatnu medicinsku ustanovu i dobiti nalaz i sve što im je potrebno od istog specijaliste koji radi i u državnoj ustanovi; ili će dati mito odgovarajućoj osobi u državnom sistemu i tako kupiti dragoceno vreme i zdravstvenu uslugu koja im je potrebna. O korupciji u zdravstvu se priča godinama unazad, javnost je uveravana da će vlast uhapsiti svakog lekara koji primi novac u zamenu za zdravstvenu uslugu, a hapšenja je zaista i bilo – doduše, sporadično i uglavnom u manjim centrima i bolnicama. Univerzitetski klinički centri i specijalizovane bolnice, do kojih se najteže dolazi i gde su liste čekanja najduže, ostali su van domašaja zakona. Istovremeno, i oni koji su uhapšeni najčešće bi bili brzo pušteni zbog nedostatka dokaza, a i kad je bilo dokaza i svedoka kažnjeni su manje od zakonom propisane kazne. Trajno oduzimanje licence nije zabeleženo ni u jednom slučaju, pa su se odgovorni posle nekog vremena vratili u zdravstveni sistem. Pojedini stručnjaci iz pravosuđa upozoravaju da ni postojeća zakonska regulativa ne ide u prilog suzbijanju korupcije, ali utisak je da to brine samo one građane koji jedva sačinjavljaju kraj s krajem, a kojih je najviše.

U privatnim zdravstvenim sistemu cene su liberalizovane i svakom privatniku ili firmi koja ima u vlasništvu privatnu kliniku ili ordinaciju dozvoljeno je da ih samostalno određuje. Iako se više

puta pokretalo pitanje rešavanja dualiteta između državnih i privatnih zdravstvenih ustanova, oba sistema deluju paralelno i bez ikakvih naznaka da bi privatni sektor mogao biti inkorporiran u državni zdravstveni sistem. S obzirom na velike interese koje imaju funkcioneri na vlasti i moćne domaće i međunarodne kompanije koje se bave nabavkom lekova, opreme i uređaja za zdravstvo, a koji se mere u milionima eura, teško je očekivati da će se u dogledno vreme bilo šta promeniti. Sve starije stanovništvo i promene u naseljenosti po regionima, uz istovremeno uporno odbijanje vlasti da pristupi decentralizaciji zemlje, ozbiljno dezavuišu zdravstvene kapacitete i mogućnost lečenja, posebno u manjim i ruralnim sredinama. Uz tradicionalno loša zdravstvena rešenja za pojedine kategorije stanovništva (osobe sa mentalnim smetnjama, pripadnike Romske populacije, stare i nemoćne, obolele od retkih bolesti i/ili hroničnih bolesti za čije lečenje je potrebno izdvojiti značajna finansijska sredstva – bilo da je reč o sprovođenju neophodne zdravstvene procedure, ili nabavci skupih lekova za koje je često i plaćanje participacije za mnoge nemoguć poduhvat), zdravstveni sistem Srbije je snažan i neoboriv pokazatelj uništene ideje o socijalnoj državi. Umesto toga, građani su već dovedeni u još neravnopravniji položaj, povećan je jaz između bogatih i siromašnih, sveukupna socijalna nejednakost i diskriminacija su normalizovani. Stoga ne čudi da je Srbija već godinama na vrhu liste zemalja sa najvećom stopom smrtnosti u svetu. Nažalost, u postojećim društveno-političkim okolnostima izlaz se ne vidi.
